

D 2643

BOREC 3

28. LETNÍK

1976

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 129 Gema Hafner: Groza v brezovem gaju
132 Erna Muserjeva: Anici Černejevi, pesem
133 Dr. Tone Ferenc: Okupatorjev dokument o uničenju radomeljske čete na Golčaju
139 Pavla Medvešek: Kamnite misli, pesem
140 France Filipič: Dolžnost
Črtomir Sinkovec: Lepa Vida, pesem
141 Ivan Križnar: Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941
156 Alojz Gradnik: Domači zemlji, pesem
157 Dore Klemenčič-Maj: V opankah po Dolenjskem in Beli krajini
169 Drago Novak: Nada Rajh, junaško dekle iz Prlekije
171 Fran Roš: Celjsko šolstvo med okupacijo
182 Kajetan Kovič: Očenaš
Črtomir Sinkovec: Zakaj te strah je zame, pesem
183 Marija Stanonik: Nekateri novejši zbirke slovenskega NOB pesništva
187 Cvetko Zagorski: Barcelona je padla, pesem
188 Branko Miljković: Dokler boš pel, pesem

Književnost — ocene

- 189 Iztok Ilich: Borut Pečar: Čas brez pravljič
190 Slavko Rupel
Cene Vipotnik: Zemlje zeleni spomin
191 Lojze Penič
Mirko Fajdiga: Zidanškova brigada

Bibliografija

- 192 V oceno smo prejeli

Grafika na naslovni strani: Drago Vidmar: Požgano drevo, monotipija, 1944

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Gema Hafner

Groza v brezovem gaju

Medlo razsvetljena predmestna ulica, kjer za majavimi plotovi dremajo pritlične hiše, obdane z vrtovi, gole veje pa se kot črne roke stezajo k zaprtim oknicam. Sonja je pospešila korake — še nekaj hiš in bo doma. Zarotniško se je nasmehnila: zdaj so že ugotovili njeno odsotnost. Nemara je na njen rovaš padla pikra pripomba, ker je odšla kar brez slovesa, toda zagnali bi hrup in jo skušali zadržati. Ni ji bilo do bučnega veseljačenja! Spočetka jo je pritegnilo tovariško vzdušje in prisrčne zdravice — kot nekaj besedni ognjemet. Ko je bilo najlepše — bi bila morala oditi ... Toda sčasoma — kakor že večkrat ob takih priložnostih, so jo sosede zapredale v plehko govoričenje, sledila je poplava hahljanja. Nekajkrat jo je priletna soseda zalotila, kako je odsotno strmela predse in jo pokroviteljsko in spodbudno potrepljala, češ — le razživi se, punca, to je vendar naš praznik — dan žena! Sonja ji je odobravajoče prikimala, njene svetle oči, kot kaplji vode iz gorskega jezera, so se zaiskrile. Nekaj časa je kot živa antena lovila šegave besede, s pritajenim glasom povedan dovtip, odmev smeha — potem pa se je na vsem lepem izmuznila iz lično okrašene menze, da bi še urico, dve preživela z materjo, saj je dopoldne ves čas mislila na to, zato ji delo ni šlo od rok: njeni sicer dobro izurjeni prsti dolgoletne tipkarice so obotavljaje se iskali črke in večkrat udarili napačno ... Sodelavka pa jo je hudomušno ošvrknila češ: v mislih smo že na zabavi! Le počakajmo, počakajmo do poldneva ... Sonji je v očeh vzplapolal plamenček jeze: zanjo osmi marec ni dan zabave, odkar je bila zvedela, kaj vse je njena mati prestala 8. marca 1945 v izgnanstvu, v bosanskem mestecu ob Savi! Spomin na ta usodni dan praznujeta v vzdušju tople domačnosti, to je njun svojevrstni praznik — praznik žalosti in zmagovitega veselja! Vselej znova podoživljata grozo tistega strašnega jutra — že v zarji svobode ...

Ob prvem svitu so po vratih vegaste hišice v predmestju zabobnela puškina kopita. Vrhovnikova Albina je planila s postelje, od strahu ji je zastal dih in v noge jo je zazeblo, kakor da bi bila do kolen zabredla v hladno vodo. V zmedenosti ni prav vedela, kdaj se je za silo oblekla, nataknila copate, ogrnila možev plašč in pohitela v temačno vežo. Razmajani zapah se je že vdajal pod udarci. Snop svetlobe iz baterije jo je prvi hip oslepel. Pograbile so jo surove roke in jo spehale v sobo. Otresla se je trdega prijema in si kakor s samogibno obrambno kretnjo zapela plašč. Mimo nje so se zdrenjali nemški vojaki in hlastno premetali njeno borno imetje:

izpraznili omaro, predale, kovčke, cokljali po posteljnini, zmetali vse po tleh, bezali v pečico ... Zaman so vse prebrskali in jo bičali z jeznimi pogledi, nakar je morala z njimi iz hiše. Samo ruto si je še utegnila zavezati — kar na razpuščene lase. Vse je potekalo v divji naglici in ko je stopila v hladno, nastajajoče jutro, se je šele prav ovedela bridke usode: dolgo se je na tistem tega bala, zgodilo pa se je prav sedaj, ko že več mesecev ni bila v stikih ... Odkar ni moža ... Po mestecu so šušljali, da so pred dnevi iz zasede napadli nemški tovornjak in zdaj je tudi njo pograbila okrutna roka maščevanja! Na cesti je za trenutek obstala in z ljubečim pogledom objela hišico z odpadajočim ometom — borno zatočišče, kjer sta z možem živitarila več let. Okno z desne je bilo zastrto, toda izza platnene zavese je hušknila tenja in za njo še ena — drobcena. Pomahala je v slovo stari, dobrodušni sosedi Jevrosimi, ki jo je spominjala na zbledele obraze z ikon. Starka zdaj dreveni od groze, objemajoč svojo drobceno vnukinjo Nedeljko in šepeče molitve, da bi ju ne zadela ista usoda. Nemci so obstopili Albino in majhen sprevoz je molče zavil s ceste v levo in preko livade vkreber, kjer se je na vrhu vzpetine belil brezov gaj. Skozi golo vejevje je zagledala sključene moške postave, slišati je bilo udarce krampov ob trdo zemljo. Jamo si kopljejo! Albina je obstala kot vkopana, v grlu jo je stisnilo, nato se ji je izvil tako pretresljiv krik, da se je prestrašila lastnega glasu. Niti koraka ni hotela dalje, toda pehali so jo vkreber: izgubila je eno copato, kmalu nato drugo, skozi nogavice je začutila trdo, od mraza zgubano zemljo, zdelo se ji je, da stopa v lasten grob. Z naraščajočim glasom je vzkliknila samo — NE, NE, NE! ... in si tiščala dlani na ušesa, da bi ne slišala strellov. Zdelo se ji je, da je že vsa prerešeta od krogel, pa še vedno pod udarci sopiha navkreber. Naposled se je znašla na vrhu. Ni upala pogledati proti jami, pred katero je stal živi zid nemških vojakov. Pogled ji je obstal na šepavem možicu kozjega obraza in grgrajoče je siknila njegovo ime! Sosed Ibrahim! Spet ta ovaduh! ... Njenega moža ima na vesti, zdaj se hoče znebiti še nje! Precej časa sta skupaj delala v mlinu na Savi, ki je kakor nenasitna črna pošast požiral vreče žita: Mleli so predvsem za vojaštvo, ki ga je bilo vsa leta dovolj v mestecu, odkar so se začeli boji na Kozari ... Nekega septembrskega dne se Jernej ni vrnil z dela ... Albina ga je vsa obupana zaman čakala, naposled jo je malce potolažila Ibrahimova domneva: nemara je Jerneja zajela racija. Prav tisto sredo so ustaši odgnali nekaj pravoslavnih okoliških kmetov in seveda nekaj sumljivih ljudi iz mesteca. Odpeljali so jih baje v Zagreb v zbirno taborišče in od tam na prisilno delo v Nemčijo. Ovaduh ga je sumničil, da je marsikatero vrečo moke, zlasti pozimi po tajni zvezi poslal na Kozaro ... Pa tudi Albina mu je po svojih močeh pomagala. Pri Jevrosimi je šivala, da se je preživljala, toda pozneje je prenesla šivalni stroj k sebi ... Ibrahim je kot zli duh oprezal okrog hiše in ni mu ušlo: šivala je pozno v noč pravcate grmade zimskega, moškega perila. Prihajali so k njej okoliški pravoslavni kmetje, poslušali so radio ... in sploh: bila je skratka zelo sumljiva. Nakupovala je razna mazila, obveze ... oh, vse se izve. Vsi so jo poznali — Slovenko, ki lepo šiva, ki lepo poje ... Kako izzivalno so včasih prepevali v njeni izbi, v dolgih zimskih večerih, ob nedeljskih popoldnevih, ko so zavedni meščani žalovali zaradi pogostnih ustaških pogrebov ...!

Albina je vzravnano obstala pred mladim nemškim poročnikom, ozkega, bledikastega obraza, ki jo je srepo meril z zelenkastimi očmi. Njegov pogled je nihal — od Albine k Ibrahimu in spet nazaj. Doumel je, da bi se je izdajalec rad iznebil. Veter je zavijal skozi gole veje, kakor da ubira črne strune. Jutranja zarja je pordela nebo in se zliła z rezednim odtenkom v čudovito barvno simfonijo. V daljavi se je kakor zleknjen hrbet odražala črna gmota strme Kozare, ki so jo pozlatili prvi žarki vzhajajočega sonca. Poročnika so zaščemele oči: strmel je v Albino, ki je

Ivan Seljak-Čopič: Nasilje, 1963, lesorez

razkuštranih las, plapolajočih v vetru, z rdečo ruto okrog vratu besno zroč v izdajalca stala pred njim. Gumbi na plašču so se ji odtrgali, domača flanelasta halja, barve kot breskvov cvet, je slabo prekrivala njeno nosečnost. Poročnikov pogled je še enkrat zdrknil po njenem napetem trebuhu, nato si je šel s prsti skozi goste, pšenične lase in za hip zaprl oči. Nemara je hotel prikriti iskrice sočutja, ki so se mu utrnile v očeh. Zamahnil je z roko in ukazal vojakom, naj jo s tovarnjakom odpeljejo v mestni zapor. Albinin obraz je zasijal v nepopisni sreči, v velikih, kot ajdov med rjavih očeh so se zaiskrile solze. Tla so se ji zamajala, poslednji hip si je položila dlani na trebuh in se nezavestna zgrudila k častnikovim nogam...

V prvih dneh svobode se je rodila hčerkica, njena Sonja. Izbrala ji je to ime, ker jo je spominjalo na — sanje. Njene sanje o sreči! Sami sta jo uživali v svobodi, zakaj o očetu ni bilo glasu. Nekaj let sta ga hrepeneče pričakovali, toda zaman... Kako sta si želeli, da bi tudi oče z njima praznoval ta usodni dan — osmi marec!

Albina, kljub šestemu križu še vedno vedra, s srebrnimi nitkami v temnih laseh, burno objame hčerko, rekoč kot že ničkolikokrat: Pa sva jih — midve — ožugali, te krvoloke!

Erna Muserjeva

Anici Černejevi

*(rojeni 1900, umrli 3. maja 1944 v Neubrandenburgu,
podružnici ženskega koncentracijskega taborišča RAVENSBRÜCK)*

*Vse naše misli — ena sama misel,
vseh src utripi kot en sam utrip,
vse naše želje — ena sama želja,
vsa naša čakanja — na isti hip.*

*Ti pa odšla si nepotrpežljivo
iz naših trpko hrepenečih vrst,
še preden v cvet in list se je razrastel
te tuje nam pomladi slednji brst.*

*Vso noč se je vihar grozé poslavljal
od tvojih revno zapuščenih rok,
s teboj se v naše grenke sanje vtopljal,
dušil molitev in tešil naš jok.*

*Ob poti, ki poslednjo prehodila
si v dolgi vrsti šeststotih žena,
zdaj bele breze toplo zelenijo —
prav takšne breze kot pri nas doma.*

*Še enkrat jo — prevoziš — pot robotov,
priklanjal veter veje bo v pozdrav,
ti pa vsa drobna, tiha in spokojna
ne dvigneš več se v nasmejan odzdrav.*

*Tam daleč zemlja rodna željno čaka
in ti morda pred nami boš doma —
naj prah tvoj drage vse srčno pozdravi,
krvnikom z grozo seže do srca.*

Neubrandenburg, maja 1944

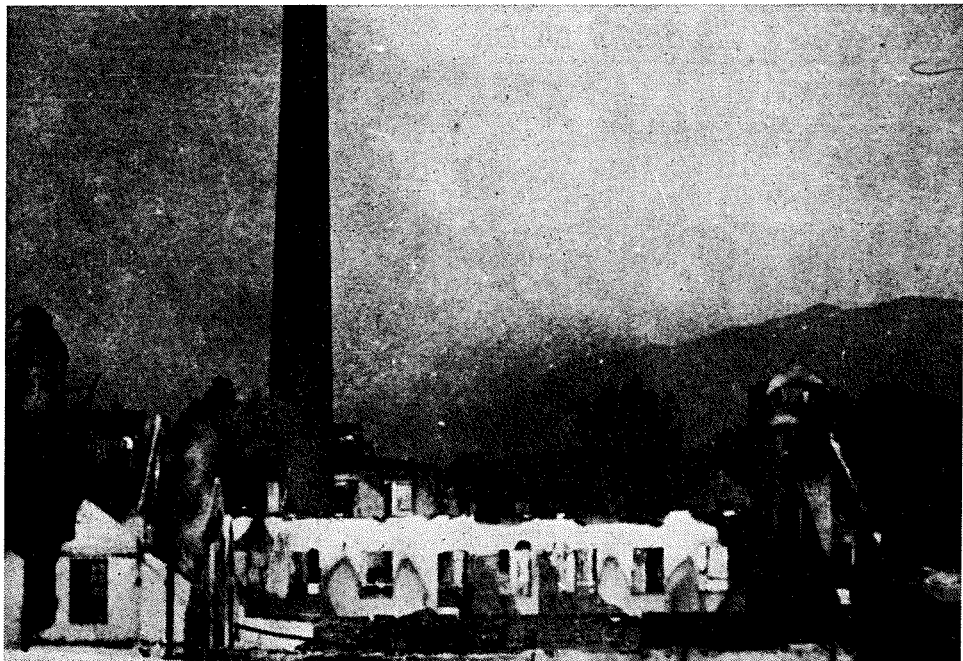
Dr. Tone Ferenc

Okupatorjev dokument o uničenju Radomeljske čete na Golčaju

Tone Blejec, operativni oficir Kamniškega bataljona

Med pomembnejše okupatorjeve dokumente, ki so nam postali dostopni šele pred nekaj leti, sodi tudi poročilo o uničenju Radomeljske partizanske čete jeseni 1941. Ta dokument je v nekem inozemskem arhivu in nam je dostopen le njegov posnetek na mikrofilmu iz ameriškega nacionalnega arhiva v Washingtonu (National Archives Washington, Microcopy T-175, Persönlicher Stab Reichsführers SS, navitek 10). Če bi bil dokument znan že prej, bi ga vsekakor morali uvrstiti v prvo knjigo

Borci Radomeljske čete so 3. septembra 1941 zažgali Remčevo tovarno pohištva na Duplici pri Kamniku

šestega dela Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik NOV), v kateri so partizanski in okupatorjevi dokumenti iz leta 1941. Grajati pa je treba uredništvo prve knjige XII. dela Zbornika NOV, ki tega dokumenta ni objavilo v tej knjigi, čeprav bi mu moral biti znan. O pomanjkljivostih te knjige glede objave dokumentov nemškega okupatorja iz Slovenije za leto 1941 govorim na drugem mestu (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV/1974, št. 1—2, str. 319—324).

Radomeljsko partizansko četo so ustanovili 17. avgusta 1941 na Rašici isti dan kot so formirali Kamniški partizanski bataljon. Štab tega bataljona, ki sta mu tedaj poveljevala komandant dr. Marijan Dermastia-Urban Velikonja in politkomisar Ludvik Pezdir-Roman Potočnik, je večino borcev za Radomeljsko partizansko četo vzel iz dotedanje Radomeljsko-mengeške čete, ki je nastala v začetku oborožene vstaje slovenskega naroda konec julija 1941. Radomeljska četa je ob ustanovitvi 17. avgusta 1941 štela okrog 14 partizanov in 1 partizanko. Za komandirja so ji imenovali Janka Pelecha in za politkomisarja Ivana Goloba. (Ivan Vidali: Vstaja na Kamniškem. Mengeški zbornik. II. del, I. snopič, 1969, str. 187—188, navajam: Vidali.)

Po zboru na Rašici je četa odšla na svoje operativno območje in je začela z akcijami, predvsem z justifikacijami narodnih izdajalcev. Med njenimi pomembnejšimi akcijami sta prav gotovo požig in onespobitev Remčeve tovarne pohištva na Duplici, ki je izdelovala smuči za nemško vojsko; med boji pa je vsekakor najpomembnejši tisti v taboru na Žičah, ko so četo 13. septembra 1941 napadli nemški oboroženi oddelki. Četa se je čez tri dni umaknila čez novo italijansko-nemško državno mejo v partizanski tabor pod Molnikom, kjer je 26. septembra iz rok dele-

Ruševine hiše na Golčaju pri Blagovici, kjer so Nemci 28. oktobra 1941 razbili Radomeljsko četo

gacije izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda prejela dve zastavi — slovensko in partijsko kot odlikovanje oziroma dar Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije Kamniškemu bataljonu. (Slovenski poročevalec, II/1941, št. 19, 1. 10. 1941.) V Ljubljanski pokrajini je četa napravila tudi nekaj manjših akcij. (Vidali, n. d., str. 190—192. Akcije Radomeljske čete jeseni 1941 so opisali Ivan Semen, Jože Pirš-Luka in Mihaela Dermastia-Mara v Kamniškem zborniku VII/1961, str. 51—58.) Za tem se je četa po 23. oktobru 1941 (do sedaj so kot datum vrnitve iz Ljubljanske pokrajine navajali »okrog 20. oktobra«. Ker je četa sodelovala pri napadu na italijansko postojanko Šmarje-Sap in je ta bil 23. oktobra 1941, se je vrnila na kamniško območje po tem datumu.) vrnila na kamniško območje, in to na Kolovec, kjer si je začela urejati prezimovališče. Že v Ljubljanski pokrajini ali pa v kolvških gozdovih je štab Kamniškega bataljona, ki je bil ves čas pri tej četi, prejel ukaz glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, naj četo odpelje na Štajersko. Tam bi se naj združila s Štajerskim bataljonom in z njim odšla na izselitveno območje ob Sotli in Savi, v operacijo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet proti okupatorjevemu množičnemu izganjanju Slovencev. V tej širše zasnovani operaciji, ki jo je glavno poveljstvo začelo načrtovati v zvezi s sklepi posvetovanja vojaških in političnih funkcionarjev narodnoosvobodilnega gibanja v Stolicah pri Krupnju konec septembra 1941, naj bi sodelovale partizanske enote iz štirih slovenskih pokrajin (Štajerske, Dolenjske, Notranjske in Gorenjske). Kot vemo, operacija iz objektivnih razlogov ni uspela tako, kot si jo je zamislilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in se je njeno izvajanje omejilo v glavnem na tri elemente: napad Dolenjskega bataljona na nemško graničarsko postajo na Bučki, pohod Štajerskega bataljona na Kozjansko in neuspeh poskus odhoda nekaterih partizanskih čet na zbirališče. Radomeljska četa je 27. oktobra skupaj s štabom Kamniškega

bataljona odšla na Golčaj, da tam počaka na zvezo s štajerskim bataljonom, ki je imel ravno dan prej hud boj z nemškimi oddelki na Čreti, odkoder se je prebil na Črni vrh nad Vranskim.

V več kot dveh mesecih obstoja Radomeljske čete se je večkrat spremenilo število njenih borcev. Po ustanovitvi na Rašici se ji je priključilo še nekaj ljudi, zlasti še po razbitju Kamniške čete 24. avgusta v bližini Tunjic in pa v taboru pod Molnikom na Dolenjskem. Ko se je vrnila na Gorenjsko, je štela skupaj s štabom Kamniškega bataljona (komandant dr. Marijan Dermastia, politkomisar Matija Udvanc-Vajs, operativni oficir Tone Blejc) okrog 25 mož. Vendar jih je na Golčaj prišlo le 19, ker sta dva zamudila odhod, štirje pa so ostali v kolovških gozdovih. (Vidali, n. d., str. 187—188.)

PREPIS

*Orožniški oddelek Domžale, okrožje Kamnik, državni gau Koroška
Domžale, dne 28. oktobra 1941*

Komandantu orožništva pri šefu civilne uprave na Bledu

*Komandantu varnostne policije in varnostne službe v zasedenih območjih Koroške in
Kranjske — izpostava Kamnik*

Političnemu komisarju v Kamniku

Orožniškemu glavarju v Kranju

Orožniškemu okrožnemu vodji v Kamniku

ZADEVA: Uničenje komunistične tolpe v Blagovici

ZVEZA: Telefonsko sporočilo 28. 10. 1941

PRILOGE: Brez.

Dne 28. oktobra 1941 ob 9. uri mi je postaja Blagovica telefonsko sporočila s postaje Lukovica, da se je dne 27. oktobra 1941 zvečer neka težko oborožena komunistična tolpa, katere moč ni bila znana, vgnezdila pri nekem kmetu v kraju Golčaji, občina Blagovica. Tolpa je prisilila posestnikove ljudi, da so ji dali nastanišče, in jih skupaj z družinskimi člani vred zastražila. Kljub temu se je posestniku posrečilo, da je tajno poslal otroka z listkom na orožniško postajo Blagovica in oddal sporočilo o bivanju tolpe.²

Na temelju tega sporočila sem takoj prosil komandanta 322. polka deželnih strelcev,³ gospoda kapetana Blenerja v Domžalah za vod vojske, ki bi takoj odrinil v akcijo. Pod poveljstvom gospoda stotnika je bil vod takoj pripravljen.

Akcije sem se udeležil tudi sam skupaj z vodjo postaje glavnim stražmojstrom Franzem Holleisom, glavnim stražmojstrom Paulom Scherlinom, nadstražmojstrom Albertom Plattnerjem in stražmojstrom Friedrichom Tumlerjem s postaje Domžale ter vodjem postaje Blagovica z dvema orožnikoma kot vodnikoma.

K navedenemu kraju smo prišli s treh strani in so bile vse skupine ob 12.30 uri na kraju samem.⁴ Z navedenimi orožniki sem začel streljati na komuniste, ki smo jih videli pred hišo, na kar so vse sile začele živahno obstreljevati hišo. Po boju, ki je trajal okrog 30 minut, so komunisti bežali v južni smeri proti neki kotanji. Tukaj so jih obstreljevali vojaki, ki so bili razmeščeni po vzpetinah na obeh straneh, kamor so se umikali komunisti. Ubili so jih 8. V boju so ustrelili 2 člana tolpe pri lahki strojnici,⁵ tako je 10 članov tolpe obležalo mrtvih na mestu.⁶

Pri preiskavi gospodarskega poslopja smo dva člana tolpe, ki sta imela puško in dve ročni bombi z držajem, našli v svinjaku, dva, ki sta imela lahko strojnico, pa v kravjem hlevu.⁷

Kot so izjavljali prijeti, je tolpo sestavljalo 21 mož, 7 mož je torej zbežalo.

Po sporočilu, ki ga je dobila postaja Blagovica okrog 17. ure, so videli 5 članov tolpe bežati v smeri Moravč. Dva med njimi sta bila oborožena z lahko strojnico. Zato sem vodji postaje Moravče sporočil po telefonu, naj skupaj s četo 322. polka deželnih strelcev, ki je v tistem kraju, zapre vse poti, ki gredo iz tistega kraja in naj tam čez noč postavi zasede.⁸

V boju je padel vojak 2. čete 322. polka deželnih strelcev. Četa ga je prepeljala v vojašnico v Domžale in ga tam položila na mrtvaški oder.⁹

V tolpinem taboru in na bojišču smo zasegli 2 lahke strojnice, 10 pušk in 10 komadov nemških ročnih bomb z ročajem ter več pištol in mnogo streliva za puške.

Najdeno tolmino prtljago — nahrbtnike, krušne torbice, odeje in šotorska krila — smo zasegli in začasno spravili na postajo Domžale. Dne 29. 10. 1941 jo bomo pregledali in o izidu poročali naknadno.

Spominsko obeležje na kraju posled-njega boja Radomeljske čete na Golčaju

4 prijete člane tolpe smo izročili komandantu varnostne policije in varnostne službe v zasedenih območjih Koroške in Kranjske — izpostava Kamnik.¹⁰

Ustreljene člane tolpe smo začasno pustili ležati na bojišču.¹¹

Lastnika hiše, v kateri se je vgnezdila tolpa in ki je zaradi sporočila posebno zaslužen, smo skupaj z njegovimi svojci pripeljali v Blagovico, da bi ga zavarovali pred maščevanjem tolpe. Začasno smo ga izročili v oskrbo občini Blagovica.¹²

*Vodja orožniškega oddelka v pripr. službi
podp. Brandweiner Friedrich
orožniški stražmojster*

Za točnost prepisa

...¹³

okr. orož. nadstražmojster

¹ Radomeljska četa je na pot proti Štajerski krenila iz kolovških gozdov 27. oktobra popoldne. Komandant Kamniškega bataljona dr. Marijan Dermastia je od skupno 25 borcev izbral 19 moških, vendar dva od njih (Vinko Dobaj in Tone Sešek) nista odšla na pot, ker sta večer pred odhodom, ko sta šla po hrano, padla v zasedo in se do odhoda čete še nista vrnila vanjo. Četa je šla z razvito zastavo preko Dupeljna, Zlatega polja in Brezovice in je ponoči prišla na Golčaj. (Jože Pirš-Luka: Odlikovanje Kamniškega bataljona. Kamniški zbornik, VII/1961, str. 56, navajam: Pirš.) O njenem pohodu je 31. oktobra 1941 poročal občinski urad Lukovica takole: »Dne 27. 10. 41 zvečer v mraku je okrog 20 komunistov šlo skozi kraj Zlato polje — občina Lukovica proti Blagovici. Pojavo komunistov smo lahko ugotovili tukaj šele drugi dan. Nedvomno je ta tolpa istovetna s tolpo, ki se je 28. oktobra pojavila v Blagovici (pravilno: v občini Blagovica — op. T. F.) in od katere jih je bilo v boju z vojsko in orožništvom v Blagovici 10 ubitih in 4 ujeti.« (Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, deželni svetnik Kamnik, poročila o part. dejavnosti 1941, navajam: arhiv IZDG.)

² Kot pripoveduje Ivan Semen (Borba na Golčaju. Kamniški zbornik, VII/1961, str. 56, navajam: Semen), je četa po prihodu na Golčaj zavila k cerkovniku Antonu Prvinšku, ker je slišala, da ima skrito storojico. Kljub dolgotrajnemu iskanju pa orožja pri njem ni našla. Tedaj je bila Radomeljska četa pri njem že drugič, saj je občinski komisar iz Blagovice 5. septembra 1941 poročal, da so 31. avgusta videli na območju njegove občine 13 partizanov, in to 10 oboroženih in 3 brez orožja. Partizani so 1. septembra »prenočili na Golčaju, iskali orožje in strelivo. Še posebej so se zanimali za storojico, ki naj bi bila zakopana na hribu.« Ko so za to zvedeli v Blagovici, so poslali na Golčaj orožnike, ki pa tam niso več našli partizanov. (Arhiv IZDG, deželni svetnik Kamnik, poročila o part. dejavnosti 1941.)

Semen pravi, da se je četa opoldne začela pripravljati na odhod z Golčaja proti kraju, kjer je že prej čakala na zvezo s Štajerskim bataljonom, kar nam ni razumljivo, saj se na svoji poti iz kolovških gozdov do Golčaja ni nikjer ustavljala za dalj časa. Ivan Lipar-Iztok, ki je v članku Golčaj (Borec, XI/1959, št. 10, str. 489—491, navajam: Lipar) opisal boj Radomeljske čete na Golčaju (kot kaže največ po Semenovem pripovedovanju), je zapisal, da sta prišla 28. oktobra zjutraj v četo dva kurirja iz Šta-

jerskega bataljona in kmalu odšla in je četa nato čakala na vodnika, ki bi jo naj ponoči odpeljal na Stajersko (Lipar, n. d., str. 489). Vprašanje je, zakaj kurirja nista odpeljala čete na Stajersko; morda zato ne, ker je četa čakala noči, kurirjenja pa se je mudilo nazaj. Vprašanje je tudi, zakaj vsaj eden od kurirjev ni ostal pri četi, da bi jo zvečer odpeljal na Stajersko in je štab Kamniškega bataljona čakal posebnega kurirja-vodnika za to nalogo.

Na Golčaju se je četa nastanila na skednju nad hlevom, ki je stal poleg cerkve nasproti mežnariji, nekateri pa so polegili poleg pada v šupo. (Lipar, n. d., str. 489.) Semen pravi, da je Prvinšek sporočilo o partizanih vtaknil svojemu nečaku (sestrinemu sinu) v čevlji in ta ga je tako odnesel orožnikom v Blagovico.

³ V tem poročilu poročevalec dosledno navaja 322. polk deželnih strelcev, vendar se moti, ker je to bil le bataljon. Ta bataljon je prispel v Domžale septembra 1941 za zavarovanje industrijskih, prometnih in drugih naprav in je bil tam do 25. julija 1942. Njegove čete so bile v Dolskem in nato v Smledniku (1.), Domžalah (2.), Moravčah in nato Ponovičah (3.) ter v Litiji (4.). Za stotnikom Blenerjem je bataljonu poveljeval major Elsner.

⁴ Ivan Semen si je zelo natančno zapomnil uro sovražnikovega napada: »okrog pol enih popoldne« (Semen, n. d., str. 56).

⁵ Takoj v začetku nemškega napada so padli trije borci iz čete: stražar Jože Perne, Edi Pelech in Stanko Pirš (Semen, n. d., str. 56–57.). V trenutni zmedbi se je četa razdelila na dva dela, v enem delu jih je bilo 14 in v drugem 4 ali 5. Del prve skupine se je po prvih streljih pognal na čistino med cerkvijo in mežnarijo, vendar ga je sovražnikovo streljanje z griča nad mežnarijo — najvišje točke na Golčaju — takoj ustavilo. Med bojem je ta del še nekajkrat poskušal prebiti obroč, vendar ni uspel in je deset partizanov padlo; kot pravi to poročilo, dva pri lahki strojnici in osem na drugem mestu. Drugi, manjši del čete pa je zavzel položaje ob gospodarskem poslopiju in je uspel prebiti obroč. (Semen, n. d., str. 56–58.)

⁶ Padli so: Tone Blejec iz Mengša, Franc Kobilica iz Srednjih Jarš, Franc Kokalj iz Srednjih Jarš, Jože Perne iz Radomelj, Edvard Pelech iz Preserji pri Radomljah, Vilko Rožič iz Smartnega v Tuhinju, Pavel Turel iz Kamnika, Vladislav Snoj z Brda pri Ljubljani in Ciril Ravnikar iz Radomelj. (Gradivo za biografije borcev slovenskih partizanskih čet v letu 1941. Zbrala Rezka Traven, višja strokovna sodelavka Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, navajam: Traven, Gradivo.)

⁷ Ujeli so Ivana Semena iz Preserji pri Radomljah, Rudolfa Boljka s Homca, Miho Jermana iz Radomelj in Ivana Hribarja iz Sentaikoba ob Savi. (Traven, Gradivo.)

⁸ Podatki o skupnem številu borcev Radomeljske čete na Golčaju in o številu tistih, ki so se prebili iz obroča, se ne ujemajo. Iz navedenega Pirševega članka lahko sklepamo, da jih je bilo na Golčaju skupaj s tremi člani bataljonskega štaba 18, ne vemo pa, zakaj so ujetniki z Golčaja še tisti dan izpovedali, da jih je bilo 21. Ni izključeno, da je Pirš prišel do števila 18 tako, da je seštel 10 padlih, 4 ujetne in 4 tiste, ki so se prebili iz obroča in je tako dobil seštevek 18. Kot bomo videli, se je iz obroča poleg štirih rešil še nekdo, saj so jih ljudje videli 5. Toda tudi to število bi bilo še vedno premajhno, da bi prišli do skupnega števila 21. Morda smemo domnevati, da so ujetniki k 19 partizanom štaba Kamniškega bataljona in Radomeljske čete pristeli tudi dva kurirja, ki sta — kot pripoveduje Lipar — prišla zjutraj k njim.

Po podatkih, objavljenih do sedaj, so se rešili tile: dr. Marijan Dermataš iz Ljubljane, Marija Udvarc z Ježice pri Ljubljani, Jože Pirš iz Radomelj in Janko Pelech iz Preserji pri Radomljah, ki je bil v boju ranjen. (Vidali, n. d., str. 189–190. Semen, n. d., str. 57.)

Nihče pa ne omenja borca Karla Trampuža iz Kostanjevice na Krasu, ki se je vključil v Radomeljsko četo v začetku oktobra, sodeloval v njenem boju na Golčaju in se nato sam prebil čez nemško-italijansko mejo v Stiško četo. (Traven, Gradivo.) Tako bi lahko sklepali, da je podatek v orožniškem poročilu o petih partizanih, ki so se prebili iz obroča in umaknili na Moravško, točen, ter ostane nerešeno le še vprašanje o skupnem številu 21 partizanov na Golčaju.

⁹ Semen in Lipar pravita v svojih člankih, da je v boju na Golčaju na sovražnikovi strani padel tudi komandant bataljona deželnih strelcev, kar pa ne drži. Če bi bilo to res, bi to orožniško poročilo takšno izgubo vsaj omenjalo.

¹⁰ Štiri ujetke borce, med katerimi je bil eden (Semen) hudo ranjen, so najprej odvedli na orožniško postajo Blagovica, kjer so jih zasiljevali. Nato so jih vključene v verigo na tovornem avtomobilu odpeljali v Domžale in nato v Kamnik. Ko so v Kamniku stopali z avtomobila, so poskusili zbežati, vendar je uspel le eden (Semen), medtem ko so druge tri 11. novembra 1941 v Begunjah na Gorenjskem obsodili na smrt in čez dva dni tam ustrelili. (Semen, n. d., str. 58. Letak o ustrelitvi talcev 13. 11. 1941 v arhivu IZDG, zbirka sovražnikovega tiska.)

¹¹ O boju na Golčaju je občinski komisar iz Blagovice Oberwaldner v svojem poročilu kamniškemu političnemu komisarju 30. oktobra 1941 povedal tole:

»Tokrat je prišlo prav veliko presenečenje. Zgodaj, okrog 8. ure je prišel šolar s pismenim sporočilom, da je na Golčaju mnogo komunistov. Pripeljali so okrepitev, tako da je lahko okrog poldneva prišlo do bliskovitega napada. Uspeh je bil nadvse lep; med polurnim boječim ognjem so bili uporniki uničeni. Na bojišču je obležalo 10 mrtvih upornikov in 4 upornike so ujeli neranjene. Poleg tega so dobili velik plen strojníc (2 kosa), 10 vojaških pušk, precej raznih ročnih bomb in mnogo streliva. Žal smo imeli tudi mi hudo izgubo. Padel je nemški vojak, ki je ravno dan prej prejel odlikovanje za hrabrost. Ta izguba je toliko bolj tragična, ker je moral vojak umreti v poslednjem trenutku, ko je boj že pojenjaval.

Drugi dan smo imeli nalogo, da pokopljemo mrtve. Ko smo prišli na vrh, smo videli vrsto 8 moških upornikov, deloma v jugoslovanskih uniformah in deloma v civilu, ki so ležali na tleh. Dva naj bi bila bivša jugoslovanska orožnika, drugi so bili verjetno civili. Vsi so bili mladi ljudje in so imeli grozne obraze. Vse rane so bile smrtno. Ker sem moral na dan boja oditi v Kamnik, sem o boju zvedel šele zvečer. Pripovedovali so mi, da so tisti uporniki, ki so ranjeni ležali na tleh, dobili milostni strel. 2 mrtva sta ležala nekoliko dalje in so ju ponoči načele lisice, eden je imel rane na trebuhu in drugi pod kolenom.

Mrtve smo slikali in pokopali na kraju samem. (Po vojni pa so jih prekopali na pokopališče v Radomljah.) Plen je bil velik in uspeh bleščeč, o čemer se je mogel prepričati osebno polkovnik z Bleda. On je dal prijavitelju izplačati 2000 mark, poleg tega pa bo dobil drugo posestvo. Verjetno imajo uporniki za sedaj zadosti in nas bodo pustili pri miru.« (Arhiv IZDG, deželni svetnik Kamnik, poročila o part. dejavnosti 1941.)

Kar je Oberwaldner povedal o boju, je zvedel od drugih, in je zato ta del njegovega poročila v glavnem sekundarni vir. Pač pa je primarni vir in hkrati vir prve roke za tisto, kar se je godilo

drugi dan, tj. 29. oktobra, o čemer nam orožniško poročilo, ki ga objavljamo, ne pove nič. Iz Oberwaldnerjevega poročila zvemo, da je polkovnik z Bleda, in to je bil najverjetneje komandant orožništva pri šefu civilne uprave za Gorenjsko, polkovnik Rudolf Handl, izdajalcu izplačal 2000 mark in mu obljubil drugo posestvo.

¹³ Izdajalec Anton Prvinšek je bil s svojo družino še dolgo časa pod varstvom nemškega okupatorja v Blagovici. Občinski komisar Oberwaldner je teden za tednom v svojih poročilih kamniškemu političnemu komisarju opozarjal, naj Prvinška čimprej odpeljejo v Nemčijo. »Družina z Golčaja je v Blagovici in čaka na izselitev, ki bi jo morali opraviti čimprej,« je pisal 7. novembra 1941. »Družinske člane z Golčaja bi morali čimprej spraviti odtod. Razmere so že nevzdržne. Ljudje so bili primorani zapustiti svoj dom in so vzeli s seboj vse orodje in tudi živino. Sedaj zaman čakajo na odhod že tri tedne. Ker nimajo dela, postopajo, dobili so neko delo na cesti ali pa dobijo podporo. Ljudje so tako rekoč brez domovine in ker so nam odlično služili, morajo čakati in čakati...« je pisal Oberwaldner 21. novembra 1941. »Prvinšek Anton z Golčaja, ki je 28. 10. prijavil, je še vedno tukaj in čaka na odhod. Meni, da ga gledajo po strani in da bo nekega dne moral za to plačati. Prosil nas je, da bi ga po možnosti poslali na delo v Nemčijo. Samo da bi prišel od tod,« je pisal občinski komisar 6. decembra 1941. »O Prvinšku se slišijo temne vesti; on je ogrožen in se čuti negotovega. Kaže, da bo te dni vendarle odšel na delo,« je poročal Oberwaldner 13. decembra 1941. Potem je ponovno posredoval 19. decembra 1941. Čez šest dni je orožniška postaja Blagovica poročala, da je »Anton Prvinšek, ki so ga svojčas morali izseliti z Golčaja, in so mu obljubili, da ga bodo kmalu naselili nekje v Koroški oziroma da mu bodo tam dali enakovredno posestvo,« še vedno v Blagovici in nenehno v nevarnosti. (Arhiv IZDG, deželni svetnik Kamnik, poročila o part. dejavnosti 1941.) Ker so v letu 1942 nehali o tem pisati, sodim, da so ga res preselili v Koroško ali dalje v Nemčijo, odkoder se po vojni ni vrnil v Blagovico. Zaradi izdaje je izgubil dom in domovino.

¹³ Podpis nečitljiv.

Pavla Medvešček

Kamnite misli

*Misel je sonce,
je zrak
in voda obenem.
Misel je kamen,
železo in bron.
Misel gradi,
obenem ruši.
Misel ustvarja,
da nova se misel rodi.
Misel,
kaj bi brez misli
počeli ljudje?*

France Filipič

Dolžnost

*Gorje njemu, ki ne spozna ob uri,
ko se sonce utrinja,
da ni plačila za žrtve,
da eden med milijoni ne šteje nič
na odru slave,
zagrenjen bo umrl,
in zagrenjeni umirajo mnogi,
zaznamovani
s krčem nerojenega ihtenja
v prsih
in s sivino
nedopolnjenega upanja
v očeh.*

Črtomir Šinkovec

Lepa Vida

*Tesnoba trpka me objema,
teman kot jaz nocoj je Kras:
na njeni sliki krizantema —
zame je mrtev ta obraz!*

*Bila teran je, poln opoja,
med bori živ ciklame cvet:
ni lepšega naslikal Goya,
Tizian bi bil nad njim zavzet.*

*Kaj res dolarji so — omama —
vojak odvel jo v daljni kraj,
morda z dolarji zdaj je sama
in vrača se na Kras nazaj...*

*Morda nekoč kot Lepa Vida
očiščena bo blodnih sanj
in več kot pravljичna Florida
ji bo le košček kraških gmajn?*

1950

Ivan Križnar

Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941

Italijani zaradi slabe obveščevalne službe sicer niso mogli precej časa ugotoviti, v kakšnem obsegu se je upor začel, vendar so tudi proti partizanskim četam razmeroma hitro in množično reagirali, čeprav so večkrat udarili v prazno. O tem priča prva italijanska ofenziva na Molnik, okolico Lavrice in Lipoglav, v kateri je sodelovalo okrog 3000 italijanskih vojakov in policistov, pa tudi njihovi vdori v Iški Vintgar in na Mokrec.

Oblikovanje strategije in taktike partizanskih enot

Na podlagi izkušenj, pridobljenih v dotedanjih bojih, je dalo vodstvo NOB partizanskim enotam konkretna navodila, ki jih je objavilo glasilo KPS Delo konec avgusta:

»...partizani naj se razdele v vode po 10—25 mož, ki naj bodo v stalnem gibanju, da napadajo zdaj tu zdaj tam, da so povsod in nikjer. Pri tem pa naj bodo tako povezani, da se lahko združijo za večji napad, po katerem se spet razkrope. Fašisti lahko obkolojo in uničijo veliko in stalno partizansko taborišče, manjših in okretnih skupin ne bodo mogli nikdar uničiti... Partijske organizacije... morajo v neprimerno večjem obsegu kot doslej skrbeti za številčno okrepitev partizanskih čet. Rekrutacija naj se opravlja predvsem prek izvajanja sabotažnih in napadalnih akcij v dolini... Tako bo moč partizanskih čet stalno naraščala in bodo sedanje težave naglo izginjale. Vedno močnejše partizanske čete se bodo z lahkoto polastile živeža, namenjenega okupatorjem, v vsaki vasi bodo partizani dobivali zavetje in izginil bo strah pred zimo...«

Vse partizanske čete v Ljubljanski pokrajini so nastale po načrtu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet in so imele nalogo z napadi na sovražnikove objekte in posadke razgibati ljudstvo do splošne vstaje. Vendar z njihovo dejavnostjo poveljstvo ni bilo povsem zadovoljno. Tovariš Edvard Kardelj je v začetku septembra pisal v Delu, da so se partizanske akcije vse do zadnjih dni omejevale v glavnem na tisti del Slovenije, ki je pod nemško okupacijo, treba pa jih je okrepiti tudi na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani.

V septembrski številki Dela je izšel tudi članek »Iz obrambe v napad«, v katerem je bila razložena partizanska strategija in taktika, ki terja enotnost vseh Slovencev v boju proti okupatorjem ne glede na socialno in politično pripadnost, od parti-

zanskih enot pa zahteva ofenzivnost in gibčnost. Članek tolmači, da morajo biti partizanske enote iniciativne in morajo one diktirati čas, kraj, obseg in obliko boja, ne pa dovoliti, da bi jih napadale okupatorjeve sile, predvsem pa se morajo varovati pred izdajo in nenadnimi napadi sovražnika.

Vsaka partizanska enota, tudi najmanjša skupina — celo vsak borec — mora znati samostojno presojati položaj in delovati; le tako morejo tudi majhne enote zadajati sovražniku občutne izgube in se znajo zavarovati pred njihovimi udarci. Partizanske enote morajo znati izkoristiti slabosti sovražnika, smelo manevrirati in najpametneje porabiti svoje sile. Partizanska taktika mora vedno upoštevati sovražnikovo moč in obliko boja, pa tudi stopnjo razvoja naših oboroženih enot.

Partizanska mobilizacija in krimski bataljon

Izvršni odbor OF je v septembru 1941 razglasil prvo množično partizansko mobilizacijo. Odziv je bil velik zlasti med mladino. Prostovoljce je v Ljubljani pregledala naborna komisija, nato pa so jih kurirji odvedli po raznih kanalih iz mesta v Zalo pod Osredek, kamor se je po italijanski hajki sredi septembra umaknila mokrška četa. Tu je nastalo prvo šolsko taborišče. Novinci so tu dobili najnujnejšo opremo in orožje, nato pa so jih 10 do 14 dni urili vojaške veščine, nakar so jih skupno z borci mokrške čete razporedili v čete na terenu ter ustanovili še loško, presersko in robsko četo. V začetku oktobra je bil ustanovljen štab krimskega bataljona, ki je usmerjal in koordiniral dejavnost ribniške, borovniške, loške, preserske in robske čete ter šolske čete v Zali. Okrepitev partizanskih enot so občutili tudi Italijani. General Robotti je zato začel 6. oktobra s prvo večjo ofenzivo proti četam krimskega bataljona v gozdovih Krima, Kamnega vrha in Mokreca. Pri Zapotoku so se 14. oktobra Italijani spopadli z robsko četo. Ko pa je hotel Robotti 19. oktobra stisniti obroč okrog krimskega bataljona v Zali, pa je ta razdeljen v dve skupini — polbataljona — iznenada napadel italijanski posadki v Ložu in Bezuljaku. Po teh akcijah so Italijani zaradi izdaje in zapadlega snega večji del krimskega bataljona razbili na Debelem vrhu in v Dragi, borovniško četo pa na Osredku pri Rakitni. Borci, ki so te napade preživeli in niso bili ujeti, so se povečini skrivaj zatekli v Ljubljano in v vasi okrog Borovnice.

Prizadevanja za preprečitev izгона prebivalstva iz Posavja in Obsotelja in ustanovitev II. (štajerskega) bataljona

Na nadaljnji razvoj partizanskih enot na Slovenskem je močno vplival razglas šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 20. oktobra, da bodo Slovenci iz Posavja in Obsotelja izgnani, s čimer bi Nemci pretrgali povezanost strnjenega slovenskega ozemlja ob bregovih Save in dali Slovencem na Štajerskem značaj narodnostnega otoka. Vodstvo NOB si je prizadevalo preprečiti izgon z vsemi razpoložljivimi silami, saj ga je močno prizadela Titova kritika, izrečena na posvetovanju vojaških poveljnikov v Stolicah, da so slovenski partizani v premajhni meri zaščitili prebivalstvo pred okupatorjevim nasiljem. Vodstvo OF je 1. novembra objavilo v Slovenskem poročevalcu poziv na oboroženi upor proti izganjanju. Aktivisti OF so v Posavju zbrali dve večji skupini ljudi, ki so se nameravali pridružiti partizanom. Ustanovili so tudi brežiško četo. Glavno poveljstvo je pozvalo svoje enote, naj odidejo v Posavje in preprečijo izganjanje. Na pomoč je hitela tudi radomeljska četa z Gorenjske, ki se je hotela pridružiti štajerskemu bataljonu, a je bila na Golčaju izdana in razbita. Štajerski bataljon se je na poti iz Griž proti Kozjanskemu zapletel v hude boje s sovražnikom. Debela snežna odeja je otežkočala pohod in olajšala sovražniku zasledovanje. Ko štajerski bataljon ni mogel dobiti zveze z brežiško

Peter Dobrajc-Klepec, eden izmed prvih krimskih partizanov, padel jeseni 1943. leta pri Kočevju

četo, se je vrnil v Griže in razdelil v 7 skupin, ki so ločeno prezimovale in se sredi aprila 1942 ponovno združile.

Da bi preprečilo izgon Slovencev iz Posavja, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet konec oktobra ustanovilo grosupeljsko četo. Pozvalo je tudi štab krimskega bataljona, belokranjsko četo, novomeško četo, ustanovljeno sredi oktobra, in druge partizanske enote na Dolenjskem, naj izvedejo mobilizacijo članov Narodne zaščite za to akcijo in odidejo v predel Trebelno-Šmarjeta v bližino demarkacijske meje med italijanskim in nemškim zasedenim ozemljem in vdoro na ozemlje, kjer so začeli Nemci izganjati prebivalstvo. Ker pa je medtem zapadlo veliko snega in je italijanska ofenziva na Notranjskem še trajala, tega načrta ni bilo mogoče v celoti izvesti. Šolska četa je iz Zale odšla na Travno goro, kjer pa so jo izsledili Italijani in jo prav tako kot večji del ribniške čete razbili, drugi del ribniške čete so razbili v Loškem potoku, tretji del pa je odšel proti Sodražici. Belokranjsko četo, ki ni mogla čez zastražene mostove na Krki, so Italijani uničili na Gornjih Lazah. Tudi molniška, stiška in grosupeljska četa zaradi visokega snega niso mogle na zborna mesta. Tako se je na Osredku pri Šmarjeti 1. novembra zbralo le nekaj borcev, ki so iz okolice Ljubljane prinesli 2 mitraljeza, in novomeška ter mokronoška četa, ki se ji je pridružilo tudi nekaj članov Narodne zaščite. Majhen partizanski oddelek je skupno s politkomisarjem in namestnikom komandanta glavnega poveljstva odšel na izselitveno območje in napadel nemško posadko na Bučki. Mlada partizanska enota, ki je prvič delovala skupno, ni uspela do kraja likvidirati postojanke, ker je nemški posadki kmalu prišla pomoč. Nemci in Italijani so uporabili velike sile, da bi oddelek uničili, kar pa jim ni uspelo. Ker v obmejni pas niso mogle prodreti večje partizanske enote, so se tudi že zbrani prostovoljci razšli, brežiško četo pa so Nemci 28. novembra po izdaji v Gorjanah pri Podsredi obkolili

in uničili. Tako je zgodnja in izredno huda zima prizadejala slovenskim partizanom težke izgube zlasti na Notranjskem in Dolenjskem, kjer je bil sovražnik v ofenzivi. Organizatorji NOB v Posavju niso mogli dvigniti ljudi v splošno vstajo. Nemci so z izganjanjem nadaljevali. V letu 1941 so izgnali s Štajerske blizu 50.000 ljudi, z Gorenjske pa nekaj nad 3000.

Glavno poveljstvo je poslalo španska borca Franca Rozmana-Staneta in Dušana Kvedra-Tomaža na Kremenjek med Krko in Stično, kjer sta pri Srebotnicah iz borcev stiške, mokronoške, novomeške in molniške (pugledske) čete ustanovila II. (štajerski) bataljon. Enota je dobila oznako II. bataljon zato, ker je po razbitju storžiškega, kamniškega in krimskega bataljona in razdelitvi štajerskega bataljona na manjše skupine obstajal na Slovenskem samo še Cankarjev bataljon, ki ga je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet štelo kot I. bataljon. II. (štajerski) bataljon je kmalu po ustanovitvi krenil proti Litiji, kjer naj bi partizani dobili orožje nezadovoljnih Luksemburžanov, mobiliziranih v nemško vojsko, in prodrli na Štajersko. Nemci pa so med Libergo in Tisjem bataljon napadli in ta se je umaknil na italijansko zasedeno ozemlje. Po spopadu z Italijani pri Primskovem se je konec decembra vrnil pod Kremenjek, v Vodica pa se mu je 6. januarja 1942 pridružila še grosupeljska četa.

Partizanske enote v Dolomitih in zarodek III. (Šercerjevega) bataljona

Drugo zbirališče partizanov iz Ljubljane in Notranjske je pred zimo nastalo v Polhograjskih dolomitih. Jedro za to novo enoto je dala rašiška četa, ki se je pred neprestanimi spopadi z nemškimi policijskimi enotami in zasledovanjem v septembru umaknila pod Govejek, v začetku oktobra pa je prišla čez nemško-italijansko okupacijsko mejo in se utaborila na Samotorici nad Horjulom. Konec oktobra je odšla k Sv. Ožboltu nad Škofjo Loko, kjer so jo Nemci napadli in se je morala spet vrniti na italijansko zasedeno ozemlje in se je utaborila v Belški grapi. Pred zimo so se 25. oktobra z nemškega zasedenega ozemlja umaknili v Polhograjske dolomite na Babno goro tudi nekateri borci I. kranjske čete ter tržiško-kranjske čete, ki so delovali v osrednjem delu Gorenjske po razbitju storžiškega bataljona, in moravška četa, ki je odšla pod Toško čelo. Nato je skupina borcev iz rašiške čete, ki je nameravala oditi na Primorsko, odšla na Samotorico. Na Babni gori je medtem nastala precej številna partizanska enota, ki je sprejemala in urila novince iz Ljubljane. V novembru so se partizani v Dolomitih zbrali v Belški grapi pri Dvoru, odkoder so se v noči med 4. in 5. decembrom s pomočjo članov minersko-sabotažne skupine iz Ljubljane napadli italijansko posadko pri železniškem mostu pri Preserju in most minirali. Po tej akciji se je umaknila na Babno goro, odkoder je odšlo okrog 15 mož na Primorsko, vendar so prišli le do Godoviča in se zaradi snežnih zametov morali vrniti. Na Samotorici je medtem nastalo taborišče novincev iz Ljubljane, ki so 15. januarja 1942 odšli na Kožljek in se pridružili III. (Šercerjevemu) bataljonu. Njegovo jedro je tvorila kožlješka četa, ki je začela nastajati sredi decembra 1941, ko so se kljub izredno hudi zimi pod Kožljekom nad Borovnico začeli zbirati partizani razbitnega krimskega bataljona, ki so jih v Ljubljani zasledovali Italijani in jih s pomočjo izdajalcev nekaj aretirali in ustrelili, drugi pa so do 1. januarja 1942 zapustili mesto. V Ljubljani so razen številnih ilegalcev in večine članov glavnega poveljstva in njegovih odsekov ostali tudi oboroženi člani varnostne službe kot izvršilni organi VOS. Okrog 10 članov varnostne službe je živelo v skritem zaklonišču v Šiški in odhajalo na drzne akcije, žal pa ti vosovci niso zajeti v tej statistiki o slovenskih partizanih. O njih je znano, da so bili člani KPS in SKOJ.

(Nadaljevanje prihodnjič)

Janez Kajzer

Življenje Slovencev v svobodi

Zapleti v Trstu

Tržaško ljudstvo, ki ga je Jugoslovanska armada osvobodila že 1. maja 1945, je utrjevalo svojo ljudsko, demokratično oblast. Sedemnajstega maja se je v slavnostno okrašenem gledališču Politeama Rosetti zbralo 1348 delegatov in 166 povabljenih gostov. Tržaški Italijani in Slovenci so s tega zborovanja želeli sporočiti, da si ne želijo posredovanj nikogar. Žele živeti v bratskem sožitju in imeti avtonomijo mesta Trst v okviru Titove Jugoslavije.

Skupščina odposlancev je protestirala proti italijanskim imperialistom, ki so z nesramnimi trditvami proti naši oblasti skušali sejati razdor med slovenskim in italijanskim narodom. Ugotovili so tudi, da še ne povsem likvidiran fašistični aparat sabotira vse napore za vzpostavitev normalnega stanja v mestu.

Že v prvih dneh svobode je bilo čutiti, da ne bo šlo vse gladko. O usodi posameznih delov naše zemlje in naših ljudi so sklepali tujci, ki jim je bilo malo mar, kaj si želijo ljudje in kakšna je zgodovinska resnica. Najprej se je začelo zapletati s Trstom. Dopisnik agencije Tanjug je vprašal maršala Tita, kaj misli o izjavi maršala Alexandra, ki jo je objavila agencija Reuter.

Maršal Tito je odgovoril: »Ne morem preko tega, da ne bi izrazil svojega nezadovoljstva in presenečenja nad nemogočo primerjavo, da je navzočnost jugoslovanskih čet v Istri in Primorski podobna Hitlerjevim, Mussolinijevim in japonskim osvajalnim metodam. Tako obtožbo je mogoče zabrusiti v obraz samo sovražniku, ne pa izmučeni in izkravavljeni zaveznici, ki so jo doslej vsi svobodoljubni narodi priznali kot primer junaštva in požrtvovalnosti v tej veliki osvobodilni vojni. Jugoslovanska armada je podila sovražnika s silo svojega orožja do reke Soče in še naprej in njeni navzočnosti na tem ozemlju ni mogoče pripisovati osvajalnega značaja. Tako obtožbo najodločneje zavračam.«

V svojem zagrebškem govoru je maršal Tito dejal, da sta se z maršalom Alexandrom že prej zmenila, da bo en del okupiran po njegovih četah. Jugoslovanska armada pa je prišla prva, da bi zaščitila slovensko prebivalstvo v teh krajih, da premagana Italija s pomočjo fašističnega terorja ne bi več preganjala slovenskega ljudstva. »Nikoli nam ne bi zgodovina oprostila, če bi naše brate pustili nezaščitene po vsem tem, ko so tudi sami prelivali kri za svojo domovino.«

Naše oblasti so si medtem obupno prizadevale, da bi Trst nahranile. Mesto je porabilo na dan okrog šeststo stotov moke. To količino so jugoslovanske oblasti kljub majhnemu številu tovornjakov uspele vsak dan pripeljati v mesto. Težava pa je bila v tem, da so vozili v Trst žito in ne moke. Tržaški mlini so zmogli zmleti le četrtno žita. Zato so začeli mleti žito za Trst tudi v Logatcu, Domžalah in v Cerinjanu. Huje kot z belo moko je bilo v Trstu z maščobami. Cena maščob je na črni borzi dosegala bajne vsote.

Fašizem v Trstu še ni miroval. Konec maja je v vili Segrè, kjer je bil nastanjen slavní garibaldinski bataljon Mazzini, eksplodiral peklenski stroj, ki so ga nastavili fašisti. To je bil atentat na junaške borce proti fašizmu. Štirje mrtvi, več ranjenih!

Desetega junija 1945 se je po Sloveniji razširila novica, da je bil dosežen vojaški sporazum med jugoslovansko vlado in vladama Velike Britanije ter Zedinjenih držav o začasni upravi v Istri, Trstu in Slovenskem Primorju. Po tem sporazumu se bo morala naša vojska umakniti iz Trsta, v katerem je bila komaj štirideset dni.

Ko je na kongresu Slovenske protifašistične ženske zveze ena izmed delegatk povedala novico o Trstu, je dvorana ogorčeno vzvalovala. Tržaško delegatko so skušale tovarišice potolažiti, ona pa je obupano povedala: »Ve niste živele 25 let pod fašisti, ve ne veste, kako so nas fašisti mučili in ubijali samo zato, ker smo slovensko govorile in molile.«

Jugoslovanska vlada je poslanikoma Velike Britanije in Združenih držav izročila posebno izjavo, v kateri je med drugim zapisala, da »se zaveda, kako težko so ranjena čustva in interesi jugoslovanskega življa v Istri, Trstu in na Primorskem, kakor tudi vseh jugoslovanskih narodov, ker se mora večji del jugoslovanske armade na zahtevo naših zaveznikov umakniti z ozemlja, ki ga je s toliko žrtvami osvobodila tujega jarma... Toda jugoslovanska vlada je sklenila to z namenom, da s svoje strani prepreči vsak možen povod za morebitne spopade, da ohrani v krvavi borbi ustvarjeno bratstvo zavezniškega orožja in da skrbno goji in pogloblja dobre odnose s svojimi zavezniki, vse to pa z namenom, da se v Evropi vzpostavi in zagotovi mir.«

Prva krepka pljuska

Pesnik Oton Župančič je bil v svojem uvodniku bolj direkten: Naša zmagovita in priljubljena armada se poslovi od osem tisoč tovarišev, padlih v zadnjih bojih in samozavestno odkoraka iz Trsta, da prihrani svetu novo prelivanje krvi. Res, zgodilo se je: narod, ki se je prvi priključil zaveznikom, je dobil po štiriletnih nečloveških mukah prav od teh svojih zaveznikov prvo krepko pljusko kakor malopriden paglavec, ki so ga zalotili na tujem vrtu... Moje besede so morda govorjene v veter in ne najdejo ušes, katerim so namenjene. Ako pa pridejo do njih, se jim bodo tisti, katerim veljajo, nemara zviška smejali. Nič ne dé, kljub temu jih govorim, ker bi ne storil svoje dolžnosti, ako bi jih ne izkričal v svet, ako si ne bi razgalil prsi prav tja do trepetajočega, krvavečega srca, ki je s slehernim vlakencem zvezano z mojim narodom in njegovo usodo.

Enajstega junija se je jugoslovanska vojska začela disciplinirano umikati iz Trsta na demarkacijsko črto. Skozi mesto so hitele dolge kolone naših vojakov in tovornjakov. Tržačani so postajali po križiščih in vzklikali: »Vrnite se!« V predmestjih so ljudje krasili vojake s cvetjem, jih poljubljali in nemo strmeli za njimi. Marsikatera Tržačanka je jokala. Drugi so odhajajočim jugoslovanskim vojakom na glas klicali, da se boje fašistov. Nekdo je zakričal: Raje brez kruha kot brez svobode! Italijanski časopis *Il Lavoratore* je zapisal:

Proslavljanje osvoboditve na glavnem tržaškem trgu Unità

— Trst se je poslovil od hrabrih Titovih vojakov. Slovo je bilo prav prisrčno, kar je povsem razumljivo, če pomislimo, da se je Titova armada dolga štiri leta žrtvovala v hudih partizanskih bojih ne samo zato, da bi pregnala okupatorja, temveč tudi zato, da doseže tisto napredno demokracijo, za katero teže vsi narodi. Najboljši branilci te demokracije so Titovi vojaki, ki so tudi njen simbol. In zato slovo od njih ni moglo biti drugačno kot prisrčno in ganljivo. Celo meščani, ki so bili do včeraj mlačni in so gojili predsodke proti tistim, ki so preveč izražali svoje simpatije Jugoslovanom, so obžalovali odhod vojske, ki se je med toliko drugimi, ki so šle skozi našo zemljo, obnašala najbolj resno, skromno, moralno in vljudno.

Dvanajstega junija ob osmih zjutraj so zapuščale Trst zadnje enote Jugoslovanske armade. Odhajale so s pesmijo in z vzkliki maršalu Titu, Rdeči armadi, svobodnemu demokratičnemu Trstu ter demokratičnim italijanskim delavcem. Tržačani so jim naredili špalirje, jim metali cvetje in jim mahali v pozdrav.

Fašistični delirij

Uro in pol pozneje so se na trgu Unità začele zbirati prve fašistične izzivalne skupine. Kričali so: »Fiume è italiana! Viva Istria italiana! Viva Trieste italianissima! Dol s Titom! Dol s Slovenci! Živel fašizem!«

Oglasila se je fašistična pesem. Nekateri so kričali: »Duce, Duce, Duce!« Z magistrata so sneli slovensko zastavo. Začel se je delirij fašistične podivjanosti.

Tedaj sta se znenada pripeljala na trg dva partizana z jugoslovansko zastavo z rdečo peterokrako zvezdo. Kot da bi polil razbeljeno železo z mrzlo vodo, tako je zacvrčalo po trgu in takoj nato potihnilo. Večtisočglava fašistična množica je presenečeno obmolnila in brez besed napravila pot jugoslovanskima partizanoma, ki sta prečkala prostrani trg.

Kmalu zatem so na trg prikorakale množice tržaškega ljudstva z visoko dvignjenimi slovenskimi in italijanskimi zastavami. Pele so domoljubne slovenske in italijanske pesmi in kričale: Trstu prostor v Trstu! Fašistična grla so onemela. Trst je na glas povedal, da hoče živeti svoboden, brez fašistov.

Svobodoljubni, napredni Tržačani, tako Italijani kot Slovenci, so bili kaj hitro razočarani nad zavezniškimi vojaškimi oblastmi. Že prvi dan so nekateri vojaki in oficirji obešali na svoje avtomobile savojske zastave in skupaj s fašisti brundali pesmi, ki so sramotile Slovence. Prvi uraden razglas vojaških zavezniških oblasti je bil natisnjen samo v italijanščini in angleščini. Tretji dan angleške vojaške oblasti so se prikazali na tržaških ulicah stari kvesturini in karabinjerji, pripadniki nove lokalne policije. Pred tem so se poldrugi mesec skrivali. Tržačani so bili ogorčeni.

Po drugi strani pa so delavci in meščani patroljirali po ulicah in iskali znane fašiste. Med fašisti je nastal preplah. Nekateri so se poskrili doma, po vrtnih utah, na podstrešjih. Mnogi so se pri oblasteh zanimali, ali bi bilo njim in njihovim družinam dovoljeno oditi iz Trsta in se preseliti v Italijo. Kakih tisoč fašističnih priseljencev je že drugi dan pod zavezniško oblastjo odhitelo skozi Barkovlje h koloni avtomobilov, ki jih je popeljala na peto italijanskega škornja.

Petnajstega junija so tržaške množice na ves glas povedale, da nočejo več fašistov. Z delavsko godbo so korakali na trg Unità. Vzklikali so Titu, svobodi, demokraciji. Kričali so: Dol s kvesturini! Dol s fašisti! Korakali so v osmeroredih in v deseteroredih, disciplinirano, pojoč. Tedaj so se znenada izza vogalov prikazali policijski avtomobili in se zapodili v množico. Lovili so manifestante po pločnikih. Ljudje so se komaj reševali pred avtomobilskimi kolesi. Ogorčeni demonstranti so protestirali, niso se dali ugnati. Na trgu je povorka prerasla v nepregledno morje. Po oknih so začeli prebivalci obešati italijanske in slovenske zastave z rdečo zvezdo. Na balkonih so se pojavljali ljudski govorniki. Na stolp mestne palače so delavci izobesili italijansko zastavo s peterokrako zvezdo. Na magistratu so morali na zahtevo množice izobesiti tržaško zastavo.

Šestdesettisočglava množica se je začela razhajati šele zvečer. To je bil gromovit odgovor delavskega, naprednega Trsta vsem fašističnim izzivalcem, odgovor, ki je odmeval po vsem svetu.

Tudi poslej v Trstu pod zavezniško upravo še zdaleč ni bilo vse v redu. Konec novembra 1945 je Primorski dnevnik objavil članek z naslovom »Zgodba se nadaljuje«, v katerem je zapisal, da je vodstvo višje slovenske šole v Trstu, imenovano od odgovornega oficirja za šolstvo pri zavezniški vojaški upravi, fašistično in domobransko. Takšni sta tudi približno dve petini imenovanega šolskega osebja. Zavezniška vojaška uprava je zahtevala od urednika Primorskega dnevnika, naj trditve prekliče. Ker jih urednik ni preklical, so zavezniške oblasti ustavile izhajanje Primorskega dnevnika za nedoločen čas.

Slovenski bralci Primorskega dnevnika so ogorčeno protestirali, protestirali pa so tudi italijanski antifašisti. Šele po številnih protestih so zavezniške oblasti spet odobrile izhajanje tržaškega slovenskega dnevnika — toda šele po petnajstih dneh. Tako so ravnali s časopisom, ki je bil še dobre pol leta prej edini partizanski dnevnik, ki je izhajal v zasužnjeni Evropi.

Mladi in stari so udarniško zagrabili za delo, da bi čimprej odpravili vojne posledice

Komaj premaguje težave

V Sloveniji so se po mesecu dni svobode še nenehno ukvarjali s hudimi posledicami vojne. Zdravstveno stanje prebivalstva je bilo vse prej kot dobro, na tleh je bila tudi zdravstvena služba. Dr. Marjan Ahčin, minister za narodno zdravje, je časnikarju izjavil, da je infekcijski oddelek v Ljubljani tako pomanjkljiv, da ni mogoče sprejeti niti enega infekcijskega bolnika več. In vendar je grozila pegavica in grozile so druge nalezljive bolezni. V Prekmurju se je med vojno še bolj razširil že prej razširjen trahom, nevarna očesna bolezen. V Prekmurju se je pojavila tudi pegavica, predvsem med vojaki, deloma tudi med civilnim prebivalstvom. Ponekod sta ljudi napadala tifus in griža.

Oblasti so se nenehno zavedale, da dobivajo ljudje; predvsem delavstvo, veliko premalo hrane. Prizadevale so si, da bi racionirane obroke čimprej zvišale. Izrazile so upanje, da se bo vsa prehrana hitro otresla oklepa racioniranja. Žal se to upanje še dolgo ni moglo izpolniti.

Za začetek so težkim delavcem omogočili nabavo še enkrat več moke in za 75 odstotkov več maščob. Najtežji delavci pa so dobivali skoraj za 200 odstotkov več moke, kot je znašal normalni obrok. Poleg tega so uvedli posebne enkratne obroke za povratnike iz taborišč, zvišali pa so tudi obroke v bolnišnicah. Izboljšanje prehrane so omogočale boljše prometne zveze, iz Splita in Dubrovnika pa so prispele tudi prve pošiljke UNRA.

Vsa Slovenija je začela mrzlično obnavljati ceste, porušene mostove, javne stavbe, železnice. Porušenih je bilo kar 70 železniških mostov. Medtem so jih obnovili že trideset. Pri obnovi železnice in očiščevalnih delih na ljubljanskem kolodvoru je sodelovalo tisoč železničarskih in gradbenih delavcev in 6000 vojakov ter ujetnikov.

Nemške vojake-ujetnike so vsepovsod porabili za obnavljanje. Tako naj bi vsaj malo prispevali k odpravi škode, ki so jo povzročili.

Prišel je dan, ko je iz Zagreba odpeljal prvi vlak proti Beogradu, okrašen s cvetjem, venci in gesli. Železničarji in delavci so imeli v očeh solze veselja. Ko je lokomotiva zapuhala, so dvignili pesti — za srečno pot. Vlak je moral pogosto voziti zelo počasi. Ponekod je vozil čez zasilne mostove. Pot iz Zagreba do Beograda je trajala več kot štiriindvajset ur. Železniške brigade so bile ponosne na svoje delo, saj so morale do otvoritvene vožnje postaviti devetnajst mostov, nekatere dolge tudi po šestdeset metrov. Vse kretnice na levi strani proge so bile minirane. Od Novske do Zemuna je bila proga razorana s plugi in minami. Slavnostni vlak so na vseh postajah pričakale množice ljudi.

Vse je hrepenelo po čim hitrejši normalizaciji prometa, proizvodnje, življenja. Vsepovsod so se bojevali s komaj premagljivimi težavami. Rudniki, z izjemo rudnika v Mežici med vojno niso utrpeli preveč škode. Pač pa so okupatorske oblasti uvedle pravi roparski sistem — rudnike so samo izčrpavale, zanemarile pa pripravljala in varnostna dela. To se je sedaj krepko maščevalo. Vendar so rudniki delali kot za stavbo, saj je bilo od vsepovsod slišati klic po premogu.

Iz Dolnje Lendave so Nemci ob umiku odpeljali vse vrtnalne naprave. Delavcem pa je uspelo, da so mesec po osvoboditvi že pridelali po dvajset ton nafte na dan.

Sprva ukinjen zasebni poštni pisemski promet je bil obnovljen že sedmega junija. Medkrajevni telefonski promet je bil začasno še vedno rezerviran za potrebe vojske in oblasti. Zaradi čim hitrejše preskrbe Ljubljane s hrano so vzpostavili celo posebno telefonsko linijo z Reko. Ponekod so začeli priključevati zasebne telefone.

Začasne hišice

Pred vrati je bilo poletje. Zlasti na podeželju so bile opustošene cele vasi. Številne družine niso imele na glavo prave strehe. Ministrstvo za gradnje je zato razpisalo javen natečaj za izdelavo načrtov začasne stanovanjske hišice, ki bi jih mogli narediti v velikem številu, hitro in poceni.

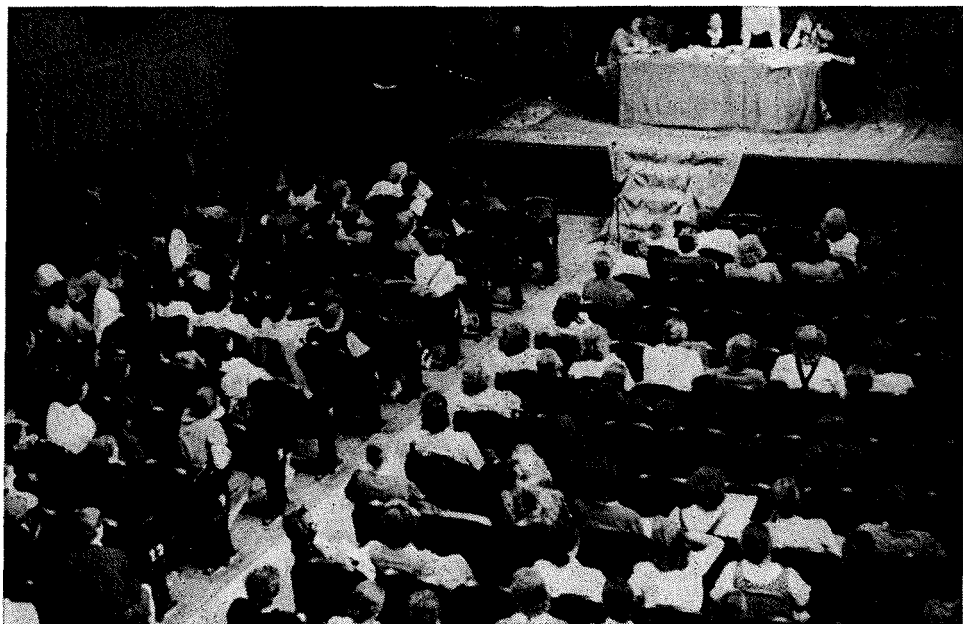
Arhitekti, inženirji, stavbeniki, tesarski mojstri, gradbeni tehniki naj bi svoje predloge za takšne hišice predložili v borih dveh tednih. Kot pri vsaki stvari v tistem času se je tudi pri tej nadvse mudilo.

Včasih se je bilo treba za stvari odločati čez noč in še hitreje. Za tiste čase je značilno povabilo z naslovom »Kdor želi v službo k rečni plovbi?« Natečaj je vabil v službo uradnike-pripravnike, ki bi delali v ravnateljstvu, v agencijah, nadalje ladijske strojnike, mornarje, kurjače. Vse bi seveda najprej izšolali. Toda: »Vsi tovariši, ki želijo k plovbi in imajo za to vse možnosti, naj se javijo *jutri*...« Ni bilo ravno veliko časa za premišljanje!

Načrti začasne hišice, o katerih smo govorili malo prej, so bili zares izdelani v dveh tednih, kmalu zatem pa tudi javno razstavljeni v Ljubljani.

Kmetje, ki so si razstavo ogledali, so zmajevali z glavami in se dobrodušno nasmihali. Pa tudi kritiki so v teh hišicah pogrešali predvsem kmečko peč, okrog katere se na kmetih zavrti vse življenje. Takšno peč je predvideval en sam načrt. Nekdo drug pa je spet nasprotoval, češ nikar se sentimentalno ne zjočimo ob kmečkih pečeh, ki sodijo v preteklost.

Kritika je nekaterim načrtom očitala tudi ravne strehe, ki niso primerne za kraje, kjer zapade tudi po dva metra snega. Kritik se je dokopal do sklepa, da bi hišice po teh načrtih ustrezale svojemu namenu v mestih, ne pa na podeželju.

Devetega in desetega junija 1945 so zborovale v Ljubljani delegatke Slovenske protifašistične ženske zveze

Naivno bi bilo misliti, da bi takšne hišice stale le nekaj let, stale bodo najmanj desetletje. Načrtovalci so tudi pozabili na živino. Kje pa bo živina ves ta čas, ko bodo kmetje živeli v zasilnih hišicah? Saj so tudi hlevi pogorišča in razvaline.

Značilno je bilo, da so si kmetje v požganih in porušenih vaseh marsikod postavili zasilne hišice iz opeke, z zelo tankimi zunanjiimi zidovi, brez talnih izolacij in brez vsakršnega drugega udobja. Čeprav so jih postavili tako rekoč čez noč, marsikatera stoji še po tridesetih letih. Marsikatero zasilno prebivališče iz tistih dni je danes — vikend.

Kakor v vsakem času, tako se je tudi tedaj življenje verno odražalo tudi v malih časopisnih oglasih. Ljudje so želeli kupiti: sesalce za prah, nahrbtnike, rabljene čevlje, pravo kavo, vsako, tudi najmanjšo količino, plašče iz balonske svile, uhane za birmanko, kolesa, pisalne stroje, radioaparate, harmonike, vse, česar ni bilo dobiti v trgovinah. Ljudje so na veliko zamenjavali: mast za marelice, gnjat za prešito odejo, kurivo za sladkor, čevlje št. 29 za čevlje št. 31, maščobo za jutranjo haljo, vrtno škropilnico za živila, domačo haljo za riž, pravo kavo za cigarete. Nekdo je želel zamenjati celo znanje angleščine za inštrukcije iz ruščine. Ljudje so prodajali vse, česar ni bilo mogoče pojesti: salonske lestence, kožuho vino, daljnogled, zrcala, klavirje, kovčke, slike, orehove obednice, otomane, perzijske preproge. Izgubljali pa so začuda predvsem — nahrbtnike, ter oglašali ukradena kolesa pod »oseba, ki je odpeljala kolo, je bila opazovana, zato...«

Pojav špekulantov, pojav birokratizma

Vsepovsod po domovini so ljudje razkrinkavali sodelavce okupatorja. V Gornje jezero pri Cerknici se je vrnilo na domove pet domobrancev, ki so se ločili od

pobegle domobranske vojske, se izdajali za internirance in tako dobili dovoljenje naših oblasti za vrnitev. Razkrinkala jih je Narodna zaščita.

Seдемnaest narodnih izdajalcev je prispelo skupaj z interniranci iz Dachaua. Vdinjali so se v taborišča, da bi za seboj zabrisali krvavo sled. Med potjo so jih pazili ameriški policisti, ki so jih predali našim oblastem.

Ponekod so prijeli domobrance, ki so se skrivali v bližini svojih domov. V belokranjski vasi Gradec je nekega ustaša zvalila na svoj dom in ga predala narodni zaščiti komaj osemletna deklica. V Prekmurju je narodna milica prišla v obmejnem predelu šestčlansko tolpo, ki se je izdajala za partizane in je ropala po avstrijskih vaseh. V okolici Zagorja se je pojavila slabo oborožena tolpa dvanajstih mož. Ko so se hoteli prebiti čez savski most, je milica iz zasede ustrelila tri.

Ljudstvo je razkrinkavalo tudi špekulante. V zasebni trgovini na Rakeku je milica s pomočjo ljudstva izsledila v kletih zazidana skladišča, v njih pa 15 000 kg sladkorja, 10 000 kg riža, 300 kg prave kave, 640 kg mila, 350 kg sveč, 700 litrov kisa, 350 kg masti, 2600 kg ajde, 2400 kg ovsa, 700 kg žitne kave, 900 kg otrobov, 80 bal angleškega štofa in velike količine drugega špecerijskega in manufakturnega blaga. Zares čedna zaloga!

Nova, domača oblast se je hitro postavljala na svoje noge, čeprav je bilo treba začeti tako rekoč iz ničesar. V začetku junija so na seji izvršnega odbora OF razpravljali o pojavu birokratskega centralizma. Odborom OF so naložili nalogo, da je treba pojav čimprej zatreti. Opozorili so tudi na budnost glede reakcionarnih in belogardističnih elementov, ki se bodo skušali vrivati v odbore OF.

*

Edvard Kardelj, predsednik centralne vlade in minister za konstituantno, je objavil v jugoslovanskih časopisih svoj članek Moč ljudskih množic. V njem je spregovoril o najbolj perečih vprašanjih časa. Govoril je o tem, da še vedno cele pokrajine v Jugoslaviji stradajo, da delavcem in uradnikom še ni zagotovljen vsakdanji kruh, po drugi strani pa kmetje še ne dobivajo najosnovnejših industrijskih predmetov. Govoril je o ruševinah, ki so glavni vzrok gospodarske stiske, o špekulantih, o tem, da ni treba vseh privatnih podjetnikov strpati v en koš s špekulanti. Opozoril je na številne naloge aktivistov. V svojem članku je zahteval, da se mreža organov oblasti kakovostno izboljšuje.

Ko je pisal o pomanjkanju kadrov, je menil, da »na eni strani obstaja veliko javkanje za kadri, na drugi strani pa sedi mnogo uporabnih kadrov brez dela ali pa niso dovolj in pravilno izkoriščani. Mnogi strokovni kadri niso uporabljeni zaradi njihovega negativnega stališča med okupacijo. Nedvomno je prav, da o tem vodimo račun. Obenem pa si je treba prizadevati, da se takšnim ljudem, kolikor ne zaslužijo težje kazni, da možnost, da z delom in pod konstruktivno kontrolo popravijo svoje napake iz preteklosti.«

V svojem obširnem prispevku je Edvard Kardelj spregovoril tudi o birokratizmu, o »tem zlu, ki je ponekod že začelo prekrivati lik narodnega borca za lepšo bodočnost svojega naroda.« Menil je, da bo volja ljudskih množic premagala birokratsko navlako pa tudi filistrski strah, kjer se pojavlja. »Bili bi samo zadovoljni čvekači, če bi mislili, da bodo stvari stekle same od sebe ... Proti napakam in pomanjkljivostim se je treba nenehno in odločno boriti.«

Desetega junija 1945 je Edvarda Kardelja sprejela Ljubljana. V njem je videla predvsem prvega sodelavca maršala Tita. Ob vhodu v mesto so mu po starem slovanskem običaju ponudili kruh in sol, dekleta so mu pripela rdeče nageljne, na Kongresnem trgu pa ga je pričakala desettisočglava množica. Edvard Kardelj je

Desetega junija 1945 je Ljubljana sprejela Edvarda Kardelja, v njem je videla predvsem prvega sodelavca tovariša Tita. Poleg Kardelja je Boris Kidrič

Ljubljčanom spregovoril o dejstvu, da so slovenski borci prvi dvignili orožje proti hitlerizmu in italijanskemu fašizmu in to takrat, ko so bile zavezniške armade daleč od nemških meja. Slovenski narod je bil celo edini, ki je v okviru tako imenovanega nemškega rajha in tako imenovanega italijanskega imperija dvignil orožje proti fašističnim mogotcem. Nadalje je govoril o naši hvaležnosti zavezniškim silam in o naši poti v prihodnost.

Ko je po govoru stopil v avtomobil, je skupina Tržačank, Korošic in Primork pretrgala kordon in obkolila avto. S solzami in otožnostjo ga je vprašala Korošica: »Kajne, da mi ne bomo ostali zunaj slovenskih mej?«

*

Sredi junija je bil v dramskem gledališču v Ljubljani ustanovni občni zbor Društva za kulturno sodelovanje Slovenije s Sovjetsko zvezo. Za predsednika je bil izvoljen književnik Fran Albreht, za podpredsednika pa pisatelja Fran Saleški Finžgar in Miško Kranjec. Novo društvo naj bi Slovencem odprlo kulturne zakladnice sovjetskih narodov. O tem so ob ustanovitvi društva menili takole:

Oton Župančič: Sezimo hitro v roke tovarišem v Sovjetski zvezi, obogatimo se z njihovimi čustvi, mislimi in izsledki, z njihovimi novimi pogledi na življenje, z njihovimi najglobljimi sanjami. Mi pa ponesimo k njim Prešerna in Cankarja...

Fran Albreht: Treba je pohiteti, da nadomestimo vse tisto, kar so nam onemogočili tuji in domači sovražniki, da izpolnimo vrzel, ki je nastala v zadnjih desetletjih v našem javnem in kulturnem življenju.

Arh. Bojan Stupica: Spoznavali smo duh zahoda, ki nam je razkrival skrajni obup nad življenjem in razkroj življenjskega hotenja. Še se bomo vračali k temu

duhu, zato da bomo ob njem pomerili svoj življenjski vzgon, ki nam ne da poginiti, ki nam daje dobro živeti, rasti in se razvijati. Vemo, da nam duh zahoda ne more dati ničesar več.

Darila iz vsega sveta

Devetega in desetega junija 1945 se je v Ljubljani odvijal drugi kongres Slovenske protifašistične ženske zveze. Mimo delovnega programa, ki ga je imel ta kongres, je pomenil v še dokaj »moškem« času javno demonstracijo ženske enakopravnosti. Ženska je bila do zadnje vojne, do revolucije le drugorazreden državljan.

Na kongres je prišlo devetsto delegatk iz vseh krajev Slovenije, tudi s Primorske in Koroške, prišle so delegatke iz drugih republik, delegacija koroških Nemk, zastopnica sovjetskih žena, poročnik Evgenija Alekka.

Ljubljana v tem času skoraj ni imela hotelov, zato je prenočišča za delegatke pripravilo prebivalstvo. Mnogi meščani so si dvojne noči zapored postlali na slami, svoje postelje pa so odstopili delegatkam.

Udeleženke kongresa niso znale priti praznih rok, tako kot bi prišli moški, ampak so prinesle s seboj darila. Tržačanke so prinesle veliko srebrno vazo, do vrha napolnjeno s štiristo kosi ženskega zlatega nakita in draguljev, samih starin, ki so jih lastnice podedovale od svojih mater in babic. Na svoje dragoceno darilo so napisale: »Žene tržaškega okrožja poklanjajo maršalu Titu za obnovo domovine.«

Iz Tržiča ob Soči so prinesle Primorke zavoj srebrnih predmetov. Kraševke so prinesle na steklenem podstavku pritrjen kraški kamen, izklesan iz grobišč ubitih talcev, na katerega je bilo pritrjeno marmornato srce z napisom v slovenščini in italijanščini: Ta zemlja je vaša, tovariš Tito, ker so naši sinovi krvaveli zanjo!

Drugi kongres je podaril Titu z velikim rubinom okrašeno žaro v obliki zemeljske oble, napolnjeno z zemljo iz grobov talcev, ubitih v Ljubljani. Rudarske žene iz Idrije so prinesle iz idrijskih čipk izdelano trobojnico z rdečo zvezdo. Kranj je poslal gorenjsko narodno nošo. Darila so bila iskren izraz veselja nad svobodo in zaupanja v prihodnost.

Na samem kongresu so delegatke najprej izvolile častno predsedstvo. Vanj so med drugim izvolile nenavzoče: maršala Tita, maršala Sovjetske zveze Stalina, predsednika angleške vlade Churchilla in predsednika Združenih držav Amerike Trumana. Tako so izrazile svoje veselje nad zmago zavezniških držav.

Na kongresu je govorilo veliko delegatk. Mnogim so se zasolzile oči, ko je v črnogorski narodni noši stopila na oder Milena Šaranović, mati padlega heroja Milovana, ki je bil načelnik Glavnega štaba za Slovenijo. »Prišla sem kot delegatka žena Črne gore,« je dejala. »Oprostite mi, če ne znam govoriti, sem preprosta nepismena žena. Me žene smo darovale naše sinove in brate za našo svobodo in se bomo prav tako borile za obnovo naše porušene domovine. Bodimo složne in ne dopustimo nikomur, da bi rušil našo novo Jugoslavijo.«

Žene so govorile o svojih padlih sinovih, o borbi. Še posebne pozornosti so bile deležne Primorke in Korošice. Na kongresu je spregovoril tudi Boris Kidrič. Poudaril je, da so ženske žrtvovale v boju prav toliko kot njih moške. Tako so si z dejanjem in ne z govoričenjem priborile enakopravnost, ki jim je ne more nihče vzeti. Menil je, da izbojevana enakopravnost nalaga ženam velike dolžnosti, nenehno sodelovanje v organizacijah, v izgradnji oblasti.

*

Konec junija je bil v Ljubljani drugi kongres mladine, ki se ga je udeležilo več kot tisoč delegatk in delegatov. Tisti, ki niso mogli sami na kongres v Ljubljano,

so doma manifestirali svojo enotnost in svojo voljo. Samo v okolici Ljutomera in Ormoža je gorelo nad štiristo kresov.

Kongresu so prinesli pozdrave štafetni tekači iz najbolj oddaljenih koticov domovine. Prišla je tudi mladina iz drugih republik, predstavnica dunajske mladine in seveda primorska in koroška mladina. Koroške mladinke so morale pešačiti ure in ure. Med potjo so morale paziti, da ne nalete na fašiste. Ko so se povzpele na Karavanke, so na naši strani razvile zastavo, ki so jo imele prej v nahrbtniku.

Mladina se je že v dneh pred kongresom držala Kidričeve parole, ki je bila izpisana v kongresni dvorani: Junakom borbe naj slede junaki dela. V mariborskem okrožju je mladina v predkongresnem tekmovanju opravila več kot 600 000 prostovoljnih delovnih ur, v Prekmurju je na tekmovalni dan zasipalo jarke in delalo na državnih posestvih osemdeset delovnih čet, v Trziču so mladinke oprale perilo 650 vojakom, mladina iz Semiča je poškopila 111 000 trt in oprala borcem 1765 kosov perila, mladinke iz Grosupljega so zbrale za osirotele 426 jajc, nekaj masti in nekaj bele moke...

Mladina je na svojem kongresu obljubila, da bo posegala v vsa področja javnega življenja in zanesla vanj povsod mladostni polet, demokratično miselnost in pripravljenost na vse težave in napore. Predsednik vlade Boris Kidrič je mladini med drugim povedal: »V vas mladih je stara miselnost zakoreninjena mnogo manj kot v starejših ljudeh. Mnogo bolj ste dovzetni za vse, kar je napredno, kar je novo, kar vodi v preobrazbo našega življenja.«

(Nadaljevanje prihodnjič)

Alojz Gradnik

Domači zemlji

*Od tebe sem sprejel to težko kri,
ti sveta zemlja moje domovine:
z njo, kar je prah grobov in kar živi
in kar je večno in kar v času mine,*

*z njo silo, ki jo tratil je barbar,
z njo vso udanost in nemoč tlačana,
z njo vse, kar seje vate oratar,
z njo, kar zori in kar mori mu slana —*

*z njo živo vero v večni vir duha,
ki v zlati luči in še v mraku vlada
in v vetru, valu, travi trepetu
in še čez grob je prava pot in nada.*

*O zemlja sladka: kamen, zrno, sok,
o zemlja sveta, ki si me rodila,
ki zibelka si mi in smeh in jok
in tudi mene boš upokojila —*

*če tvoja kri ljubezen je in gnev,
če tvoja kri molitev je in kletev,
če je cvetenja in trohnobe žetev,
o, naj le vsa razlije se v moj spev.*

Dore Klemenčič-Maj

V opankah po Dolenjskem in Beli krajini

(Nadaljevanje in konec)

Ni nam torej uspelo priti preko Save na Štajersko, kjer so nas na moravškem boju čakali veliki hlebci kruha, katerega na Dolenjskem skoraj ni bilo več. Tako so pravili, ko smo se morali vrniti.

Najbrž so Nemci nahujskali Italijane, kajti ko smo se spuščali z Javora proti Grosuplju, so se že zbirali Italijani, da bi nas obkolili. Z daljave smo slišali brnenje kamionov, pa smo se izogibali večjih naselij. Le ponoči smo bili brez skrbi. Tam nad Grosupljem smo morali čez progo. Šli smo skoraj tip bunkerja. Italijan je najbrž menil, da so kurirji, pa je na predhodnico sprožil strel. Polegli smo, toda ko smo pot nadaljevali, je bunkeraš videl, da je brigada. Ni več streljal, verjetno je kakor zajec prisluškoval, kdaj se bodo bombaši priplazili do njega. Toda mi takih namenov nismo imeli, pač pa hitro se umakniti čimdlje iz morebitne obkolitve. Brez prediha smo hiteli vso noč do tam, ko smo v jutranjem mraku zagledali obrise Mokrcra.

»Že vem, kam gremo,« je dejal Vanja, ko smo se počasi vzpenjali navzgor po lahkih nagibih preko rosnih travnikov. »Na Mokrc gremo v brigadno taborišče.«

Pa nismo šli v taborišče, ampak smo se ustavili v vasi Gradišče. Po neprestani hoji dan in noč je nastopila v hladnih zgodnjih urah tolika utrujenost, da smo v Gradišču, kjer je Vasja dal postanek, popadali po travi, ob hišah, kjer so se ljudje šele prebujali, in v hipu zaspali. Zbudil sem se na nekem skednju, ko sem zaslišal streljanje iz doline. Tam je bila večja vas Šenturje z belogardistično postojanko, katero so napadli naši. Pokanje pušk, mitraljezov in bomb je trajalo vse dopoldne.

S Čopičem sva šla na spodnji rob vasi, od koder je bil pogled na Šenturje. Blizu velike tepke, ob kateri je stal stražar, sva sedla v travo. Po cesti od Ljubljane so pripeljali kamioni. Italijani gredo belogardistom v Šenturje pomagat. Kmalu sva zaslišala treskanje min. Iznenada pa se je visoko v zraku oglasilo sumljivo frlenje, značilno za mine. Tisti hip se je razpočila mina blizu tepke. Stražar je odskočil in se vrغل v travo. Ta je slučajno zašla, — sva pomislila. A ne. Takoj za njo se je oglasila druga. Padla je v mehko zemljo za skednjem in tako obstala, ne da bi se

razpočila. Le njen repek je molel iz trave. To ni slučaj. Italijani so morali z daljnogledom opaziti naju in stražarja. Skočila sva pokonci in odhitela proti vasi, ko sva zaslišala tretjo. Ta je padla preko skednja za hlev v gnoj. Curek gnojnice je poškopil vso zadnjo steno hiše. Četrta je padla na sleme skednja, ko sva pravkar hotela stopiti vanj. Iz skednja je skočila štabna kuharica Marija in vsi trije smo odhiteli v hišo. Domači iz hiše so odhiteli v klet. Potem ni padalo več.

Medtem je Vanja našel sobo v neki hiši na gornjem kraju vasi, kamor smo se vselili risarji in urednik časopisa Ribič. Kljub neprestanemu grmenju v Šenturjah smo mirno risali. Ribič pa je skrbel za tekste.

Proti večeru je prišel k nam Kostja, ki je povedal, da je nekaj naših padlo, med njimi tudi mitraljezec Franček. Čisto po neprevidnosti. Ta močan dečko Franček, okrogloličen in s kapico na tri rogljiče, kjer so robovi in šivi bili rdeče obrobjeni. Sešilo in okrasilo mu jo je bilo neko dekle, kakor je njegov soborec Tiček nekoč dejal. Ne vem, če je Frančku bilo že sedemnajst let. Okrog pasu je nosil venec bomb.

»Naši so se zelo približali farovžu v Šenturjah, kjer so bili belogardisti. Izza nekega debelega kamenja smo obvladovali belogardiste in jim že klicali na predajo. Takrat pa je Franček odvil bombo, iznenada planil izza kamenja in zavpil »na juriš!«. Sam je planil in od farovža se je vanj vsul snop iz mitraljeza, ki ga je zadel v pas, kjer je Franček nosil bombe. Rafal je vsega prebil dobesedno na dva dela in še bombe za pasom so od zadetkov eksplodirale. Padel je nekaj korakov naprej od nas tako, da ga zaradi toče krogel niti nismo mogli takoj pobrati. Ko se je nekdo le priplazil do njega, je bil že mrtev. Pokopali smo ga poleg drugih zadaj v gozdiču,« je pripovedoval Kostja, ki je takrat bil prav poleg Frančka. Kaj mu je neki bilo, da je hotel v napad kar na svojo voljo, — smo razmišljali. Vsi borci Šercerjeve se ga bodo še spominjali in tu v tej knjigi naj bo še malo življenja zanj, čeprav samo v besedah.

Tako je Tiček ostal sam.

Noč je bila malo mirnejša, toda še vedno je bilo slišati posamične strele iz pušk in eksplozije bomb. V ranem jutru pa se je boj zopet razvnel. Prepričan sem bil, da bodo partizani danes zavzeli postojanko in da bom videl razorožene belogardiste in Italijane.

Od časa do časa sem iz hiše, kjer smo risali, hodil gledat pod vas v Šenturje, da vidim, kako naši napredujejo. Ko sem stal pri nekem kozolcu blizu kraja, kjer sva prejšnji dan s Čopičem doživela napad min, so prišli navzgor preko travnikov Vasja, Janko, Šaranović in Jevtič. Ustavili so se ob kozolcu in v medsebojnem pogovoru gledali nazaj v dolino, kjer so se med pokanjem pušk oglasile granate iz topov.

»Koliko je mrtvih Italijanov?« vprašam Vasjo.

»Kakih dvesto,« pravi.

Da bi le bilo res, sem pomislil, kajti tak dober up je bil nam vsem v navadi. Nič za to, če smo sovražne izgube pomnožili z deset, če naši sovražniki neprestano govorijo o »popolnem uničenju« partizanov. Za naše izgube pa nisem vprašal. V bojnih napetostih je bolje, da zanje ne veš, ko pravzaprav niti nočeš vedeti, ker nočeš in ne smeš biti prizadet, dokler si še živ.

Pred nami v travi je ležal grozljivo blesteč kos granate. Kakor rezilo velikega noža. Jevtič se je sklonil in ga pobral.

»Glej,« je dejal meni, ko ga je težkal v roki. Jekleni splitter je bil dolg za dve pedi, ves narezan na dveh straneh kakor gosti zobje glavnika, ki so se svetili, na ožji hrbtni strani pa je bil teman in pegast kakor sivi kuščar.

»Takle list ti lahko v hipu preseka vse telo kakor z britvijo,« je dejal. Potem ga je še ogledoval, težkal, obračal med prsti in ga vrgel nazaj v travo. — Tako živo

sem se spomnil na njegove besede in na ta jekleni, pošastni list, ko se je čez dober mesec dni zgodilo prav Draganu Jevtiću, da mu je tak list presekala življenje.

Malo višje v vasi pod jablanami se je zbirala četa, da krene proti Šenturjam. V vrsti partizanov sem videl lepo dekle, svetlolaso Ančko. Nikoli prej nisem bil nanjo toliko pozoren. Stala je tam med borci v lepo krojenih jahalnih hlačah, vitka čez pas kakor vsako sedemnajstletno dekle. Preko kratke bluze, stisnjene v pasu, so ji padali dolgi svetli lasje. Vsi so bili z hrbtom obrnjeni proti nam. Ta slika se mi je kakor zla slutnja za vedno vtisnila v spomin.

Gledali smo jih, ko so odšli. Potem je Vasja vprašal, kako napreduje delo pri časopisu.

»Mi imamo risarje v brigadi,« je dejal Vasja Draganu in Milovanu.

»Ali se lahko kaj vidi?« je vprašal zgovorni Dragan, ki se je zanimal za vse.

»Lahko. Pojdite za mano,« sem jih povabil v hišo na gornjem kraju vasi. Čopič in Vanja sta risala. Vsi so si ogledovali risbe. Jaz sem jim pokazal risbe iz Bosne, Kozare, Like, Korduna in tisto, kar sedaj rišem v brigadi in za časopis. Dragan in Milovan sta se zanimala za borce v Kozari. Marsikaterega sta poznala, ko sem jih našteval po imenih.

Vasja se je zanimal za novo številko brigadnega časopisa. Pokazali smo mu skice. Vanja je navdušeno risal. Čopič je narisal Italijana, kako suje z nogo v zadnjico belogardista. V njegovi risbi sem prvič videl podobo slovenskega belogardista, ki mi je leto dni pozneje prav prišla. Jaz sem imel pripravljeno skico streljanja talcev. To kompozicijo sem zamislil že nekoč v Banjaluki pred vojno in jo že slikal v olju. Takrat sem slikal na Prežihov opis streljanja naših upornikov v Judenburgu. Zdaj pa se je tako streljanje velikokrat ponovilo v Ljubljani in drugih krajih dežele.

Risal sem tudi simbole, od stisnjene pesti, ki trga okove, znaka OF s Triglavom do tistega, kar sem narisal takrat v Poljanah, delavec s kladivom, kmetica s srpom in partizan s puško, združeni v simboličen splet.

»Sektaš,« je dejal nekdo, ki je doslej molče gledal risbe bolj s postransko količino zanimanja. To besedo sem že prej mimogrede slišal, pa mi ni zbudila bogve kakšne pozornosti. Zdaj pa, ko je ta beseda padla na moje risbe, sem seveda postal pozornejši.

»Kakšen sektaš?« sem vprašal nekoliko nevoljno. Vsilil se mi je občutek, da so nekateri partizanski posamezniki podobno kakor partizan Janez skoraj alergični na neko dejavnost v partizanih, ki ne spada v neposredno bojevanje, streljanje s puško in metanje bombe. Ta občutek se mi je velikokrat pojavljal z neprijetnostjo, kakor da me v nečem hočejo odriniti v stran.

»Kaj je v mojih risbah sektaškega? Ne razumem,« sem dejal, čeprav se mi je takoj zazdelo, za katero risbo gre. Tovariš ni odgovoril, kakor da se čudi, čemu sploh vprašujem. Dragan mi je skušal malo na široko pojasnjevati, čeprav mi ni bilo čisto nič potrebno. Zato sem dejal, da je ta simbol poleg vseh drugih najbrž tudi naš. In če je v sklopu drugih, je tudi umesten. Kako smo se sporazumeli, ne vem. Vasja se v to ni vtikal. Bil je vesel, da se sploh riše in s tem nam je dal mnogo več spodbude kakor še tako pravilni politični nauki.

»Mislim, da je znak srpa in kladiva znak naše partije, ki je v našem partizanskem boju vodilna,« sem dejal. »In čemu bi ta simbol izključevali iz skupnosti drugih.«

Bil sem neprijetno vznemirjen. Pomislil sem, potem ko so odšli, da je prav izključevanje tega simbola od drugih tudi neko sektaštvo. Danes mislim, da se je to drugo sektaštvo v poznejših letih, posebno po vojni, pokazalo za mnogo bolj pristransko, udarno in nevarno kakor tisto prvo.

Kostja nas je večkrat obiskal. Tisto popoldne, ko je že drugi dan trajala bitka pri Šenturjah, so iznenada pričele padati granate proti Gradišču. Najprej pod vas,

nato pa vse bližje hišam. Tudi naša hiša se je stresla od eksplozije. Kostja, ki je bil tudi dober pevec, je vriskal in prepeval ob vsaki eksploziji, kakor v odgovor, v vesel odpor neuničljivosti.

Prav takrat nas je poklicala gospodinja v malo sobico zadaj za kuhinjo, kamor je postavila veliko skledo ajdovih žgancev, ko se je pod hišo z velikim gromom razpočila nova granata. Vsi s skrajno preplašeno in vso tresočo se gospodinjo so jo ucvrli mimo sklede z žganci skozi zadnja vrata hiše v breg in v bližnji gozd. — Vem, kaj je granata, ki ne pada z viška kakor mina, ampak leti v loku poševno. Od hišnega zidu, ki je dovolj debel, je še kuhinjski zid, za njim pa še zid male sobice za kuhinjo. Torej trije zidovi. Poleg tega granate ne padajo druga za drugo na isto mesto. Skozi tri zidove do sklede z žganci, se ne bodo prebile pa tudi do mene ne. Tako sem ob vsakem grmenju in stresanju dokaj mirno zajemal čudovite žgance in lovil ovirke po mleku, da sem le še z zadnjim koncem tovariškega čuta pustil pol sklede za druge, ki so se po kanonadi pričeli počasi vračati, pri čemer mi zaradi žgancev niso nič očitali, ko se tudi jaz njihovemu begu nisem posmihal.

*

Naslednje jutro, ko so že tretji dan trajali boji v Šenturjah, smo zaslišali motorje mnogih kamionov, ki so pripeljali Italijane od ljubljanske strani. Streljanje je postalo redkejše.

Izenada pa so se partizani pričeli umikati iz vasi. Hiteli so. Italijani silijo od Šenturij proti nam. Partizani so se kakor izgubili. Ali sem zopet zadnji? Pohitel sem v smer, kamor so se menda izgubili. Tečem ob njivi, katere rob je preluknjan od granat. Krogle brnijo po zraku, a nikogar ne vidim. Jutranje sonce sije po zeleni pokrajini, ki mirno živi svoje življenje trave in drevja, a ta sončno zeleni mir je poln smrti. Prihitim v gozdiček. Nikogar ni. Kam neki so zavili? Morda letim v napačno smer?

Na drugi strani gozdiča visoka trava, v kateri zagledam komisarja brigade, ki se je pravkar vrgel na tla, kajti krogle so se vsule na gosto. Ležem v travo in krogle zvenijo preko mene. Nevarno je vstati, le na komisarja pazim, da mi ne zgine izpred oči. Na desno v bregu je njiva pšenice, ki se že rahlo rumeni. Nekoč sem slikal pšenico. Zlato rumeno. Stebelca te pšenice v bregu se stresajo. Krogle padajo vanje. Čudovita so ta stebelca, ko sika smrt nad mano. Slikati. Redko kdaj sem tako intenzivno čutil željo za slikanjem kakor zdaj, ko je kaj takega najmanj mogoče. Vse v meni se je uprlo smrti, vse beži v slikanje. Nisem verjel, da bi mogel umreti, čeprav je slikanje tako silno daleč in tako strašno živo blizu.

Komisar je skočil pokonci in stekel med jablane. Pognal sem se za njim. Za mano ni nikogar več. Sam ne smem ostati. Če bi se to zgodilo in bi zgubil sled za partizani, bi se zavlekel v žitno njivo in ležal tam do mraka. Morda me ne bi opazili. Živega me ne bi dobili, kajti v roki bi držal odvito ono malo četniško bombo, ki sem jo prinesel še iz Bosne.

Dohitel sem komisarja. Skupaj sva nadaljevala hitrih korakov proti vasi, ki se je pokazala med jablanami. Vas se imenuje Vrh. Ustavimo se v hiši intendanta Lovšina. Tam sta preplašeni njegova mati in žena. Sedita za mizo kakor otrpli brez besed. Streljanje je za hip prenehalo. Kaj to pomeni? Lovšin se v rahli zadregi pogovarja z materjo, kakor da se opravičuje, kakor da je prav on pripeljal vso bitko v hišo.

Štabna kuharica Marija gre v šupo, kamor so prinesli kotliček in pripravlja kosilo.

Neki partizan pripelje prvega ranjenca oprtega čez ramo. Ranjen je v nogo. Pazljivo mu še sezuje raztrgan čevelj in odide. Zdravnik Tine z bolničarjem mu hitro

Dore Klemenčič-Maj: Partizanka Justa, 1943, risba

obvezuje zdrobljen gleženj. Ranjenec sedi na klopi, pod nogo lužica krvi, ves je bled v obraz. Omedleva. Dajo mu žganja.

Potem prinesejo drugega. Položijo ga v sobi na klop ob peči. In tretji ranjenec je bila — Ančka. V šotorskem krilu so jo prinesli. Strel skozi trebuh. Prav Ančka, ki sem jo včeraj videl, kako je odhajala s četo proti Senturjam. Zakaj se mi je prav to tako vtisnilo v spomin? Zdaj leži v šotorskem krilu sključena in trije partizani jo nesejo čez prag. Položijo jo na posteljo. Mala Majda ji odpenja obleko in skuša ustaviti kri. Ne krvavi mnogo.

Grem v šupo, kjer kuhajo. Ob šupi je globok vodnjak. Avion pribrii čisto nizko, morda le dobrih trideset metrov nad hišami. Vrže bombo. Bomba pade v vodnjak. Cel gejzir vode bruhne v zrak visoko na šupo in nas polije kakor iz velikega vedra. Vsi skočimo v hlev poleg hiše. Ribič čepi ob oknu in drži svojo uredniško mapo s spisi za časopis nad glavo. Nekateri se mu smejejo. Avion se je vrnil in streljal rafale v šupo in hlev. Streho prebijajo kakor palec debele krogle. Vendarle nihče ni zadet.

»Mapa te bo res zaščitila,« je nekdo še za šalo dejal Ribiču.

»Malo je, a malo te le zaščiti,« pravi Ribič užaljen zaradi nemočne obrambe in posmeha.

Vsi se naslanjamo na zid hleva, le Nino stoji za hrastovimi vrati, jih odpira in opazuje.

»Nino, zapri vrata,« mu pravijo.

»Lahi nas lahko presenetijo,« pravi on.

Avion se zopet vrača. Vrag ve, da smo tu, kajti pred vrati hleva je cel kup nahrbtnikov. Tudi moj je vmes in v njem blok z risbami.

Avion je nad nami. Kratek švist in nato dve strahoviti eksploziji. Črn dim nas je zajel, tako črn, da sem pomislil, če sem morda ranjen v oči, kajti nekaj mokrega sem začutil na licu. Le malo se je tema razprhnila in videl sem, da mi je hlevska mokrota brizgnila v obraz.

Vse je zdrvelo iz hleva. Nino pa leži na tleh in mukoma vpije. Ranjen. Stal je za vrati, katere je sicer zaprl, ko je slišal avion. Toda avion je spustil dve bombi. Prva je padla pred vrata, druga na sleme hleva. Ta pred hlevom je z drobci prebila hrastova vrata in posula Ninota po prsih in v obraz. Leži, težko hrope in vpije. Stopim k njemu, ves je v krvi, čelo posuto s potnimi kapljami.

»Daj mi vendar nekdo en strel...« pravi. »Pozdravite ženo in otroke...«

Če ne bi bilo hrastovih vrat, bi Ninota vsega raztrgalo.

»Dokler še lahko govoriš in vpiješ, še ni čas za strel,« pravim in hitim v hišo, kjer je pri ranjencih prav gotovo tudi Tine. Res je bil. Daje si opravlja z Ančko, na katero se je zaradi bombe posul omet s stropa.

»Tine, hitro, Nino je hudo ranjen.« Tine pograbi neke obveze in hitiva v hlev, kjer je Nino sam, toda oni drugi, ki so zbežali, se vračajo. Kuharica nima časa deliti hrane. Vso vsebino kotliča sesuje v travo in si ga naloži na pleča. Krogle žvižgajo v vas. Lahki so blizu, brigada pa se je umaknila čez grič za vasjo. Vsi so poprijeli. Nosila za gnoj, kratka lestev, vse je prišlo prav za ranjence. Pograbilim nahrbtnike, kar jih je bilo pred hlevom, jih zavihtim preko rame in jo ucvrem iz vasi in preko njive belega cvetja, menda je bila ajda. Drugi hite za mano z ranjenci. Na vsako stran njive, a k sreči le dokaj oddaljena nas posipata dva mitraljeza, z leve in desne. Cvetovi pod nogami se stresajo. Ni me še zadelo — in letim na previs, kjer se pričinja gozd. Za previsom plitka globel. Vržem se vanjo in vsi drugi za mano. Tu nas Lahki ne vidijo. Krogle na gosto brnijo in zvenijo nad nami, potem prenehajo.

»Zdaj bodo z minami,« pravi nekdo. Nekateri poskočijo.

»Ne, rajši počakajmo!«

In res so mine pričele padati dalje pred nas. Lahki so računali, da smo nadaljevali po stezi v gozd. Mine se razletavajo na tleh in na vejevju. Ko so se oddaljile, smo se dvignili. Videli smo, da smo rešili vse ranjence. Na novo pa k sreči nihče med nami ni nič dobil. Počasi smo dohiteli brigado v grapi. Tudi tam je bilo nekaj ranjenih, med njimi tudi Janko. V nogo jo je dobil.

In potem smo se pomikali po gozdu, hiteli preko jas. Avioni so nas neprestano iskali. Kjer so le kaj opazili, so posipali z malimi bombami in nažigali z mitraljezi.

Tako smo zašli v neko dolino, kjer je bila vas Hrastov dol. Siromašna vas samih zelo starih s slamo kritih hiš. Ljudje prestrašeni in nevoljni do kraja. Italijani tu niso silili za nami. Kar nas je bilo časopisne redakcije, smo si izbrali hišo, kjer so bile tri ženske. Mati in dve hčeri. Ko smo jih vprašali, če smemo v sobo, so molčale in se skrile pred nami v črno kuhinjo. Le na ponovno vprašanje je ena hčerka dejala:

»Mi ne dovolimo nič. Storite sami, kar hočete.«

Pa smo šli v sobo, kjer smo risali. Ves čas žensk ni bilo blizu.

»Sami belogardisti,« je dejal Vanja. »Ponoči moramo biti pazljivi.«

Zunaj so se pasle krave, katere sta dekleti hitro gonili v hlev. Prišel je intendant Lovšin.

»Eno kravo nam boste prodali,« je dejal.

»Mi ne damo in ne prodamo ničesar,« je dejala mati iz kuhinje in mu obračala hrbet.

»Plačali vam bomo,« pravi Lovšin.

»Ne prodamo... Sami vzemite.«

In ko je ponujal bone, je umikala roke.

»Nočemo vašega denarja.«

»Mati, boni bodo po vojni enkrat več vredni.«

»Kar imejte jih.«

»Plačam vam več kakor je krava vredna. Tudi jaz sem s kmetije, pa vem, koliko kaj stane. Vzemite bone, ne bo vam žal.«

Mati ni odgovorila. Z rokami si je zakrila oči.

»Na, dekle. Pa vzemi ti denar, mi nočemo zastonj,« je vztrajal Lovšin in ponujal denar hčerki. »Jaz sem vse dal za partizane, pa še hišo so mi Lahi bombardirali včeraj ...«

»Sam si kriv ...« je tiho dejala mati. Lovšin je preslišal.

»Le vzemi, dekle ...«

Pa ni vzela, čeprav je že storila z roko gesto, kakor da bi le vzela. Lovšin ji je potlačil bone v žep predpasnika.

»Ne bodi neumna. Bone dobro skrij.«

Nič ni storila, le nekaj je zavzdihnila.

Sli smo po vasi, risali po zidovih Stalina in Tita, poleg pa razne parole.

Sredi vasi je bila velika luža kakor jezerce. Krog nje sledovi parkljev. Tu napajajo živino. Zaslišali smo brnenje aviona. Skočili smo v hiše. Priletel je nad vas, a ni bombardiral.

Prenočili smo in ostali še drugi dan. Zvečer smo krenili. Vlil se je dež. K sreči sem imel kos šotorskega krila. Blok z risbami sem nekako stlačil v nahrbtnik, čeprav je bil presekán od bombe in risbe tudi, se odel preko glave s šotorskim krilom in se zavezal, kakor sem mogel. Puško sem obrnil narobe, kakor smo ob deževju vedno počeli in šli smo po vijugastih poteh. V mraku sem gledal kozolce. Kako lep motiv za perorisbo! Po vojni, ko bo mir, bom prehodil vso Slovenijo in risal. Počasi bom hodil iz kraja v kraj in risal. Čevlje bom imel in dobro obleko. Tudi blok, peresa, tuše in bom hodil in vse narisal. Mir bo. Nihče me ne bo preganjal, le hodil bom, kakor sedaj. Če sedaj toliko zmorem bom po vojni stokrat več. Kako malo človek rabi za delo, če te nihče ne preganja, ne strelja, ne meče mine in šrapnele nate. Na drugačne sovražnike risanja takrat še nisem mislil. Tudi hrane bo dovolj. Ni treba mnogo in bogve kaj. Malo, toliko da je dovolj. In imel bom mnogo lepih risb. — Toda zdaj je treba ostati živ.

Siva noč je bila. Lilo je. Naj le lije. Dež nas ščiti. Italijani in belčki nekje čepijo in vedrijo, mi pa hodimo, da bi se jim izmuznili in odšli v kraj, kjer se nas ne nadejajo. Ušli jim bomo. Ranjence moramo rešiti. Dež lije in pronica skozi šotorsko krilo, ki je slabo in oguljeno. Naj le pronica, samo da je mir. Vse je tiho, le dež šumi. Pred mano in za mano kolone temnih postav, ki hodijo enakomerno. Ko gremo po poljski cesti, čujem korake in tu in tam škropoče menažka ob puško, ko zavijemo v gozd, pa le šum korakov po mokri čofotajoči zemlji in zopet poljska pot. V eni noči lahko prideš daleč.

Izenada pok minometalca in že čujem frljenje mine, ki se razpoči v travi na bregu nad nami. Druga pade v polje nižje od nas. Tretja že bližje. Krave, ki jih vodimo s seboj, prično poskakovati. Vodiči jih lovijo. Vsi stečemo naprej, tja kjer ni min. Pritečemo v vas. Krave drvijo za nami. Spredej so vozovi z ranjenci. Ženske odpirajo okna in nekaj vpijejo.

»Naša krava je že šla,« vpije neko dekle iz hiše.

»Kakšna tvoja krava! — To so naše krave ...«

»Saj vemo ...«

Hitimo skozi vas. Rahlo se dani. Že razlikujemo nebo od zemlje. Na desni je gozd. V temini rahlo vidimo naše vozove, ki vozijo ranjence pred nami. Vsi hitimo. Iz gozda na desni iznenada rafal iz mitraljeza. Dva mitraljeza nas posipljeta. Popadamo ob pot in streljamo nazaj v smer zasede, od koder vidim ognjiček iz mitraljeza. Skočim z naperjeno puško ob jablano in streljam v točko, kjer se bliska iz mitraljeza. Najbrž so vsi merili tja. Mitraljez utihne. Mi še streljamo. Skočim naprej in

padem v črno jamo. Puška se sproži v zrak. Jozl vpije, da so partizani pred mano. Jaz jih ne vidim.

Spnem se po travi na rob njive, od koder je bolje. Izstrelim vse naboje v gozd, kjer je zaseda. Drugič moram vzeti več municije s seboj. Mitraljezi se ne oglasijo več, pač pa prično padati mine. Zelo na gosto, vendarle nam za hrbet v gozd. Tja je pobegnilo nekaj partizanov. Vem, da je med temi tudi Gustl, komandir štabne patrola in menda tudi Čopič z njim. Vanja je ob meni. Tudi njemu je pošlo strelivo.

»Maj, beživa naprej,« pravi.

Vsi hitimo naprej. Zopet vas. Zdanilo se je že, a dež še ni prenehal.

»Prekleti Italijani. Danes so kakor ose,« pravi nekdo.

Trkamo na vrata in okna hiš. Nihče nam ne odpre. Vse zaklenjeno. Mar nikogar ni doma? A vidim neko roko, ki je zamajala zaveso za oknom. Opazujejo nas, a ne odpro. Prekleti belogardisti!

Pod hišno številko vidim ime vasi, Lisec.

Gašper je ranjen, a ni hudo. Kri mu teče po licu in ustnicah. Briše se z roko in robcem. Kje sta Gustl in Čopič? Čopič pride, z visokim deškim glasom pravi, da je Gustl izginil. Vitorio pravi, da je blizu sebe slišal vzklik »mama mia«. To ni bil Gustl.

Iznenada se Gašper vznemiri. Skoraj šepetaje pravi:

»Hitro iz vasi!«

»Kaj je?«

»Ne vprašuj! Hitro naprej!«

»Hiše so polne Italijanov!« pravi nekdo pridušeno.

»Ni hudič,« pravim Vanji.

»Zdaj bodo vsuli za nami,« pravi Vanja.

Pa niso. Odšli smo in kmalu zabredli v močvirno polje. Mehko zemljo je dež spremenil v močvirje, v katero se pogrezamo prav do kolen. Blato mi snema opanke z nog. Vlečem jih iz blata, jih nosim težke in mokre in grem dobesedno bos naprej počasi in z muko. Celo noč hoje po dežju in italijanski napadi z vseh strani nam jemljejo poslednje moči. Vozovi z ranjenci ne morejo več naprej. Konjem drhtijo noge od utrujenosti. Glave povešajo globoko k tlom in iščejo travo, ki je tu redka, kajti tla so gozdnata. Sedem na mokro zemljo in skušam osnažiti opanke, da bi se mogel ponovno obuti. Pri tem mi gre na nepremagljivo dremavico. Vse pada od utrujenosti, le mala bolničarka Majda še ni izgubila vseh moči. Neprestano si prizadeva okrog ranjencev. Pomaga jih prekladati z vozov, išče vodo s čutaro, kajti ranjence muči nenehna žeja.

Ko skušamo priti iz vlažnega gozda na trdnije polje, se tam po neki cesti pripodijo italijanski kamioni. Za nami Italijani, pred nami Italijani. Obrnemo se desno v gozd. Tod bomo prišli do tistih, ki so nam postavili zasedo, a le nikogar ni bilo. Lahki se bojijo, pa so šli drugam. Gremo v gozdat hribček in kjer je najgostejše, se ustavimo. Ne moremo več. Okrog nas vse tiho. Vasja pošlje patrola na vse strani in postavi straže. Sedem skrčen pod bukvo in takoj zaspim. Lačni smo, a kuhati ne smemo, da nas dim ne izda, a tudi ne moremo, saj je vse premočeno. Vanja je imel kos kruha še iz Hrastovega dola. Razdeli ga z mano in Čopičem. Gustlna, komandirja naše štabne patrola, pa ni bilo več. Nihče ni o njem vedel ničesar povedati.

Tam smo ždeli ves dan. Dež je prenehal, toda sonca ni bilo. Globoko zelenilo pod bukvami. Papir je vlažen. Truden sem in le mislim na barve in risbo. Gledam drevje in ta čudoviti zeleni gozdni tolmun. Vsi molčijo, niti ranjenci ne vzdihujejo. Mirno čakajo. Vanja pride k meni.

»Maj, pridi pogledat Ančko, kako je lepa,« pravi.

Dore Klemenčič-Maj: Ranjena partizanka Ančka, 1943, risba

Tam je ležala na nosilih ranjena Ančka. Pod glavo je imela nahrbtnik. Glava nagnjena nazaj. Čeprav je imela zaprte oči, je bilo kakor da zre daleč preko drevesnih vrhov v srebrno daljino, povsem mirna, nepremična, čisto belega obraza, ob njej svetli dolgi lasje. Tiho jo z Vanjo gledava.

»Nariši jo,« pravi Vanja.

Tega ne bi mogel narisati. A žal mi je, da vendarle nisem.

»Kaj če je Ančka že mrtva,« mu šepnem.

»Ne, vidi se, da še malo diha.« In res se je obleka pod vratom komaj vidno gibala.

Šla sva nazaj tja h kamnu, kjer sem prej sedel in žal mi je bilo, da ne rišem Ančke in še danes mi je žal za to.

Ančka je umrla prej preden so jo prinesli do bolnišnice.

Morali smo proti Rogu prav zaradi ranjencev, ki jih je bilo mnogo. Koliko jih je razen Gustlna izginilo ali padlo pa nisem vedel.

*

Ponoči smo zopet krenili tja blizu Turjaka. Noge me bolijo, ker sem skoraj bos. Kdaj bo Lovšin na rekvizicijah dobil kakšne čevlje? Vse, kar je doslej dobil, je bilo premajhno. Ko smo bili še v Vrhu, je nekdo nosil preko ramena par novih čevljev. Dejal je, da so za komisarja bataljona in pesnika Radoša Ivanova. Daj, da jih pomerim. Ravno prav za moje noge. Dokler ne pridemo do Radoša, jih imej, jih boš vsaj malo razhodil. Takrat so mi ti čevlji najbrž rešili življenje, ko sem hitel s kupom nahrbtnikov preko njive. Toda drugi dan se je že pojavil Radoš in radosti čevljev je bilo kraj.

Zdaj mi noge otekajo. Ponoči ne vidim, kdaj stopim na oster kamen, kdaj na trnje, kdaj na bodeče borove češarke ali bukov žir.

Zopet smo se ustavili v gozdu, ko se je zdanilo. Avioni nas neprestano iščejo, tu in tam posujejo z bombami, a k sreči ne tod, kjer smo mi. Ležim med dvema skalama, če bi le kaj padlo med nas.

*

Naslednje jutro zagledamo na hribu Ajdovec. Vas s požgano cerkvijo. Ustavimo se na široki jasi, kajti avioni so že zopet tu. Jasa je polna jagod. Živino in ranjence

smo skrili pod drevje gozda, mi pa na nabiranje jagod. Prišel je avion. Polegli smo v grmičje. Menili smo, da nas ni videl, kajti ni bombardiral, čeprav je bil nad nami le sto metrov. Toda ko sem se po vojni vozil z avioni, sem videl, kako tudi s petsto metrov opaziš vsako kokoš. Pilot je bil sam, pa ni hotel bombardirati. Tako bi danes dejal. Italijanska vojska je bila takrat že močno demoralizirana.

Ajdovec je bila močna belogardistična postojanka, ki so jo partizani prejšnje leto likvidirali. Belčki so bili v farovžu in cerkvi. Partizani so jim po enodnevnem boju podkurili. Zažgali so farovž in zažgali zvonik, v katerem so se beli še posebej čutili varne. Večina jih je popadala v farovžu. Pod mitraljezci v zvoniku pa je gorelo vse, kar je lesenega. To je pa tako vse, razen zidov. Ker po stopnicah ni bilo več umika, so beli potegnili vrvi od zvonov, jih spustili po zunanji strani zvonika k tlom in počasi drseli po njih. Pijani. Pri tem pa so tulili, vriskali in prepevali: »Še n'kol se nismo tolk' smejal' k' je bajta pogorela.«

Nekaj jih je pijanih pocepalo z vrvi, nekaj so jih partizani sestrelili, druge pa zajeli.

In tako so sedaj bili Ajdovci, a to so bile itak same ženske in nekaj otrok, proti nam hudo neprijazni. Spočetka niso hotele odpreti, ko smo trkali na vrata in okna. Potem pa je zdravnik Tine zagrozil, da bo streljal, če ne odpro takoj. In so odprle. Ženskam v hiši, kjer se je ustavil štab, je še napravil oster pouk: »Mi smo vojska in imamo pravico od vsakogar zahtevati, kar potrebujemo... Če pa so lani vaši možakarji zgubili bitko, ste vi in oni sami krivi.«

Tam so nam Lahi dali mir. Narisal sem veliko notranjost cerkve, vso črno od požara. Potem še zvonove, ki so ob bitki padli z vrha zvonika po vsej goreči notranjosti pod zvonik in jih menda do konca vojne nihče ni premaknil.

Tudi Kostja je risal tam okrog hiše in hlevov. Ker ni imel bloka, je risbe shranil pri meni. In še sedaj jih imam, tri risbe.

*

Od Ajdovca naprej smo imeli mir. Velika italijanska hajka se je zaključila. Spustili smo se z Ajdovca prek gozdov v dolino, ki se imenuje Poljanska dolina pod Rogom. V Srednji vasi za Črmošnjicami smo se ustavili pri neki Kočevarici, ki je slabo govorila slovenski.

Neki partizan je odnesel keblico z vodo od vodnjaka. Kočevarica, starejša ženska, se je šla pritožiti komandantu Vasji: »Prekleta moš je odnesel korce...« je smeje se pripovedoval Vasja.

Od posedanja, hoje po gozdovih in grmovju mi niso do kraja odpovedale le opanke, ampak tudi obleka, posebno hlače. Komandant bataljona Luka mi je dal neke popolnoma nove vojaške hlače starega jugoslovanskega izvora. Poleg tega, da so bile cele, so imele še to prednost, da so bile še brez uši. Stare sem vrgel pod neko tepko. Naslednji dan jih ni bilo več. Partizani so dejali, da hlače, ki imajo uši, kar same hodijo. In tako so tiste kraljevinske, domobranske, arestantske, četniške hlače pobegnile v brezdan.

Od tod smo šele lahko prenesli ranjence v bolnišnico. Globoko nam je odleglo pri duši, ko smo vedeli, da bodo sedaj imeli tudi oni mir, posebno pa dobro zdravniško pomoč, kakršne jim mi pri vsem prizadevanju nismo mogli nuditi.

Tako olajšani smo krenili na Maverlen, od koder smo imeli pogled po vsej široki Beli krajini, ki je velikokrat bila oddih za partizane.

Bilo je že konec junija in češnje so bile bogato obložene. Z Vanjo sva splezala na najmočnejše drevo. Toda sredi hrustanja sva zaslišala mitraljez v dolini. Potem je prižvižgalo nekaj krogel v češnjo.

»Belčki!« je vzkliknil Vanja in se spustil kar po vejah v travo, jaz pa za njim. Pri padanju sva počesala še mnogo češenj, ki so šle za nama, druge pa še padale po naju.

»Bolje od krogel,« pravim. Za deblom sva legla in jedla.

»Pojdiva rajši k našim, če bo kaj,« pravi Vanja. Seboj pa sva vzela še vsak po kapo češenj za naš uredniški odbor.

Od belčkov ni bilo nič. In ko smo risali za novo številko Udarnika, je vstopil v sobo mlajši možakar nekakšnih aktivističnih gibov in glasu.

»Zdravo, tovariši,« je pozdravil.

Potem pa: »Prišel sem vas malo zmuštrat.«

Zmuštrat? Ti, nas zmuštrat? mi je šlo malo na odpornost.

»Kdo pa si pobec?« pravim, da bi mu odvzel malo odvišne aktivistične udarnosti.

Imena ni povedal. Prezrl me je in sedel k peči, kjer je urejal Ribič. Dolgo mu je nekaj govoril o časopisu. Potem pa sta oba stopila k meni in pokazala nek hrvaški mladinski časopis, lepo tiskan in z dobrimi risbami. Takle da bi moral biti naš Udarnik. Hm!

»Ko bomo mi imeli tiskarske stroje, dragi tovariš, in lesorezne nože, bomo naredili še kaj boljšega,« sem dejal. »S slabo šapirografsko kožo pa niti Leonardo da Vinci ne bi mogel bolje od nas.«

Aktivistični možakar je še nekaj dejal o hotenju in volji in odšel.

»Kdo je to?« sem vprašal, ko je odšel.

»Duro,« pravi Vanja.

Potem je dejal, da je menda funkcionar mladinske organizacije in da je hudičevo bojeviti in poln energije. Še komandanti in komisarji imajo rešpekt pred njim. Lepo.

Kar se tiče našega časopisa pa je bilo prav vseeno, če bi nas obiskal ali ne.

*

Kostja že nekaj časa ni bilo na spregled. Iskal sem ga in povpraševal zanj. Najprej niso vedeli zanj. Potem mi je nekdo povedal, da je odšel s skupino partizanov na Mokrc v taborišče po municijo. Čez nekaj mesecev, ko sem se srečal s komisarjem Tonetom in ga vprašal zanj, je dejal: »Tega ni, tega ni več...« To je dejal s precejšnjo ostrino in nejevoljo. Ni dejal, da je padel in tako me je popadla huda slutnja. Ubili so ga? Kdo? Zaradi komisarjeve nejevolje pa nisem dalje vpraševal.

Šele po vojni so mi povedali, da je bil ustreljen kot dezertar. Kakšen dezertar, saj je vendar bil ves čas v partizanskih enotah? In potem sem zvedel še več. Ustrelil ga je neki komandant, ki ni prenesel njegove doslednosti.

*

Skozi okno smo zagledali čudnega jezdeca v rjavo zelenkasti uniformi. Dolge hlače, kratek jopič v pasu pretisnjen, na glavi pa baretka iste barve z velikim rdečim čopom na vrhu. Za njim sta šla dva, katerih eden je bil v civilni športni obleki, drugi pa prav take uniforme kakor oni na konju, le rdečega cofa ni imel na baretki.

Angleži!

Ko smo pritekli iz hiše, jih je kurir že vodil v hišo, kjer je bil štab.

Takoj se je razvedelo, da so prišli preko Kolpe s hrvaške strani in da sta Angleža odskočila s padalom iz aviona.

Čez čas so prišli ven z Nandetom, ki me je poklical.

»Dore, Angleža boš narisal,« je dejal izredno mirni in redkobesedni Nande, ki se je Kavčič pisal.

Peljal me je k Angležu, ki je sédel pod tepko v hlad. Oni drugi mlajši Anglež, ki je znal srbsko, je prevajal.

Narisal sem malo risbico in že razmišljal, kako jo bom prerisal na šapirograf za naš časopis.

Pozneje sem zvedel, da se Anglež piše Jones in je po činu major. Med risanjem sem opazil, da ima eno oko stekleno. Oni drugi Anglež pa je narednik, po poreklu Srb, ki živi v Kanadi kakor Jones. Oko je Jones izgubil v Afriki, ko se je boril proti Burom v mladih letih. Torej velik avanturistični junak in kakor smo se kmalu prepričali tudi velik poštenjak.

In še so pravili vse mogoče. Jones je bil prvi Anglež, ki se je spustil s padalom v Jugoslavijo, ko so v tujino prodirale vesti o močnem partizanskem bojevanju proti okupatorjem. Četniška »borba« pa se je razkrinkala za podlo laž in izdajstvo, kar smo mi že davno vedeli, že od vsega začetka. Jones se je nadejal, da bo naletel na male skupine nekakšnih saboterjev. Zelo ga je pa prevzelo, ko je našel urejeno vojaško silo in sistematično bojevanje. Tako se je navdušil, da je v bojih, ki jim je prisostvoval, zamenjal baretko z rdečim cofom za partizansko kapo z rdečo zvezdo. Tako so pripovedovali tisti, ki so bili z njim.

*

Ko smo se pomaknili v Dragomljo vas blizu Suhorja, kjer bi nekako zaokrožili naše neuspelo potovanje na Štajersko, so mi noge že tako zatekle in nove opanke bile zopet vse strgane na podplatih, da ne bi zdržale nobenega marša več, a čevljev pri vseh rekvizicijah zame ni bilo, je kakor odrešenik prišel v štab brigade Nande. Pravkar sem risal Angleža Frenka in komandanta Vasjo. Nande je molče gledal, ko sem risal in z risbe šel s pogledom na moje razhojeno obuvalo in otečene noge, ter dejal:

»Dore, tak ne moreš naprej. Sploh pa kaj ti delaš v brigadi?«

Ko sem narisal še njega, je šel z mano na konec vasi.

»Glej tam pod hribom je vas Ravnace. Tam poišči tovariša Marka. Daj mu tole pismo. Pri njem boš risal. Predvsem pa naj ti preskrbi čevlje.«

Poslovil sem se od njega v mislih, da se bom pač vrnil v brigado, ko se pošteno obujem.

V resnici pa je zame bil konec brigade.

*

Vsa ta pot po Dolenjskem s Šercerjevo brigado je večinoma zavita v medle spomine. Pred oči mi prihajajo le raztrgane posameznosti, a te zelo živo in plastično. Vse drugo pa je kakor v zeleno modrem nadihu naše pokrajine in v temini utrujenih noči. Boji in pohodi v kolonah. To je vse. Iz te sfere se posamezniki le malo vidijo. Mnogo zunanjega dogajanja prekriva notranje človeško dogajanje. Značaji ne pridejo do svojega izraza. Vse je usmerjeno v kolono po edcn, v to značilno sliko.

Toda Nande. Ta v besedah skromen, na zunaj ves tih, a notranje bogat človek, ki zdajle že trideset let leži pod sarkofagom, na katerem je v kamen vklesan verz, ki se konča: »...se dvigne v življenje, ko pade v smrt.« Dragi Nande. Niti petdeset korakov ni od moje mize do tvojega groba. Tu danes v juliju leta 1973 pišem te spomine in besede o tebi. Vsa poveljna leta si moj sosed in naj ti bodo te vrstice vsaj v trenutek tistega življenja, v katero si se dvignil, ko si prav v tem mesecu pred tridesetimi leti padel v smrt.

Drago Novak

Nada Rajh, junaško dekle iz Prlekije

Narodnoosvobodilno gibanje na območju Prlekije je tesno povezano z imenom znane sekretarke SKOJ Nade Rajh. Najbrž ni prebivalca v Pomurju, ki ne bi kaj slišal o tem junaškem dekletu, ki je zrasla sredi Murskega polja v znani in prijazni vasi Mota pri Ljutomeru. Prebivalci tega kraja se še danes dobro spominjajo mladega dekleta modrih oči, vedno je bila prijazna, vsakemu pripravljena pomagati.

Že v zgodnji mladosti je dozorevala v naprednem mišljenju. Prve stike z naprednim gibanjem je dobila, ko je obiskovala meščansko šolo v Ljutomeru v letu 1933—1934, ko je na tej šoli levo usmerjal mladince znani profesor Rafael Berce. Vsi učenci so ga imeli radi in so ga spoštovali, govoril jim je o komunizmu in o krivicah, ki se delajo delavcem po svetu.

Se več naprednih misli je dobila pri svoji sestrični Mileni Berce, rojeni Petovar, ki je bila poročena z znanim komunistom ing. Leopoldom Bercetom iz Središča ob Dravi. Že v zgodnji mladosti se je vključila v sokolsko društvo in postala načelnica sokolske mladine na Moti, njen oče Jožko Rajh pa je bil znan starosta Sokola.

Prav pri Rajhovich na Moti so bili pred vojno številni sokolski zleti, kjer so se srečavali Sokoli iz Ljutomera, Ormoža, Murske Sobote, Maribora in celo iz Varaždina.

Ko je bilo leta 1938 ustanovljeno Društvo kmečkih fantov in deklet na Moti, je Nadica postala tajnica tega društva. Vneto je pomagala pri organizaciji raznih tečajev, tekmovanju koscev in žanjic, in drugih akcijah, ki so jih organizirala omenjena društva.

Kmalu po vdoru okupatorja srečamo Nadico med prvimi sodelavci osvobodilne fronte na ljutomerskem področju. Prav na njenem domu so se večkrat srečavali idejni nosilci odpora v Pomurju, med njimi Štefan Kovač, Jože Kerenčič, Štefan Kuhar, Vinko Megla idr. Pri njej je bila znana javka pod geslom »ali bo grozdje letos dobro obrodilo«, odgovor je bil »kakor izgleda bo«. Udeležila se je ustanovnega sestanka OF v Ljutomeru pri Vekoslavu Šturmu julija 1941, ki ga je vodil Jože Kerenčič. Na tem sestanku, ki pomeni organizacijsko utrditev OF za ljutomersko področje, je dobila Nadica naloge, predvsem na področju za delo z mladino, zbirati orožje, municijo in še posebej sanitetni material za partizane na Pohorju. Omenjene naloge je pričela kmalu realizirati, tako je v okolici Mote in Cvena zbrala okrog sebe

skupino mladincev, ki so tvorili skojevsko celico in Nada Rajh je postala že septembra 1941 sekretarka SKOJ za področje Mote in okolice.

Nadica ni delovala samo na področju Prlekije, pač pa je njeno delo segalo tudi v Medjimurje. Tesno je bila povezana s svojo sestro Marto, poročeno z Metodom Senčarjem iz Štrigove, ter Tomislavom Kovačem, lekarnarjem, prav tako iz Štrigove. Omeniti moramo, da je prav v goricah Tomislava Kovača v Bamfiju delovala znana ciklostilna tehnika, v kateri sta delovala Stefan Kovač in Vinko Megla. Nadica je večkrat v bližini Presike pri Ljutomeru ilegalno prekoračila nemško-madžarsko mejo in odšla v Štrigovo po propagandno gradivo. Domačini vedo povedati, da je imela na glavi veliko ruto, v rokah pa velik cekar in na ramenih nahrbtnik. Tako je raznašala ilegalno literaturo, in drugo propagandno gradivo. Letake je skupaj s skojevci raznašala po Ljutomeru in okolici.

Tesno je bila povezana z Jakobom Babičem, prvim sekretarjem OF za Ljutomersko področje. Ko so Nemci po izdaji ubili omenjenega sekretarja, jo je to močno potrlo, močno pa jo je prizadela tudi smrt Štefana Kovača. Po njegovi smrti se je celo Mima Kovač, žena že omenjenega idejnega nosilca upora v Pomurju Štefana Kovača, nekaj časa celo zadrževala pri Rajhovich na Moti, nato pa odšla na delo na ptujsko področje.

Ko je ob koncu leta 1941 okupatorju na severovzhodnem območju Slovenije uspelo v precejšnji meri razbiti osvobodilno gibanje, je obiskala Nado Rajh na Moti celo Vera Šlandrova, ki je poskušala ponovno postaviti zveze s PK za Štajersko preko Štefana Kuharja, s katerim sta se sestala na domačiji Nade Rajh. Ta zveza je bila le kratkotrajna, zato je Vinko Megla poslal Mileno Bokšo-Božo, kurirko PK za Štajersko, da poišče zvezo s centrom v Ljubljani. Milena Bokša-Boža je dobila zvezo v Ljubljani, preko Toneta Žnidariča. 21. januarja 1942 je organizirala javko pri Nadi Rajhovi, kjer naj bi prišel na delo na ljutomersko področje znan španski borec Božo Mravljak-Bombi, doma iz Šoštanj. Žal se ta zamisel ni uresničila, saj je Mravljak padel v roke Nemcem, predno je sploh dosegel Prlekijo.

Preko Mime Kovač se je Nada Rajh povezala tudi z znanim idejnim nosilcem odpora na Dravskem polju Jožetom Lackom.

Ko so ptujski komunisti spomladi 1942 osnovali znani Osojnikov vod, se je vanj vključil tudi domačin iz Cvena pri Ljutomeru Drago Stojko. Povezavo je organizirala prav Nadica in po Stojka je prišel celo sam Jože Lacko. Oglasil se je pri Rajhovich in tako odvedel borca z Murskega polja v znano četico, ki je doživela tragičen konec 8. 8. 1942. Padec omenjene čete je bil hud udarec tudi za območje Prlekije, kajti postavljena je bila zveza, preko katere bi se lahko vključilo še več borcev v omenjeno četo, po padcu pa je bilo to onemogočeno.

Le nekaj dni po padcu Osojnikovega voda so Nemci aretirali Nado Rajh. Odpeljali so jo v Ljutomerske zapore, kjer so jo zverinsko mučili, in prav tukaj je spoznala vso podlost nemškega gestapa.

Po nekaj dnevih so jo odpeljali v Ptuj, nato pa v Maribor, kjer so se mučenja nadaljevala. Kljub udarcem je Nadica vzdržala vse bolečine, in ni izdala ničesar.

Iz Maribora so jo odpeljali v koncentracijsko taborišče Auschwitz. V taborišču je bodrila zapornike, jim vlivala vero v zmago in življenje, toda zavratna bolezen jo je prezgodaj iztrgala in tako je umrla že maja 1943 stara komaj 21 let.

Med ljudstvom Prlekije, ki nikakor ne more pozabiti junaške Nadice, je zapisana kot junaško dekle.

Na njenem domu je OO ZB iz Ljutomera dal zgraditi spominsko ploščo v spomin znani sekretarki SKOJ ter se tako oddolžil njenim junaškim dejanjem med ljudsko revolucijo na območju Prlekije.

Fran Roš

Celjsko šolstvo med okupacijo

Svobodoljubni narodi Jugoslavije so 27. marca 1941 viharo odklonili pakt s fašizmom. Ni bilo dvoma, da bo Hitler, dotlej v Evropi zmagovit, na to histerično reagiral. Res je 6. aprila 1941 sledil surovi napad Nemčije in njenih zaveznikov na Jugoslavijo. Opoldne 11. aprila so iz Koroške skozi Savinjsko dolino v Celje pridrveli prvi motorizirani planinski lovci divizije generala Lanza.

Že 1. aprila 1941 so celjske šole prenehale s poukom, da bi v njih dobili prostor oddelki kraljevske jugoslovanske vojske. Toda že devet dni kasneje je zadnja tam nastanjenih vojaških enot zapustila Celje in kakor vse prejšnje brez odpora odšla v svoje razsulo.

Došli nacisti so ob sodelovanju domačih kulturbundovcev hitro prevzeli glavne postojanke oblasti in gospodarstva v mestu in okolici. Pri tem so jim ploskali tudi nekateri naivni Slovenci, verujoči v propagando o socialni blaginji, ki da jo prinaša nacistični »novi red«.

Ob svojem prihodu v Maribor 26. aprila 1941 je Hitler graškemu gauleiterju dr. Siegfriedu Überreitherju ukazal: »Naredite mi to deželo nemško, kakršna je ostala Štajerska!« To naročilo je bilo treba razumeti totalno — »tudi z odstranitvijo zadnje razlike — jezika« (poročilo vodstva štajerskega hajmatbunda 1943). S tem namenom v zvezi je bila tudi izselitev dela spodnještajerskih Slovencev, zlasti inteligenca, že pred leti popisanih v posebnih seznamih. Pri vsem tem je nacistična propaganda skušala ponarejati zgodovino s trditvijo, da je ta pokrajina postala pretežno slovenska šele po svoji priključitvi Srbiji (!) leta 1918 in torej že sama pravičnost zahteva njeno vrnitev v nemški rajh.

V politični situaciji, ki jo je nacistično nasilje zaostrovalo do skrajnosti, seveda ni moglo biti več govora o dopustitvi še kakšne slovenske šole na štajerskem. Zato je bilo treba semkaj poslati nemške učitelje in profesorje, ki naj organizirajo nemški pouk in nacistično vzgojo. Ti so bili na to že pripravljeni in so se sami javljali v 'Ehrendienst im Unterland' (častno službo na Spodnjem štajerskem), odredili pa so jim še posebne dodatke k plači »za izredne naloge pri narodnostni prevzgoji«.

Že 15. aprila 1941 se je v Celju pojavil Rudolf Rentmeister, direktor osnovne šole v Weizbergu pri Gradcu, da vzpostavi nemško šolstvo v celjskem okraju. Poznal je slovensko ozemlje, saj je bil do l. 1918 vodja šulferajnske šole v Brežicah. Že več let je pripadal NSDAP. Prišel je semkaj, ker »želi v tem svojem delu na Spodnjem štajer-

skem videti vreden zaključek svoje življenjske dejavnosti«. (Ta in naslednji stavki med narekovajema so citirani iz nemške šolske kronike 1941—1944, ki jo hrani nekdanja I., danes II. osnovna šola v Celju.) Hitro je opravil svoji prvi dve nalogi: »zavarovanje inventarja celjskih šol in odstavitev obeh slovenskih okrajnih šolskih nadzornikov«.

Kakor učitelji osnovnih in meščanskih šol so bili odstavljeni tudi vsi srednje-šolski profesorji: »Učne osebe, ki so bile v službi propadle jugoslovanske države, seveda niso bile prevzete v službo, kolikor tu ni šlo za folksdojčerje. Takšnega primera v mestu ni bilo. Zdi se, da so se učne osebe bavile bolj s politiko in to zlasti proti vsemu, kar je bilo nemškega, in zato ni čudno, če jih je zdaj 60—70 % interniranih, ujetih ali na begu.«

V resnici je okupator že peti dan po svojem prihodu zaprl nad 300 celjskih meščanov, med temi nad 40 profesorjev in učiteljev, pozneje pa še mnoge. Skoraj vsi ti so bili izgnani v Srbijo in na Hrvaško, imetje pa jim je bilo zaplenjeno. Nekateri prosvetni delavci so se rešili aretacije s pobegom v Ljubljano. Le majhen del je ostal doma in se je preživljal s pisarniškim delom.

Dne 25. aprila 1941 je na Spodnje Štajersko prispela velika skupina nemškega učiteljstva, po večini avstrijskega. K tridnevnemu zborovanju na gradovih v Svečini in Betnavi pri Mariboru se je sestalo 120 nacističnih vzgojiteljev: »Tam je bila prednje postavljena naloga: v izpolnjevanju firerjevega ukaza narediti Spodnjo Štajersko nemško. Opozorjeni so bili na težave, ki pa so jih že sami pričakovali. Na zadnji dan teh priprav je v Maribor prišel firer. Sreča videti firerja in vera v njegovo delo sta jim pomagala pozabiti na vse težave in tako so štajerski vzgojitelji odšli na svoje delo v mestih, trgih in vaseh Spodnje Štajerske.«

Nemška vojska se je nastanila v celjskih šolskih stavbah razen v poslopju nekdanje I. deške in dekliške šole na kraju Gregorčičeve ulice in to je izprva moralo zato nuditi streho vsem osmim celjskim šolam (brez strokovnih). Nemška oblast je pozvala v šolo najprej le 10 do 14 let staro mladino iz osnovnih in srednjih šol ter jo povezala z organizacijo Hitlerjugend, kajti »šola je HJ služba, HJ služba je šola, učitelj je HJ firer; vojaška in jezikovna vzgoja, svetovnonazorsko usmerjanje in vključevanje v nemško narodno skupnost — to so skupne naloge šole in mladinskega vodstva.«

Po pričevanju nemške šolske kronike se je šolsko delo pričelo tako:

»Dne 5. maja se je pred tremi nemškimi učitelji na šolskem dvorišču zbralo 119 dečkov. Pustili smo jih nastopiti v treh vrstah. Učiteljem ni bilo lahko sporazumeti se z dečki, kajti pri našem pouku se ni smela uporabljati nobena slovenska beseda. Dečkom je bilo povsem novo to, da stoje pred njimi učitelji v uniformah političnih vodij. Peli smo *Die blauen Dragoner*'. Tekst smo pojasnjevali z risbami. Učenci so si čudovito hitro prilastili melodijo. Za dobro izgovarjanje smo morali trenirati jezike in na kraju je pesem stekla, čeprav še z zelo zvenečimi ,z', s premehkimi ,t' in ,c', ki je bil podoben ,z' ... Osvojili smo srca teh fantov. Videli smo, da opisano nam zločinsko pobalinstvo pri učencih okoliške šole ni bilo njihova dedna lastnost, ker bi bila sicer morala prodreti na dan.«

Po dveh dneh so novi učitelji pričeli z nemškim poukom. »Pri tem smo morali hoditi povsem nova pota. Prevajanja nismo dopuščali. Zato nam niso nič kaj ustregli redni folksdojčerji — na okoliški šoli komaj 0,3 %!, ki se jim je nenehno hotelo prevajati ostalim dečkom. Pričeli smo govoriti o tem, kar je bilo tu in se je moglo pokazati. Naše telo, naša šolska soba, kaj vidim z okna. Dalje so pomagale slike. Ob njih so se tvorili stavki in vedno iznova popravljali, pri čemer so samostalniški člani delali posebne težave. Pri pisanju takšnih stavkov smo morali paziti na razliko

med nemško in slovensko abecedo. Pri igrah smo zahtevali nemški govor in nemško kričanje.«

Ves maj 1941 in pozneje so prihajali v Celje novi učitelji, razen dveh Bukovincev vsi iz avstrijske Štajerske, tako največ iz Gradca, Weiza, Brucka, Leobna in okolice, a tudi dve folksdojčerki, po rodu Celjanki. Nekateri novi »učitelji« so bili stari 17 do 18 let in brez strokovne izobrazbe.

V eni sami in isti zgradbi je delala meščanska šola v pritličju, mestna osnovna v prvem in okoliška osnovna v drugem nadstropju. V to poslopje je hodilo 2600 otrok! Pouk se je vrtil v treh turnusih. Vsak učitelj je učil po dva razreda, vsakega po dve, tri ure. Pozneje so nekateri razredi prihajali v šolo le po trikrat ali celo dvakrat na teden. Pač pa so učitelji in mladina imeli še posebne obveznosti pri organizaciji HJ.

Samo od časa do časa so bili za pouk prosti prostori prejšnje okoliške šole v današnji Vrunčevi ulici. Tam so se vrstile zasedbe po vojski, policiji, žandarmeriji, esesovcih, vermanih, nabornikih, mladincih, internirancih in družinah, ki so jih Nemci selili. O tej šoli in njeni mladini je ohranjeno nemško poročilo:

»Razmere zlasti na okoliški šoli so bile žalostne. Otroci so prihajali v šolo zapuščeni in nesnažni. Dečkom so čepice po načinu komunistov pokrivalo razmršene in gosto 'naseljene' lase. Kakor trdo prirasle so roke držali v žepih. Kakor klobasa zveržen zvezek jim je gledal iz žepa suknje. Tako približno je bil videti otrok, preden je šel skozi našo vzgojo. Že to je pričalo o veliki socialni zanemarjenosti dóma. Mnogo tednov je bilo treba delati: vsakega umazanca smo temeljito, mrzlo umili, otroke z raztrganimi oblekami smo pošiljali domov in so se še isti dan morali javiti z zašitimi.«

S tako naivnimi pretiravanji so ti novi učitelji skušali svoje »prevzgojevalne uspehe« prikazati čim večje. Svojo zvestobo načelom rasizma pa so izpričevali z ugotovitvami o umsko defektni mladini, ki je v okviru te šole imela svoje posebne pomožne razrede:

»Nevarnost za ostale učence so bili nevzgojljivi defektni, dedno obremenjeni otroci. Jugoslovanska država, ki ji je bila tuja vsaka misel o razni higieni in skrbi, je mirno dopuščala, da so se vagabundi, tatovi iz navade in zločinski otroci v šolskih klopeh družili z normalnimi.«

Kronika okoliške šole navaja, da je učiteljica Anna Rath poročala na konferenci jeseni 1941: »Posebno težavno je delo v prvih razredih. Izmed vseh v šolo vstopajočih otrok niti eden ne obvlada nemškega jezika!« Nadalje: »Učni uspehi na okoliški šoli so morali zaostajati za uspehi na mestni in glavni šoli zaradi splošno neugodnejših razmer. Tako zlasti v pogledu učenja nemškega jezika, ki so ga okoličani slišali le v šoli in mladinski organizaciji. V domači hiši se je govorilo seveda slovenski, kajti starši nemščine niso obvladali, kakor se je pokazalo pri številnih razgovorih. Kar je jugoslovanska uprava v 20 letih pokvarila, se pač ne da popraviti v nekaj tednih.«

Glavni cilj nemške šole je bil »mladino vrniti nemštvu«. Zato je bil na šolah stvarni pouk močno reduciran. Važno je bilo predvsem nemško branje, pisanje in govorjenje, nekoliko računstva, sicer pa mnogo telovadbe z ekserciranjem in petjem vojaških koračnic. Snov zgodovine je bila skržena na najnovejšo. Kronika navaja: »Važno je zdaj utrjevati nacionalnosocialistično idejo ter ljubezen do firerja in rajha, ne pa kopičiti znanje.« V službi tem ciljem so učitelji vodili mladino na mnoge proslave in prireditve politične vrste, na poti tja in nazaj pa naj bi tudi otroci s čvrstim korakom in pesmijo pokazali svojo odločnost in z njo učinkovali.

Konec l. 1943 ugotavlja nemška šolska kronika: »Velik del učencev zlasti srednje in višje stopnje je mogel brez večjih težav slediti nemškemu pouku ... Če bo ponem-

čenje Spodnje Štajerske nekoč izvršeno, bo glavni del zaslug za to pripadel nemškim učiteljem in učiteljicam, ki so delali tu ob zelo težkih pogojih ter se žrtvovali za prihodnost in veličino Nemčije.« Upravitelj mestne osnovne šole pa je takšni ugotovitvi razočaran dodal: »To delo pa odločilni činitelji in javnost žal premalo cenijo. Učiteljem ne posvečajo zaslužene pozornosti. Zato marsikdo izgublja pogum in se želi vrniti na domačo šolo.«

Učiteljstvo je poučevalo tudi v nemških jezikovnih tečajih, ki jih je bilo l. 1942 samo v mestu 78 in so bili obvezni za Slovence.

Že izza poletja 1941 je v Celju in okolici močno raslo gibanje Osvobodilne fronte pod vodstvom Komunistične partije. Partizanstvo je zadajalo občutne udarce in vse večje brige okupatorju in njegovim slugam. Nevarnost zavezniških napadov iz zraka je povzročala vse večjo zaskrbljenost in nered. O nepričakovanih in nezaželenih dogodkih, ki gredo na živce tudi nacističnim učiteljem, govori kronika na več mestih:

»Med počitnicami l. 1943 so Angleži in Američani zasedli Sicilijo in južni konec Italije. S tem se je nevarnost letalskih napadov na Spodnjo Štajersko povečala. Na dvoriščih obeh osnovnih šol smo pričeli kopati jarke za kritje. Tudi učitelji so v svojem prostem času delali tam pa še posebej v organizacijah za obrambo in tudi učence so vadili za primer takšnih napadov. Tri ure trajajoči alarm l. oktobra 1943 so učenci prebili v šolskih kletih.«

»Sredi oktobra 1943 se je aktivnost partizanskih band v predelu južno od Brežic in Radeč povečala. Več krajev je bilo požganih in dosti ljudi usmrčenih. Proti tem bandam so nastopile močnejše esesovske enote. Te so se več dni pomikale skozi Celje in del teh — 150 mož je našlo prostora v okoliški šoli, njeno dvorišče pa je popolnoma zasedla motorizacija. Dne 19. oktobra se je 400 gorskih lovcev nastanilo v učilnicah, za njimi pa neka esesovska formacija.«

Alarmi zaradi nevarnosti iz zraka so postajali vse pogostejši in resnejši. Šolski inventar so spravili v pritličje in klet, v poslopju pa pripravili še več vode in peska. Končno so dogradili dvoriščni bunker, opremljen z vodovodom, elektriko, pečmi, lekarno, stranišči idr.

»Decembra je bila večkratno povečana mestna straža, ki ponoči varuje razne objekte in patroljira v mestu in okolici. Otrokom je bilo naročeno, da pozdravljajo vse može v uniformi vojske in NSDAP. Vedno več moških učiteljev odhaja v vojsko.«

V začetku l. 1944 so bili v 5. in 8. razredu določeni tako imenovani »razredni moštveni vodje«, da bi prek teh bilo možno dobiti vpogled v mišljenje učencev.

»Pri učiteljskem apelu 3. februarja 1944 v Celju je okrožni vodja Dorfmeister izrazil svoje občudovanje nad delavnostjo učiteljstva na ozemlju Spodnje Štajerske, ki ga partizani stalno ogrožajo, zlasti še Gornjo Savinjsko dolino.«

Zanimiva so uradna poročila vodilnih celjskih okupatorskih funkcionarjev o političnem razpoloženju prebivalstva v letu 1943. Čeprav niso v neposredni zvezi s šolstvom, so vendar značilna za mišljenje nemških učiteljev in prebivalstva sploh. Tako je celjski župan Robert Himmer v situacijskih poročilih krajsfirerju Dorfmeistru navedel:

»Slovenski jezik se na cestah in zlasti tudi v trgovinah slej ko prej naravnost ostentativno uporablja. Morala bi se najti sredstva in pota, da bi nameščenci odjemalce v nemškem jeziku povpraševali po njihovih željah. Slovenski govorečim kupcem, ki obvladajo nemški jezik, naj se vsaka postrežba odreče. Dve leti po osvoboditvi Spodnje Štajerske se pa že mora zahtevati nemški govor vsaj v trgovinah.« (24. IV. 1943)

»Uporaba vendskega jezika dobiva že skoraj demonstrativen značaj. Nemški obrtniki se pritožujejo, da ne morejo uspeti z zahtevo, da bi se odjemalci posluževali

nemškega jezika. Vendski govoreči kupci, ki se od njih v trgovinah zahteva nemški govor, so celo toliko drzni, da grozijo, da jih ne bo več.» (25. V. 1943)

»Razpoloženje prebivalstva je v zvezi z nedavnimi deportacijami nadalje potlačeno in uporno. Zlasti polodrasli ljudje pogosto demonstrativno kažejo svojo nacionalno slovensko usmerjenost. Na splošno se govori o dejavnosti band, ki se je v zadnjem času spet okrepila. Pozitivno razpoloženi del prebivalstva zahteva energične obrambne ukrepe.

Prejeli smo poročila, da je neka skupina vpoklicanih rekrutov 23. junija na dvorišču za mestno kasarno v večernih urah pela sokolsko pesem 'Hej Slovani!' Tudi med korakanjem na kolodvor so se slišale nacionalne slovenske pesmi kakor 'Marširala'...» (24. VI. 1943)

»Izkranje angleških in ameriških čet na Siciliji je povzročilo neprikrito veselje pri domovini nezvestem delu prebivalstva. V zvezi s tem je uporaba slovenskega jezika narasla. V tem pogledu prednjačijo zlasti krogi, ki so ali v sorodstveni ali prijateljski zvezi s preseljenimi ljudmi. Borba na vzhodu z boljševiki, ki so v napadu, zlasti krepi tem elementom hrbtenico in že se navajajo termini, ko bo konec Spodnje Štajerske.» (23. VII. 1943)

»Javna uporaba slovenskega jezika se je prej povečala kakor pa zmanjšala. Vedno in vedno se zopet kaže mnenje določenih krogov prebivalstva, da se ni več treba posluževati nemškega jezika, ker se bo položaj kmalu spremenil. Takšno gledanje povzroča stalne poskuse ljudi, ki hočejo pri oblasteh in uradih nastopati s slovenskim jezikom, čeprav bi nekateri izmed njih ob količjak dobri volji uspeli tudi z nemščino.» (23. VIII. 1943)

»Po mojem opazovanju je val zborovanj v zadnjih tednih le malo vplival na potlačeno razpoloženje. Pač pa se opaža, da poslušalci tudi ob običajnem aplavzu topo in brezbrizno poslušajo govore, ki kljub različnim dogodkom skozi ves čas niso spremenili vsebine. Pač pa je firerjev govor 9. XI. dosegel močan učinek ter mnoge napolnil z novim pogumom in okrepljenim zaupanjem. Ljudje na deželi so v vse večjih skrbah zaradi banditov, ki jih stalno ogrožajo. Vpoklic v vermanšaft ne povzroča ravno veselja.» (24. XI. 1943)

Celjska varnostna policija je v poletju 1944 pod učinkom pohoda naše XIV. udarne divizije na Štajersko in drugih partizanskih akcij pripravila obsežen, podroben »obrambni načrt« za mesto Celje. Iz njegovega uvoda navajamo:

»Iz zanesljivih virov nam je znano, da imajo okoli Celja formirane bande naloge, da ob času, ki ga bo določilo njihovo vodstvo, zožijo krog okoli mesta, napadejo in zavzamejo mesto ter zasedejo javna poslopja, urade, oskrbovalna skladišča itd. Hkrati z napadom band na mesto je treba računati z vstajo organizacije v mestu samem, ki bo poskušala razvneti splošen nemir in se polastiti javnih službenih mest.

Zaključna pripomba: Ti ukrepi bodo dosegli svoj namen le tedaj, če se bo vsak posameznik, oficir, podoficir in vojak ne glede na pripadnost tej ali oni enoti zavedal dejstev, da se bo moral bližnji boj voditi trdo in brezobzirno za »biti ali ne biti«.

Posebno okrožnico — strogo zaupno za vodje krajevnih grup in župane je 9. XI. 1944 izdal celjski krajsfirer Dorfmeister. Njen uvodni odstavek se glasi:

»V zadnjem času so vodje krajevnih grup in župani v Laškem in Šentjurju kakor tudi neki nameščenec občine Škofja vas postali žrtve zločinskega napada banditov. Poizvedbe v tej smeri so dognale, da so ti napadi bili organizirani. Z gotovostjo lahko pričakujemo, da bodo državi sovražni elementi poskušali izvesti še nadaljnje napade, da bi sistematično onemogočili vsako delo štajerskega hajmatbunda in uprave.»

(Vodilna nacistična Dorfmeister in celjski župan Himmer sta še med vojno pod partizanskimi streli z življenjem plačala svoja nasilja nad slovenskim ljudstvom.)

Nadaljujemo z navedbami iz okupatorjeve šolske kronike. Pohod XIV. divizije je prikazan takole:

»V začetku l. 1944 se je partizanska aktivnost povečala zlasti v predelih Celje — vzhod. Bande so prišle iz Hrvaške, katere celotna meja s Štajersko je v komunističnih rokah. Železniška proga med Celjem in Laškim je bila večkrat razstreljena. Tudi v prostoru Zidanega mosta so banditi z miniranjem vrgli več vlakov s tira. V dneh med 12. in 16. februarjem so okrog 1500 močnejši partizanski oddelki prispeli v bližino Celja in v noči med 13. in 14. februarjem pretrgali progo med Šentjurjem in Štorami. Med vojaškimi oddelki iz Celja in prodirajočimi partizani je prišlo do večdnevni ostrih bojov. Vsak dan smo v Celju slišali močno topovsko grmenje. Končno so se bande umaknile na Pohorje.«

»V tednu med 21. in 27. februarjem ni bilo dneva brez letalskega alarma, nekateri pa celo ponovno. Po bombnem napadu 25. februarja 1944 na Celje se je šolski pouk pričel že ob 7. uri zjutraj in se končal že ob 11. uri. Pri tem so šolski red občutno motili tisti starši, ki so ob alarmih svoje otroke iztrgali iz sredine razreda, hitečega v zaklonišče, in jih odpeljali domov.«

»Dne 10. maja 1944 je službo v Celju nastopila učiteljica Helga Sander s šole v Velenju, ki so jo partizani za poldrugi dan bili odvedli v gozdove, potem pa izpustili. Varnost se je medtem zlasti v Savinjski dolini zelo zmanjšala. Skoraj vsak dan so banditi izropali savinjski vlak in ga zažgali, pogosto pa tudi odvedli potnike. Zgorelo je več šol med Velenjem in Slovenjim Gradcem. V tem času so partizani izvršili mnoge rekrutacije med mlajšim moškim prebivalstvom Savinjske doline.«

Zapuščanje službenih mest je bilo učiteljem zdaj le redkokdaj še dovoljeno, dopuste pa so jim sploh ustavili. Pri vpisovanju novincev iz okolice v prve razrede 15. in 16. junija 1944 se je javilo samo 34 dečkov, to je komaj tretjina vseh.

Rastoči strah veje iz naslednjih vrst nemške šolske kronike:

»V noči med 18. in 19. junijem 1944 so partizanski oddelki razstrelili železniški predor pri Lipoglavu (pri Poljčanah). Promet med Mariborom in Celjem je bil ves dan prekinjen, naslednji dan pa mogoč s prestopanjem. Toda že v naslednji noči je isti predor bil spet razstreljen, tako da se je blagovni promet moral preusmeriti čez Koroško. Več dni smo ostali brez pošte. Na progi Celje—Dravograd je bilo porušeni več mostov, tako da je promet nekaj dni povsem miroval. Tudi državna cesta Celje—Maribor je pri Konjicah bila neuporabna, tako da je še avtomobilska zveza z Mariborom prenehala. Vrh tega so se pri Vojniku pojavili partizanski oddelki. Tam in v okolici Šentjurja (Dramlje, Slivnica, Svetina) so se razvili večji boji. Tako je Celje bilo nekaj časa pravzaprav obkoljeno.«

Šolska kronika navaja, da so vse šole celjskega okrožja zaradi nevarnega položaja na svojem področju zaključile šolsko leto že 1. julija (namesto 13. julija) 1944. Ob sklepnem pregledu dela in uspehov do tega časa beremo tu priznanje:

»Vzgojno delo v četrtem letu obstoja nemške šole so poleg težav, izvirajočih iz še vedno pomanjkljivega znanja nemškega jezika, ovirale mnoge raznovrstne motnje: napadi iz zraka in alarmi, rastoča aktivnost partizanov, pomanjkanje obutve in obleke pri otrocih in kuriva pozimi, neprestana menjava učiteljev (na primer v nekem razredu 6 učiteljev v šolskem letu!), razne nastanitve v šolskem poslopju.«

Nemška kronika osnovne šole v sedanji Vrunčevi ulici preneha sredi leta 1944 s stavkom: »Upoštevaajoč politični in vojaški položaj, ko se nemška vojska pred navalom na materialu in ljudeh premočnih sovražnikov pomika proti utrjenim mejam domovine, je treba v prihodnjem šolskem letu pričakovati nadaljnje otežkočenje šolskega dela.«

Spomnimo se, s kako veselimi pričakovanji so ti učitelji spomladi l. 1941 prihiteli v deželo, da bi jo »vrnili nemštvu«! Njihovo prvotno navdušenje za izpolnitev ukaza, ki jim ga je dal sam veliki firer, se je v dotiku z neljubo stvarnostjo moralo ohladiti. Še malo niso pričakovali, da jim bo to preprosto slovensko ljudstvo hotelo biti tako zelo nevhvaležno in bo znalo celo sili odgovoriti s silo. Niso slutili, da bodo pri opravljanju svojih zvišenih nalog morali tvegati celo življenje. Očitno pa se je zdaj hitro približeval dan, ko bodo to Spodnjo Štajersko morali zapustiti in se reševati s klavrnim begom na sever. Tedaj se bo pač druga svetovna vojna, ki so jo izzvali nacisti, končala zanje s strašno katastrofo.

Oglejmo si še sliko celjske okupatorjeve šole, kakor so jo videli sami učenci in njihovi starši — poštene Slovenci! Lahko jim bomo verjeli, ker se izjave stotin naših ljudi glede v naslednjem navedenih dejstev medsebojno docela ujemajo in so v jedru podane v slovenskem nadaljevanju kronike današnje I. osnovne šole v Celju.

Od aprila do začetka avgusta 1941 je poslopje te šole polnila vojska nemških oklepnih lovcev. Okoli njega se je glasilo vpitje komandantov, hrzanje konj in ropot motorjev. Po odhodu vojske so stavbo napolnile družine naših borcev in ustreljenih talcev pred deportacijo v rajh. Na šolskem dvorišču je stal lesen stolp, ki je na njem stražaril policist s strojnico. Tod so se gnetli naši ljudje. Mnoge žene in starci so jokali, otroci so se igrali, saj niso še mogli doumeti svojega položaja. Sam šef gestapa za Spodnjo Štajersko Lurker jih je hodil ogledovat, o čemer pričajo fotografije.

Kadar se je tu nabralo že dosti naših ljudi, so ojačeni policisti odpeljali vse moške, nato pa še ženske, ki so jih brez otrok in prtljage naložili na kamione. Strahovit je bil krik mater, ki so jih s silo trgali od otrok. Kadar se je to dogajalo ponoči, je jok vso okolico zbudil iz spanja. Pri tem je v obupu umrlo več mater. Dan nato so otroci sami taval po učilnicah in dvorišču in jokaje klicali matere. Dojenčke so Nemci žigosali po telesih. Pri takšnih selitvah so si gestapovci in policija prilastili mnogo prtljage nesrečnih ljudi. Selitev te vrste je skozi šolo v Vrunčevi ulici šlo več, vsaka s po 300 do 800 Slovencev.

Večina celjske mladine v prvih mesecih okupacije še ni imela šolskega pouka. Rada je pohajkovala, se družila z vojaki in surovela. Ko se je pričela šola, je pokazala zanj še precej zanimanja, tudi iz radovednosti. Všeč so ji bile uniforme HJ, ki jih je prejela na odplačilo. Tudi nekateri slovenski starši so se spočetka ogrevali za marsikaj novega. Tudi vzgojitelji so otrokom jemali spoštovanje do prejšnjih slovenskih učiteljev, ki pa jih je prav malo ostalo še tu. Zgodilo se je celo, da je kak otrok ob srečanju s psovko žalil svojo bivšo učiteljico.

Mnogo je bilo zdaj mladih »učiteljev« in »učiteljic« — pravzaprav frizerk, prodajalk in dekel, ki so skrbele le za zabavo otrok. Toda mladina je kmalu spoznala njihovo splošno in pedagoško nebolgljenost, se jim smejala in rogala. Zato so učitelji vse pogostejše topli, lasali in zapirali otroke. Surovo so jih obkladali s priimki in jih psovali tudi kot »Windische«. Odpor proti učiteljem je rasel, ti pa so se maščevali s slabimi ocenami, tako da je v nekaterih razredih izdelalo le do 30 % učencev. V šolskem poslopju nastanjeni esesovci so večkrat vso noč popivali z učiteljicami.

Prenatrpanost ene same in nekaj časa dveh šolskih stavb (8 šol v eni zgradbi in 11 razredov v dveh učilnicah) je povzročala močno krčenje in nerednost pouka. Nenehno so se menjavali učni prostori, učitelji in šolski vodje. Mladina ni torej ničesar pridobila v znanju in ni čudno, da ob osvoboditvi mnogi otroci med 8. in 14. letom niso znali ne pisati ne brati.

Otroci, ki so se dobro naučili nemški, so postali deležni nekaterih privilegijev, kakor na primer letovanja v avstrijskih Alpah. Vsako slovensko govorjenje pa so

učitelji strogo kaznovali. Otroci so se izprva bali kazni, a so se pozneje vse manj zmenili zanje in tudi strogost učiteljev je popuščala. Mladina je spet iskala slovensko knjigo in prijazno pozdravljala svoje nekdanje slovenske učiteljice, nekateri pa so jih prišli prosit za privatni slovenski pouk, ki se je naskrivaj pričel.

Nemški učitelji so se zelo trudili, da bi v mladini vzbudili sovraštvo in odpor proti OF in NOV. Radi so uporabljali psovki »bandit« in »komunist«. Partizane so smešili s propagandnimi slikami v nečloveški podobi, lagali o njihovem zverstvu, sramotili talce in vodili otroke v sprevodih gledat izpostavljene žrtve. Pred narodnim domom naj bi otroci pljuvali na mrtve in žive borce, tja privedene v novembru 1942 po bitki pri Krašnji v Dobrovljah. A vse zaman! Odpor Slovencev je ob okupatorjevih grozodejstvih postajal splošnejši in učinkovitejši. Najbližja mestna okolica je partizanom nudila stalna, varna zatočišča.

Tudi otroci od 10. leta starosti naprej so kakor učitelji morali kopati obrambne jarke okrog Celja. Ko se je nekoč več dečkov temu uprlo, so prihiteli folksšturmovci in jih s silo odgnali na delo. Za kazen so jim odrekli pravico do živilskih kart.

Da bi se pospešilo ponemčenje Spodnje Štajerske, je okrožno vodstvo hajmatbunda l. 1942 izdalo letak »Zakaj je Spodnještajerec Nemec« in brošuro »Kaj mora Spodnještajerec vedeti o spodnještajerski zgodovini«. Oboje se je moralo obravnava pri pouku zgodovine od 5. šolskega leta dalje. Podobnim namenom je služila tudi brošura »Cilli«, ki jo je napisal evangeličanski pastor dr. Gerhard May, vodilni funkcionar predvojnega celjskega kulturbunda, med vojno kulturni referent mestne občine, po njej pa nadškof na Dunaju.

V šolskem letu 1944/45 so celjske šole delale skrajno neredno, saj skoraj ni bilo dneva brez letalskega alarma. V začetku aprila 1945 pa so šole sploh zaprli. Učiteljice so le še nogavice pletle za vojake folksšturma, učitelji pa so tudi že vsi bili vpoklicani v vojsko. Dne 5. maja 1945 so bili iz šole v sedanji Vrnčevi ulici izpuščeni vsi interniranci, 8. maja so jo zapustili zadnji nemški vojaki, z njimi pa tudi zadnja nemška učiteljica. Celje je bilo svobodno!

Kar so nacisti z naporom in terorjem v štirih letih neprirodnega zgradili, se je v hipu podrlo kakor trhlo drevo brez korenin. Celje, še krvaveče iz stotero ran, je sproščeno zadihalo v novi čas. Pozdravilo je zmagovito slovensko in jugoslovansko osvobodilno vojsko in pogumno pristopilo k delu, da na razvalinah starega zgradi novo blaginjo naših narodov v državi pod vodstvom naprednega delavskega razreda s Komunistično partijo na čelu. Pri tem so se tudi na področju prosvete postavile pomembne naloge.

Slovenski osnovnošolski pouk v novi Jugoslaviji se je v Celju pričel 30. maja s posebno svečanostjo. Naše učiteljstvo se je vračalo iz pregnanstva, taborišč in NOV. Nekaterih, ki so žrtvovali svoja življenja, pa ni bilo nazaj. Živi so se lotili dela z odločnostjo in požrtvovalnostjo, tako da je krepkeje kot kdaj koli živelja šola slovenskega ljudstva. V posebnih tečajih so se tudi v Celju mladi ljudje pripravljali na prosvetno delo, da izpolnijo vrzeli med učiteljskim kadrom.

V naslednjem bo prikazano še stanje celjskih srednjih šol med okupacijo. O tem pa je ohranjenih le malo dokumentov.

V letu 1940 je na obeh celjskih gimnazijah — realni in klasični bilo nad 1400 dijakov. Ti so se politično opredeljevali na najrazličnejše skupine. V precejšnjem njegovem delu se je pod vplivom Komunistične partije in s podporo nekaterih progresivnih profesorjev razvila močna protifašistična odločnost in tudi marksistična miselnost.

V pričakovanju Hitlerjevega napada na Jugoslavijo se je 31. marca 1941 ustavilo delo tudi na obeh teh šolah. Profesorji so na osnovi vpisanih ocen zaključili letne

ocene vsem dijakom. Več teh se je pridružilo prostovoljcem, pripravljenim braniti domovino.

Došli okupator je s pomočjo spremstva domačih kulturbundovcev že v noči 16. aprila pozaprl večino profesorjev, medtem ko so nekateri še pravočasno odšli v Ljubljano in drugam, kjer so bili doma. Mnogi so bili v poletju odgnani v Srbijo in Hrvaško. Težka je bila žrtev prof. Josipa Štera, ki so ga v Begunjah ustrelili kot talca.

Gimnazijsko poslopje so zasedli oddelki vojaške policije, zato se je pouk iz njega prenesel v osnovnošolsko zgradbo v sedanji Vrnčevi ulici in v Sernečevo hišo na današnjem Šlandrovem trgu. Nemci so takoj uničili vse slovenske knjige, kar so jih našli v šolskih knjižnicah in omarah Podpornega društva, ki je dijakom posojalo šolske knjige (profesorska knjižnica je štela 13 000, dijaška pa 2500 knjig).

Gimnaziji sta kot »Staatliche Oberschule« postali nacistična vzgojevalnica. Samo 60 njenih dijakov se je priznalo k nemški narodnosti pripadnosti. Te so poleti 1941 zajeli v preusmeritveni tečaj (»Umleitungskurs für Volksdeutsche«) in jih poučevali po razredih. Priredili so tudi tečaj za maturante s predizpitom in maturo v decembru. Za slovenske učence so pripravili nekakšne tečaje, ki so jih vodili najrazličnejši ljudje, pogosto Hitlerjevi mladinci. Ti so učili le nemški jezik, telovadbo in petje koračnic.

V juliju 1941 so bili sprejemni izpiti za posamezne razrede. Izmed Slovencev so sprva sprejeli le tiste, ki jih je priporočil Štajerski hajmatbund, pozneje pa tudi druge, te pa so strogo nadzorovali. Kogar so slišali govoriti slovenski, tega so takoj izključili, zato so mnogi raje prostovoljno izstopili. Učni načrt je ustrezal srednji stopnji. Največ pozornosti so posvečali pouku nemškega jezika in nacistični vzgoji. V tretji razred so uvedli latinščino. V nižjih razredih so poučevali angleščino, v višjih pa francoščino zaradi naslonitve na stari učni načrt.

Ravnatelju dr. Herzogu, ki je bil poklican v vojsko, je sledil dr. Schneehehn, ki so ga sovražili mladina in starši. Tudi profesorji so bili sami hudi nemški nacisti, dokler niso na zavod kazensko poslali nekaj profesorjev neštajercev, ki so bili režimu neprijateljski in tudi sicer dostojni ljudje.

Vseh učencev je bilo v šolskem letu 1944/45 samo 339, od teh 248 domačinov. To število torej ni doseglo niti četrtnine števila iz l. 1940.

V ilustracijo razmer na tej šoli navajamo nekaj značilnih navodil, ki jih je ravnatelj v upoštevanje profesorjem priobčil v knjigi okrožnic:

»Paziti je treba na to, da učenci uporabljajo izključno nemški jezik.« (28. X. 1941)

»Brezpogojno potrebno jezikovno nadzorstvo zahteva pri številnih zunanjih učencih dvojno inšpekcijo.« (1. XI. 1941)

»Razredniki, ki ugotove, kateri učenci v odmorih govorijo slovenski, naj o tem nevzdržnem pojavu najresneje razpravljajo in si ugotovitve zapišejo v ročni katalog.« (27. I. 1942)

»Pri žetvenih delih naj ne manjka noben učenec. Ker pa so ta v načrtu na Gornjem Štajerskem, pomeni to za učence tudi nadaljnje urjenje v nemškem govoru.« (22. IV. 1942)

»Paziti je treba na to, da bodo imena učencev pisana in po možnosti ponemčena v skladu z določbami uredbe. Pri tem pa moramo paziti na Hrvate. Nujno je primerjanje dokumentov, pri čemer je važno pisanje imen staršev pred l. 1918. Podatki, ki se lahko še spremenijo (državljanstvo in narodnost), naj se vpišejo le s svinčnikom. Šele po pojasnitvi glede pisave imen bo možna njihova abecedna razporeditev v katalogu. Izpolnitev rubrike »poreklo« bo sledila pozneje, ko bodo biologi v januarju 1942 pregledali rodovnike.« (7. XII. 1941)

»Na apelu pri okrožnem vodji se je slišala pritožba, da ne le premnogi učenci, ampak tudi celo učne osebe malomarno uporabljajo nemški pozdrav. Za nadzorstvo v odmorih na dvorišču bo gotovo potreben še drugi učitelj, ker je natančno opazovanje učencev (oziroma uporabe slovenskega jezika in sumljive skrivnostnosti) tačas bolj kot kdaj koli potrebno zaradi zaostrenega političnega položaja (zlasti izven Celja). Glede tega nujno prosim vse kamerade, da me podpirajo in mi sporoče tudi najneznatnejši dogodek.« (9. IV. 1942)

»Državljanstvo je: ali ‚Nemčija‘ (pri Nemcih iz rajha, naseljencih itd.), kar vpišemo s črnilom, pri Spodnještajercih pa s svinčnikom rdeče ali zeleno, ali pa je ‚nejasno‘ (pri zaščitencih itd.). Kot materinski jezik velja pri Nemcih iz starega rajha in naseljencih ‚nemški‘. Tudi pri učencih, katerih starši imajo rdečo člansko karto, lahko vpišemo ‚nemški‘ v vseh drugih primerih pa s svinčnikom ‚ni ugotovljeno‘. Poreklo je lahko ‚dokazilo ni, oziroma je le deloma podano‘, kar se vpiše s svinčnikom, ali pa je ‚popolni arijec‘, kar se vpiše s črnilom. Pri podatkih o starših je treba v razredu povprašati, če tu niso nastale spremembe. Pozor na aretirane očete!« (17. XI. 1942)

»Jutri bo pred šolskim poslopjem zaključni apel s snemanjem državne zastave. Učenci, ki imajo uniforme HJ, pridejo v njih.« (7. VII. 1943)

Ravnatelj odreja: »Primoran sem sklicati splošen šolski apel za 11. I. 1943. Obravnaval bom slovensko govorjenje in najavil udeležbo vsega dijaštva pri svečanostih ob pogrebu 15 mož eksekutive, padlih v boju s pohorsko bando.« (10. I. 1943)

»Dne 7. VI. 1943 po tretji učni uri bo kratek apel za vso šolo na dvorišču. Predmet: izključitev štirih učenk (Blagotinšek, Dečman, Goričan in Srienc) zaradi slovenskega govorjenja.« (6. VI. 1943)

»Razredniki naj še enkrat premotrijo politično dvomljive primere, da nam bo pri posvetu popolnoma jasno, katere učence moramo prijaviti okrožnemu vodstvu kot politično dvomljive ali celo nemogoče.« (25. VI. 1943)

Med mnogimi raznovrstnimi zapisi tujih učiteljev ni omembe dogodkov, ki izpričujejo zločinsko barbarstvo nemškega fašizma v Celju in okolici. Zamolčane so moritve v Starem piskru, ki so ob njih zavedni slovenski meščani razboleli poslušali salve strelav. Tudi o obešenih talcih na Frankolovem tu ni besede. Prav tako o pogumni akciji — osvoboditvi jetnikov iz Starega piskra po domačih partizanih tu ni govora, saj je ta dokazovala upadanje nemške moči.

Gimnazija (»Oberschule«) v zadnjem šolskem letu zaradi letalskih alarmov in bombnih napadov ni imela več rednega pouka. Nekaj dni pred kapitulacijo Nemčije so naglo izginili nemški profesorji in večina nemških dijakov. Nameravali so s poukom nadaljevati na Koroškem in Gornjem Štajerskem in so odnesli s seboj več velikih zabojev z učnimi in znanstvenimi knjigami.

Dne 9. maja 1945 je naša osvobodilna vojska prispela v Celje. Že dva dni nato je prosvetni referent OF v Celju pozval prof. Ivana Bračka, naj pripravi vse potrebno za pričetek novega dela na gimnaziji. Ta si je s peterico slovenskih profesorjev, ki so tedaj bili že v Celju, ogledal šolsko poslopje. Ugotovili so ogromno škodo, ki jo je okupator prizadejal zavodu. V njegovih prostorih je ležala množica municije in vojaške opreme. Nekoč bogati kabineti so bili izropani.

Dne 26. julija 1945 je bila v gimnazijski telovadnici otvoritvena svečanost, dan nato pa se je pričel pouk v tečajih, ki so bili priprava za poznejši redni pouk. Pri dijakih je moralo biti upoštevano, kakšno je bilo vedenje posameznikov med vojno in njihov doprinos v narodnoosvobodilni borbi. Ugotovljeno je bilo, da je 70 dijakov te šole iz razredov 1940/41 dalo svoja življenja za svobodo jugoslovanskih narodov.

Pred okupacijo je Celje imelo dve državni meščanski šoli in samostansko dekliško meščansko šolo s pravico javnosti. Okupator je takoj po svojem prihodu prevzel tudi njihovi zgradbi v Vodnikovih ulici. Tu so se nastanili nemška policija in deli drugih zasedbenih čet ter ostale tu vse do svojega izгона 1. 1945. Meščanske šole so kot »Hauptschule« imele močno okrnjen pouk v stavbi osnovne šole v Gregorčičevi ulici, kjer so gostovale še druge celjske šole.

Nacistična oblast se je trudila, da bi našo mladino zastrupila s svojo ideologijo in raznarodila. Poskušala je izlepa pa tudi z ostrimi kaznimi, a brez uspeha. Mnogo fantov in deklet je z vneto opravljalo terensko in obveščevalno službo. Kot borci so se pridruževali enotam NOV. Dosti jih je padlo ali pa so postali žrtve fašističnega terorja.

Enote naše zmagovite vojske so tudi v poslopju meščanske šole za nekaj časa dobile streho. V njem se je pouk mogel pričeti šele novembra 1945. Tedaj sta bili obe meščanski šoli preimenovani v nižji gimnaziji.

Mnogo materialnih sredstev in naporov je bilo potrebnih, da se je izprva popravil vsaj del škode na tej zgradbi. Iz nje je bilo odneseno in večidel uničeno vse šolsko bogastvo: zbirka učil, knjižnice, arhiv in oprema. Šele sčasoma so se našli nekateri borni ostanki vsega tega po raznih mestnih poslopjih.

Predvojna dvorazredna trgovska šola v Celju je vzgajala strokovno osebje v glavnem za trgovinska in industrijska podjetja, urade in ustanove. V šolskem letu 1940/41 je štela 140 dijakov in dijakinj.

Tudi delo te šole je okupator takoj ustavil, profesorje pa zaprl in izgnal ter uničil šolske knjižnice. Na njeno mesto je postavil svojo »Wirtschaftsschule«, ki je nudila zelo pomanjkljivo znanje ob nerednem pouku. Do skrajnosti skrženo snov so predavali nestrokovnjaki.

Nenehno prizadevanje nacistov, da si pridobijo mladino, je doseglo le najneznatnejši uspeh. Narodnoosvobodilno gibanje je takoj pritegnilo tudi mladino te šole k sodelovanju pri nabiralnih akcijah in v obveščevalski službi. Že v zadnjih predvojnih letih se je tu javljal vpliv KP, tako da je močna narodna in socialna zavest vodila dijake v pravo smer. Kljub njihovi maloštevilnosti jih je s te šole 60 odšlo med borce NOV, izmed teh pa je najmanj četrtina darovala življenja v borbi za svobodo. Že leta 1945 se je šola preuredila v Ekonomsko srednjo šolo in razširila na štiri letnike.

Kakor na vseh drugih področjih je okupator tudi na šolskoprosvetnem torišču naletel na odpor našega ljudstva, ki ga ni mogel streti. Tudi naša mladina je pokazala, da je ni mogoče demoralizirati in odtujiti, tako zdrava in čvrsta je bila sama v sebi. Resničnost tega dejstva so že med okupacijo morali priznavati nacisti sami.

Ta mladina je kakor v žrtvah tudi v naši povojni izgradnji doprinesla mogočen delež. Po vsej pravici so ji v naši socialistični družbi odprta vsa pota k zdravemu razvoju, k blaginji in sreči.

Viri

Kroniki I. in II. osnovne šole v Celju z vpisi nemških učiteljev, knjiga okrožnic ravnatelja nemške gimnazije, povojne izjave slovenskih učiteljev, staršev in otrok, šolska izvestia gimnazije in Ekonomske srednje šole, »Iz tajnih okupatorjevih arhivov« — priobčil Stane Terčak v Celjskem zborniku 1961.

Kajetan Kovič

Očenaš

*Oče naš Veliki Stroj,
ti, ki nam daješ in jemlješ
barvo, obliko, tme,*

*ki bi nas rad vse enake, enake, enake
kot stroje po svoji podobi,*

*ti, ki si prepovedal trnova stebila,
ker so se tvoje roke
zbadle na trnu,*

povej

*kam naj rasejo zdaj
bolečine akacij?*

Črtomir Šinkovec

Kaj te strah je zame

*Kaj te strah je zame, mati?
»Takim dajo nafto piti...«
Jaz ne morem hlapčevati,
niti tebe zatajiti.*

*Vem, v lisicah pojdem z njimi —
taka je fašistov volja,
vem, v lisicah pojdem z njimi
čez ta naša dobra polja.*

*V ječo bodo me odgnali,
z žolčem me pojili, pseto,
v črno temo pokopali
bodo mi mladost prekleto.*

*Ječe kri mi bodo pile,
dal ne bom koral d dekletu,
saj po kapljah v temnem svetu
bodo v tla se izgubile...*

1938

Marija Stanonik

Nekatere novejšje zbirke slovenskega NOB pesništva

Znano je, kako bogato besednoumetnostno dejavnost je razvilo slovensko narodnoosvobodilno gibanje 1941—1945, saj število pesemskih enot iz tega časa gre v tisoče. K temu je pripomogel tudi dobro organiziran in široko razvejan tisk.

Toda vojne okoliščine so nekajkrat prestregle načrte posameznikov, da bi se izlevili iz takšne ali drugačne anonimnosti s samostojno pesniško zbirko. Črtomir Šinkovec pripoveduje, da je hotel izdati svoje pesmi že l. 1944, a misel je zaradi ofenzive propadla, čeprav je imel zbirko že pripravljeno (v razgovoru, Ljubljana, 11. okt. 1972). Lev Svetek-Zorin je nameraval predstaviti zbirko svojih pesmi z naslovom *Iz mojega življenja* l. 1944. Do uresničitve načrta ni prišlo zaradi nerazumevanja vodstva njegove enote za intimno poanto ene njegovih pesmi (v razgovoru, Lj., 1972). Miha Klinar je v hudih bojih Ziljske čete novembra l. 1944 izgubil zbirko svojih pesmi iz obdobja l. 1939—1943 z delovnim naslovom *Pot skozi mladost* (v razgovoru, Jesenice, 13. julija 1972).

Kmalu po osvoboditvi so pesmi iz časa NOB izhajale predvsem v zbirkah avtorjev, ki so tudi sicer dejavno oblikovali podobo poveljnega pesništva, npr. M. Bor, C. Vipotnik, I. Minatti. Drugi kot da bi nekako pomišljali. Čakali so tja v šestdeseta leta in čez, saj število (tudi samostojnih) zbirk s pesmimi iz NOB vidno narašča prav zadnji čas.

Pričujoči zapis jim sledi po časovnem zaporedju njihovega izhajanja:

Sad posebnega prizadevanja Milana Dolgana je knjiga *Pesmi, povesti* (Lj., 1971), v kateri je zbral in uredil literarno zapuščino Ane Galetove, ki so jo ubili domobranci l. 1944. Tudi njeno življenje in delo predstavlja bralcem v skrbno in prizadeto pisanem uvodu. Med vojno sta po njegovih ugotovitvah nastala dva cikla pesmi: *V pregnanstvu*, *Risa* (en naslov!) in *Predica*. Vsebujeta motive prikritega ljubezenskega čustvovanja in predane zavezanosti NOB: Pomlad bridko se nasmaha, / nič nam ne obeta, / v prazno lastavičje gnezdo / tuja, črna ptica leta. // Dekle strojnico posluša, / ob večerih poka, / novi rastejo grobovi; / kdaj bo pa poroka? / (Pomladna, 94).

Značilen je drugi cikel, ki prinaša motive iz tedanje tovarne Motvoz in platno v Grosupljem, to je iz okolja, kamor se je Ana zatekla, ker s svojim učiteljskim

poklicem ni hotela služiti okupatorju. Toda nekaj takih, socialno osveščenih pesmi je vpletenih tudi v prvi cikel: Kakor tam pokopališče / je tovarna na večer: // Delavci kot spomeniki / se vrste, / a med njimi v črnih haljah / inženirji se pode / s števca k števcu, / netopirji — ne ljudje. // V števcih zmerijo dobiček. — To je vse. / (Requiem, 57).

Pesmi A. Galetove so posebnost med pesništvom slovenskega NOB s svojo tovarniško motiviko, ki v naši vezani besedi tudi dotlej ni bila pogosta in razen pri t. i. proletarskih pesnikih niti ni nastajala iz osebne izkušnje. Izvirno so obdelani tudi motivi zavzemanja za boj. Njen agitacijski klic ni oster, srdit ali udaren, kot je to v takih pesmih malodane obveznost, ampak je zastrt, mehko prigovarjajoč, a zato menda nič manj učinkovit: Nekoč boš šel v krvavo polje. / Pa saj se ne bojiš! / ... // Če se boš vrnil brez desnice, / bom desna jaz, / pa ti bom zopet srečo pričarala v obraz. /

Jože Javoršek je izdal zbirko s pomenljivim naslovom *Usoda poezije 1939—1949* (Lj., 1972), v kateri je prav toliko kot pesmi same vreden pozornosti esej, ki jih spremlja. V njem s sebi lastno sugestivnostjo razmišlja o vprašanih poezije med NOB, za katero je med drugim mnenja, da še ni zaslužila tolikšne pozornosti, kot bi jo morala. Pomembno je, da ji skuša določiti širše, evropske in celo svetovne vzporednice (z njo v zvezi govori o francoski odporniški in kitajski revolucionarni poeziji) in načenja problem konfliktnih situacij med revolucionarji in pesniki, ki so morebiti govorili o svojih stiskah in malodušju. Sam je obdelal ta problem že tedaj v *Najnovejši pisariji*. Zanimivi in dokumentarno dragoceni so tudi odlomki iz njegovega tedanjega dnevnika.

Pesmi iz vojnega obdobja so v knjigi razporejene v dveh razdelkih: *Partizanska lirika* in *Pošta*. Prvi je tematsko raznoter in zajema različne zunanje okoliščine partizanovega življenja, njegovih razpoloženj in odločitev. Drugi je enotnejši. Vsemogoče usode so povzročale med vojno najrazličnejše nasilne ali samostojne ločitve med ljudmi in zato ni čudno, da je pismo v tem času pogost pesniški motiv in oblika hkrati. Tudi Javoršek jih je pisal in jih z nekaterimi povojnimi združil v tem razdelku. Med njimi jih je največ namenjenih očetu: Če misliš, da ležim nekje z jeklenim nožem, ki je ves krvav, / se bridko motiš. Jaz sem razigran / pod grmom, polnim rož, zvečer zaspal. / (Partizanska pošta za očeta, 71). Javorškove pesmi so v okviru NOB pesništva pomembne po svoji bodljikavi neposrednosti in namenoma neizbranem jeziku, s katerim teče nit od Gradnika do Voduška v eno povojnih smeri sproščeno razvejanega slovenskega pesništva.

Zbirka *Ulaka Vinka Šumrade-Radoša* (Lj., 1972 — druga, razširjena izdaja) je v svoji premišljeni ureditvi, zaradi katere se jasneje pokažejo avtorjeve pesniške lastnosti, prijetno presenečenje. V prvem razdelku *Ulaka* dosledno vztraja pri sonetni, v nekaterih primerih, rahlo modernizirani obliki. Njihova snov so dokumentarno ugotovljivi vojni dogodki v pesnikovi rodni pokrajini Notranjski. Od tam tudi naslov zbirke, razdelka in dvodelne pesnitve. Poimenovani so po hribu nad Starim trgom pri Ložu, na katerem so italijanski okupatorji pobijali talce in ujete partizane. Za Šumrado je značilna izrazito epska obdelava motivov — mirno in stvarno pripoveduje o krutostih in zahrbtnostih okupatorja, ki pušča za sabo vsepovsod samo mrtve: na Ulaki, v Danah, na Pudobu, v Podgori, na Babnem polju... V tem razdelku velja posebna pozornost dvodelni že omenjeni pesnitvi, ki po nekaterih svojih sestavinah spominja na Prešernov Krst pri Savici in po drugih na Kovačičevo Jamo. V drugem razdelku *Iz dneva v dan* prepušča več besede svoji notranjosti: svojim osebnim stiskam, tudi trenutnim dvomom in ljubezenskim razpoloženjem, čeprav se predobro zaveda, da: med vojno in čustvi sožitja pač ni; / vojna se ne

meni za stiske srca, / vojna le rani, ubija ljudi. / (Komisar, 84). Tudi po zemljepisnih točkah je ta del bolj razgiban. Avtor ni več omejen samo na Loško dolino, ampak mu sledimo v Belo krajino, na Kras, v Trst. Prejšnji dosledni sonetist pa se popolnoma izgubi. Šumradova zbirka zavzema pomembno in mogoče še ne dovolj ovrednoteno mesto med slovensko NOB poezijo.

Medtem ko je Šumradova zbirka med drugim tudi pesniški dokument o vojnih dogodkih na Notranjskem, zavzemajo na Gorenjskem tako mesto kronike *Mihe Klinarja*. Zvesto je zapisoval okupatorjeva grozodejstva v tem delu Slovenije od začetka okupacije dalje. Svoje pesmi iz tega časa je zbral v doslej verjetno najobsežnejši slovenski zbirki s pesništvom iz časa NOB z naslovom *Na mrtvi straži*. Razdeljena je v šest razdelkov. Ze njihovi naslovi nakazujejo, da je urejena po kombiniranem kronološko-motivnem načelu. V prvem razdelku *Elegije* prevladuje motiv izseljenstva, s čimer so Nemci začeli na Gorenjskem takoj po okupaciji. Sledijo *Kronike*, ki smo se jih sicer že dotaknili. V njih avtor spremlja stopnjevanje okupatorjevega nasilja: streljanje talcev, požiganje; posebno občutne pa so Posmrtnice za njegovim prijateljem — slikarjem — Viktorjem Gregoračem, v katerih je obdelal motive slikarjevih (tudi nedokončanih) stvaritev: Na steni sije tvoja zadnja slika / — Ob Savi vrbe —, ali tvoje roke / ne morejo več iz prsti globoke: / pod krogli omahnili si brez krika. // O čas pošastni! Reci: Ni resnica! / (44). Naslednja dva razdelka *Pesem je svetloba*, *Stopinje v snegu* sta naravnana intimistično. Njuna osrednja motiva sta ljubezen in pesniško poslanstvo. Kot borec Ziljske čete nam je ohranil dragocena pesniška pričevanja o partizanskih bojih na Koroškem, kamor nas napotijo že naslovi nekaterih njegovih pesmi (Baško jezero, Dobrač, v Rutah). O hudih bojih s tragičnim koncem na tem delu slovenskega narodnostnega ozemlja nadaljuje tudi v zadnjih dveh razdelkih *Mrtvi bataljon*, *Na pragu miru* in v *Epilogu*: Bili smo četa, / prednja straža čet, / odredov, bataljonov, in brigad, / postavljena na severozahod / zemljé, kjer zadnje žile / našega rodu / že tisočletje / nemo krvave. / ... / Bili smo četa, / ki je zdaj več ni / in ki od nje ostalo je / le pet ljudi, / vsi drugi MRTVI SO / NA MRTVI STRAŽI / ZA ČAS, KI BO.

Iz *Jetniških sonetov Igorja Torkarja* (Lj., 1973) sodijo v naš pregled le trije *Soneti iz Dachaua*, pomembni, ker nas v pričujočem okviru opozarjajo na taboriščno tematiko. Pri tem ne moremo mimo motiva vesoljne posplošitve groze, ki jo doživlja pesnik v taborišču; hoče se spočiti od žalostnega razgleda po dachauskem taborišču s pogledom v nebo, toda: tudi nebo je brezbrežno morišče, / kjer luna kot glava mrliča leži / in zvezde so ... strjene kaplje krvi ... (Dachauski večer, 18).

Brazgotine Črtomira Šinkovca (Lj., 1974) so nastale na Primorskem, kjer je fašizem preganjal naše ljudi že veliko pred II. svetovno vojno. Sled tega je čutiti tudi v Šinkovčevi zbirki, tako npr. v pesmi, ki je posvečena ustreljenemu Simonu Kosu, članu organizacije TIGR iz Ruta v Baški grapi. Sestavine te balade navezujejo na tovrstno ljudsko in Jenkovo pesništvo. Še dve bistveni lastnosti označujeta Šinkovčevo zbirko: prvič, da je od vseh tu omenjenih najbolj miselno (refleksivno) usmerjena; in drugič (kar izhaja iz prvega), da rad navezuje na take motive iz preteklosti, v katerih najde moč za svoje vztrajanje, to so motivi upornosti njegovega rodu, o katerih pripoveduje njegov ded, posebno pa pričevanja o tolminskem puntu: resnica pa je v rasti mladih partizanov: / kako boriš v obroču se, obraniš Italijanov, / kako svoboda raste iz ponižanj in teptanj, / da si sinovi puntarjev, zgradimo lepši svet, / sinovi Gubca, Kraglja, Gradnika, Kobala; / (33). Opazni so motivi razrednega osveščanja, prav tako ni moč prezreti osebnoizpovednih potez zbirke, a tu naj kot posebno kvaliteto omenimo motiv narave. Na vprašanje, kaj bo s smrekami po njegovi smrti, mu té odgovarjajo: — Globlje bomo se vsesale / v zemljo

s slednjo korenino, / a z vrhovi se pognale / kakor jambori v višino, / s soncem bomo se ljubile, / s pticami v jasnino pele, / moč iz zemlje rodne pile / za viharje in za strele. — // (30). Tudi Šinkovec zasleduje v verzih okupatorjeve zločine, in sicer na Primorskem, toda večinoma so ti motivi bolj pesniško zastrti kot pri Šumradi in Klinarju ali z druge strani gledano — manj dokumentarno ugotovljivi. Tudi po svoji ureditvi se ta zbirka loči od drugih. Ne, da pesmi nimajo naslovov, tudi razdelkov ni, niti kazala. Je v tem skrito neko avtorjevo sporočilo ali vprašanje, kako je brazgotine mogoče razvrščati v red?

Kot smo v tem pregledu začeli z žensko avtorico, z njo tudi končujemo. *Marička Žnidaršič* nas z zbirko *Ko je prihajal dan* (Lj., 1975) spet vodi na Notranjsko. Vendar njeno pesnjenje ni vpeto s tako zgodovinsko oprijemljivo motiviko v ta svet kot Šumradova. Res se srečuje s svojim rojakom na Ulaki, hlipa za požganim Ložem, objokuje padle starotrške fante, sicer pa v izpovedovanje svojih stisk in opevanje medvojnega trpljenja svojih rojakov vpleta veliko motivov iz narave. Posebno jo navdihuje pomladno cvetje — zvončki, resje, dren, leska, češnje, hruške in pomlad sploh. Kar sedem pesmi vsebuje take motive: Ko so iz tal kot majčkene skrivnosti / začeli plašno prvi zvončki bosti / in je na gmajnah zagorelo resje, / zaspala prav zares je / vsa lepa, tiho vdana / kurirka Ana. / (Spomladanska balada, 47). Toda v njene pesmi so ujeti prav vsi letni časi, ki včasih posredujejo zamolklo impresionistična razpoloženja: Prečudno tiha zdaj so naša polja, / ne sliši šelestenje se pšenice, / pod streho srpe znesle so žanjice, / gozdovi pusti so in vsa okolja. // Prečudno tiha zdaj so polja naša, / le včasih strel odjekne pod Snežnikom / in človek zgrudi se z bolečim krikom, / ko tam za Javorniki dan ugaša. / (Pred zimo, 9). Posebno je navezana na Snežnik, ki ga v svojih pesmih pogosto omenja, nazadnje pa mu je izrecno posvečenih pet pesmi.

Zbirka M. Žnidaršičeve je urejena dosledno kronološko, razmejujejo jo kar letnice štiriletnega NOB. (1941—1942, 1942—1943, 1943—1944, 1944—1945). Znotraj njih je več sproščenosti: poleg že omenjenih motivov iz domače pokrajine se vrstijo drug ob drugem osebnoizpovedne pesmi, pisma iz zaporov, posmrtnice za padlimi tovariši(cami). Tudi motivi izseljenstva — ali kakor je na zahodu udomačeno: pregnanstva — so prisotni, kar sicer niso posebno pogosto v tovrstnem pesništvu.

Tudi pri tako bežnem pregledu imenovanih zbirk je mogoče ugotoviti sistemsko ponavljanje nekaterih lastnosti, ki so:

1. *tematska dvojnost* — a) objektivna (zgodovinsko-kronikalna), b) subjektivna (intimistična).

Pri nekaterih zbirkah je ta dvojnost zaznamovana že na zunaj z ureditvijo posameznih razdelkov.

2. *pokrajinska opredeljenost* je pač v zvezi z objektivnim delom tematike in se kaže ne le v krajevni zakoličenosti vojnih dogodkov, — v poimenovanju krajev, kjer se je kaj dogajalo, ampak tudi v opisovanju značilnosti pokrajine in v jeziku (sestavine narečja).

3. v poetiki (oblikovalnosti) je živo *navezovanje na vso pesniško tradicijo 19. in 20. stol. (še najmanj na ekspresionizem) in na ustno ljudsko pesem*.

Nekaj pesmi je v nekaterih zbirkah sicer ponatisnjeno iz zgodnejših zbirk posameznih avtorjev, vendar to seveda ne kazi njihovega pomena. Bolj se zaustavljamo ob misli, da bi se dokumentarna vrednost zbirk povečala, če bi bila besedila datirana vsaj z letnico nastanka, če je že večina od njih poslana v svetu med drugim tudi z namenom, da bi bile pesniški dokument o odločilnem času NOB. Častna izjema pri tem je Vinko Šumrada-Radoš.

Drugo zelo pomembno vprašanje, ki tare predvsem tiste, ki si prizadevajo ukvarjati z NOB pesništvom strokovno poglobljeno, je, koliko so te pesmi avtentične, tj. s prvotno ohranjenim besedilom — prav takim in samo takim, kot je nastalo med NOB. Edina rešitev v obojestransko zadovoljstvo bi bila, če bi poleg objavljenih besedil, ki so nemalokrat obdelana po današnji estetski zavesti avtorjev, ti zaznamovali svoje morebitne spremembe v dodanih opombah. Tako bi bilo mogoče zasledovati njihovo rast literarne ustvarjalnosti, na drugi strani pa ne moremo mimo dejstva, da povojni posegi v besedila izpričujejo nova (spo)znanja avtorjev in tako zasenčujejo njihove prvotne odzive na vojne dogodke in doživetja.

Cvetko Zagorski

Barcelona je padla

*Kolporterji kričijo,
črne črke kričijo:
Barcelona je padla!
Ljudje so vzklikali zmagovalcu,
ki je vjahal prvi,
predrli so vojaške kordone,
poljubljali konjske nozdrvi,
metali rože na kanone . . .*

*Haha, no passamos?!
Heil, eviva, passamos, passamos!
Po krvi,
po kosteh,
po živih ljudeh
passamos, passamos!*

Ob padcu Barcelone je Cvetko Zagorski, 27. januarja 1939, napisal pesem. Pesnika je prizadel padec Barcelone, ker je bil prepričan v zmago republikanske vojske, ki je pod geslom no passaran do zadnjega branila Madrid. Barcelono so fašisti zavzeli pod geslom passamos in se branilcem strahovito maščevali.

Branko Miljković

Dokler boš pel

*Dokler boš pel kdo
Tvoje breme nosil bo
Medtem ko edini kljubuješ
Siromaštvu jasnosti*

*Naproti jedkemu sadju
In zasmehljivi rosi
Dokler boš pel kdo bo
Tvoje breme nosil*

*Potuj poj kljubuj
Samo pesem te je željna
In noč se s tabo ponaša
Toda dokler poješ kdo bo
Tvoje breme nosil*

Prevedel B. Gracer

Pavla Medvešček

Sence

(Borcu, ki je padel na goriški fronti)

*Mimo okna
senca gre,
za njo druga
in tretja.
Kam gredo
v tej pozni uri,
ko nihče
ne sme iz hiše.*

*Ko luna
skozi okno
tla je obsijala,
je na robu vasi
mina zemljo preorala.
Mimo okna
senca švigne,
za njo druga . . .
Kje pa tretja
je ostala?*

Iztok Ilich

Borut Pečar: Čas brez pravljič

Na straneh pričujoče revije ni ravno običaj posebej in na široko predstavljati literarna dela, namenjena otrokom, ali natančneje, tista, ki izhajajo v knjižnih zbirkah, ustanovljenih predvsem za otroške bralce. Toda avtobiografska knjižica Boruta Pečarja z naslovom »Čas brez pravljič« (založba Partizanska knjiga, zbirka Matjaževa knjižnica) si takšno »izjemo« vsekakor zasluži. Na kratko povedano predvsem zato, ker se v marsičem izrazito razlikuje od večjega dela podobnih del, ki pri nas so in še izhajajo v času po osvoboditvi.

In v čem se še zlasti kaže ta različnost? Znova v nekaj kratkih besedah: pripoved znanega arhitekta in še bolj znanega karikaturlista ter knjižnega opremljevalca Boruta Pečarja je izredno topla, nežna in iskrena, je pretresljiva in prepričljiva; izogiba se velikih besed in dokončnih oznak, ni aktivistično zagnana ali prenatrpana z neverjetnimi junaškimi podvigi drobnih otrok, ki so bili bolj pogumni in zviti od vseh groznih sovražnikov...; v piščevih preprostih, lirčno uglašenih besedah tudi ni prostora za sovraštvo, marveč skozi in skozi izražajo samo ljubezen, srečo in globoko hvaležnost staršema, ki sta imela največ zaslug, da so preživeli tudi v najtežjih okoliščinah in da se je vse izteklo tako, kakor se je.

Ob tem velja še omeniti, da je »Čas brez pravljič« Pečarjev literarni prvenec, sicer pa že njegova druga knjiga — po zelo uspeli izdaji z naslovom *Obraz* zarisan v čas, v kateri je zbral hudomušne podobe mnogih znanih kulturnih, znanstvenih in drugih družbenih delavcev. Zdaj se je torej predstavil še s knjigo, v kateri je zbral spomine na svoje zares nenavadno otroštvo.

Spomini se pričenjajo s časom, ko je bilo avtorju, malo preden je izbruhnila vojna, osem let, ko mu je bilo z bratom in sestrico lepo, kot vsem ostalim otrokom, ki imajo skrbne starše in urejen dom. »Srečni in utrujeni od iger smo vsak večer popadali v mehke postelje in sladko spali do jutra, dokler nas ni prebudila mama ali sonce...« Toda v to srečo, v čas, ki so ga še napolnjevale pravljičice, je najprej vdrla prisilna selitev, nato pa tudi že vojna in okupacija. Oče se je kmalu pridružil partizanom, zavoljo česar so pričeli Italijani preganjati tudi mater, ki ji tako ni preostalo nič drugega kot da se je s tremi majhnimi otroki odpravila za možem. S tem so se seveda začele nove nadloge: lakota, uši, stenice, mrz in nenehen strah pred nevarnostmi, ki so prežale na vsakem koraku.

Begunska družina je tedaj izgubila vse, samo poguma in upanja ne. »Ob vsem tem, kar smo doživeli hudega,« piše namreč Pečar, »pa se nismo nikoli počutili uboge, četudi smo bili brezdomci, preganjani in večkrat lačni kot siti. Nekje globoko v srcu smo se otroci počutili srečne, saj smo imeli takrat največ, kar smo lahko sploh imeli. Imeli smo starše, hodili smo z njimi, bili smo partizani na svoji zemlji, med svojimi ljudmi...«

Vojna leta so se vlekla, družina se je celo še povečala za enega bratca, zato pa se je najstarejši že kmalu za tem pridružil partizanom. Nekoliko bolje je bilo, ko so se Pečarjevi s svojo zvesto kozo naposled uspeli prebiti na osvobojeno ozemlje v Beli krajini, kjer so do osvoboditve preživeli še veliko bridkih dni. Še raje pa se avtor spominja tamkajšnjih srečanj z našimi kulturnimi delavci-partizani, svojih pevskih nasto-

pov in prvih risarskih začetkov, kar vse mu je več kot nadomestilo šolo, ki je v takratnih razmerah seveda ni mogel redno obiskovati.

In ko je bilo naposled konec vojne, je hkrati minilo tudi obdobje, ko je toliko otroštev sicer napolnjenih s pravljičami. Pa vendar se pisec tudi nad to svojo usodo ne

pritožuje; proti koncu svoje pretresljive pripovedi še pravi: »Bili smo celo bogatejši kot prej, bogatejši za eno novo življenje več...«

Borut Pečar je svojo knjižico — seveda s še posebno ljubeznijo in skrbnostjo — tudi ilustriral in opremil, kratko spremno besedo pa ji je prispeval Jože Šmit.

Slavko Rupel

Cene Vipotnik: Zemlje zeleni spomin

V počastitev spomina prerano umrlega pesnika Ceneta Vipotnika, je Cankarjeva založba, pri kateri je Vipotnik deloval do svoje smrti kot urednik, izdala knjigo pesnikovega zbranega dela pod naslovom ZEM-LJE ZELENI SPOMIN. Uredil jo je in zbral gradivo zanj pesnikov prijatelj Jože Kastelic, ki je napisal knjigi tudi uvodni esej, poskus liričnega portreta, kot je sam zapisal. Knjigo je opremil pesnikov sin Matjaž Vipotnik. Tako smo razmeroma kmalu po prerani pesnikovi smrti dobili na knjižni trg knjigo, ki naj bi predstavila Ceneta Vipotnika v celoti, predvsem pa vso njegovo poezijo. Če upoštevamo, da je pesnik sam izdal eno samo pesniško zbirko (Drevo na samem) leta 1956 in da je ostalo pesniško gradivo ostalo raztreseno po revijah in časnikih, deloma pa celo v rokopisu, potem je izdaja knjige, ki naj prinaša celotno poezijo Vipotnika, zraven pa predstavi še njegovo prozo, toliko pomembnejša.

Urednik je Vipotnikovo poezijo, ki zavzema pretežni del knjige, razdelil na tri dele. Najprej so ljubezenske in refleksivne pesmi iz zbirke Drevo na samem, razporejene v njej v podnaslovu V svetlobi, v senci menjajo svoj obraz; slede pesmi upora in taboriščne pesmi z naslovom Zvezda ubogih; tretji del Svitanice pa spet prinaša ljubezenske pesmi hrepenjenja in tihe resignacije. Nezbrane in doslej neobjavljene pesmi zavzemajo obsežen del knjige. To so pesmi

iz zadnjega obdobja pesnikovega življenja, pesmi, ki jih je avtor deloma že priobčil, deloma pa še čakal, da mu dozore za objavo. Vipotnik je tudi prevajal poezijo. Urednik je pesniške prevode uvrstil v poseben razdelek knjige. Tu najdemo predvsem prevode Beaudelaira, ki je bil Vipotniku očitno pri srcu. Najdemo pa tudi prevode Leopardija, Tihonova, Verlaina in drugih svetovnih mojstrov vezane besede. Toda Vipotnik se je na začetku svoje literarne poti ukvarjal tudi s prozo. Kot prozaist je manj poznan, niti ni te svoje poti nadaljeval, ker se je bolj ali manj zavestno odločil za poezijo. V knjigi, ki naj predstavi celoten umetniški opus umetniškega ustvarjalca seveda proza ni smela izpasti. Gre za večinoma kratke črtice. V drugem razdelku proznega oddelka knjige pa so razen leposlovne proze še članki, kritike in zapisi. Na koncu knjige so opombe, pa bibliografija Vipotnikovih izdaj. Knjiga Zemlje zeleni spomin predstavlja tako kritično izdajo pesnikovega zbranega dela, čeprav je sicer drugače urejena kot so knjige zbranega dela slovenskih pisateljev in pesnikov, ki izhajajo pri Državni založbi. Za tako izdajo je čas še prezgoden, sodbe o pesniku še niso odmaknjene, razen tega pa še niso bili najdeni drobni zapisi in verzji, ki jih je ohranjenih še precej, čeprav ne direktno v pesnikovi zapuščini. Povrh vsega tudi še ni ugotovljeno pravo avtorstvo pri raznih

recenzijah in uredniških posegih v rokopise, ki jih je Vipotnik dobival na uredniško mizo. Tako ima torej izdaja, ki je pred nami nekaj manj kot knjige zbranih del; ima pa nekaj več, namreč kritično napisani spominski esej o pesniku, esej, ki predstavlja pesnikovo življenje, razvoj njegove poezije in proze ter oznako Vipotnikovega pomena v sodobni slovenski poeziji. Ta prispevek Jožeta Kastelica pa je tisti, ki poleg samega zbranega dela, daje knjigi še toliko večjo vrednost.

Cene Vipotnik izvira iz Zagorja, kjer se je rodil v družini sproletariziranega mizarja leta 1914. Po dokončani gimnaziji je študiral romanistiko na ljubljanski univerzi in dobil skromno službo na meščanski šoli na Raketu. Vojna ga je pritegnila v Osvobodilno fronto, to pa tudi v internacijo v Italiji odkoder se je vrnil v Ljubljano in tu doživel konec okupacije. Po osvoboditvi je z izjemo krajšega časa, ko je bil profesor, vse svoje sile posvetil uredniškemu delu v slovenskih založbah. Kot urednik Cankarjeve založbe je sredi dela podlegel možganski kapi 2. septembra 1972. V ta življenjski

okvir sodi Vipotnikova umetniška ustvarjalnost. Značilno zanjo je, da je pesnik v mladosti občutil toliko socialnih krivic in trpkih bridkosti, da se je ta trpkost za vedno vtisnila v njegovo poezijo. Svojo napredno pripadnost, svojo privrženost revoluciji je izpričal v pesmih upora in taboriščnega trpljenja. Kakor je naravno začel z ljubezensko poezijo in individualnim sanjarjenjem o ljubezni, se je nato umaknil v refleksivno liriko. Potem so prišli novi impulzi neposredno pred vojno, potem pa spet vojna, taborišča, trpljenje, kar je dalo njegovi liriki novo vsebino in nov značaj. Kasneje spet najdemo pesmi tihe resignacije in ljubezenskega hrepenenja, potem pa je za precej časa kot pesnik umolknil in se znova odprl pred koncem svojega življenja. V tej svoji poeziji pa je Vipotnik ustvaril umetnine, ki bodo ohranile svoje stalno mesto v slovenski poeziji. V bistvu pa se nam njegov opus kaže tak kot ga nam je v knjigi predstavil Jože Kastelic, s prikazom vsega, kar je Vipotnik ustvaril in z uvodno besedo, ki Vipotnika postavlja na tisto mesto, ki mu gre.

Lojze Penič

Mirko Fajdiga: Zidanškova brigada

Konec lanskega leta je v okviru Knjižnice NOV in POS izšla pod št. 15 monografija Mirka Fajdige Zidanškova brigada. Založila sta jo Partizanska knjiga v Ljubljani in odbor Zidanškove brigade v Mariboru. To 789 strani obsegajoče delo obravnava Zidanškovo (Pohorsko) brigado od njene ustanovitve 8. januarja 1944 pri Sv. Primožu na Pohorju do njenega razformiranja 29. maja 1945 pri Ivniku v Avstriji. V prvem poglavju je avtor na kratko obdelal razmere na Pohorju po padcu Pohorskega bataljona ter nakazal razvoj in delovanje partizanskih enot, ki so dale borce za novo brigado. V naslednjih poglavjih spremlja brigado na nje-

ni borbeni poti na Pohorju, v Savinjski in v Zadrečki dolini, na območju Kamnika, v Završavskih revirjih, na Moravškem, opiše preboj na Dolenjsko in njene boje na Dolenjskem, njeno vrnitev na slovensko Štajersko ter njeno udeležbo v zaključnih bojih za osvoboditev domovine, ki so se končali na Koroškem. Avtor opisuje vzpone in padce brigade. Opisuje notranje težave brigade ob ustanovitvi in v prvem obdobju delovanja, ko se je po hudih spopadih s sovražnikom njeno številčno stanje tako zmanjšalo, da je bilo vodstvo prisiljeno razformirati en bataljon. Sledi hitremu vzponu brigade od aprila do oktobra 1944, ko je število borcev

naraslo od 191 na 769, ko se je število bataljonov povečalo od dva na štiri in ko je z osvoboditvijo Gornjega grada, Bočne in Šmartna ob Dreti dosegla svoje največje uspehe. Obravnava pohod na Dolenjsko, kjer je pričela brigada ponovno usihati, kar se je nadaljevalo še po vrnitvi na slovensko Štajersko. Ugotavlja, da so boji z domobranci in z nemško vojsko v ofenzivi pozimi 1944/45 v velikem snegu in hudem mrazu ter lakota in izčrpanost brigado močno prizadeli. Na koncu obravnava avtor ponoven vzpon brigade od marca do konca maja 1945. Ker je brigada od julija 1944 sodelovala s Šlandrovo brigado (za obe brigadi je bil ustanovljen poseben operativni štab), je avtor pri njunih skupnih akcijah na kratko obdelal še Šlandrovo brigado.

V knjigi je objavljenih 69 fotografij ter 28 skic, ki ponazarjajo posamezne boje ali pa dejavnost brigade v krajših časovnih razdobjih. Knjigi je avtor dodal še seznam borcev, ki ga je sestavil s pomočjo odbora Zidanškove brigade. Zbral je podatke za 1200 borcev, vendar meni, da je bilo v brigadi vsega okoli 1600 borcev, ki so bili v veliki večini delavskega in kmečkega porekla. Zanimiv je tudi pregled števila bataljonov, borcev ter članov KPS, kandidatov KPS in članov SKOJ. Pokaže nam, da je bilo v brigadi zlasti v letu 1944 veliko organiziranih. Tako je bilo avgusta 1944, ko je štela 724 borcev, kar 299 članov KPS, kandidatov KPS in članov SKOJ. Avtor je poudaril, da je brigada skoraj povsod tesno sodelovala z zaledjem. Prispevala je kadre za hitrejši razvoj Osvobodilne fronte in terenskih političnih organizacij. Terenske organizacije so ji nato pomagale organizirati obveščevalno službo ter skrbele za mo-

bilizacijo in za prehrano. V tem pogledu je storila brigada največ v prvem obdobju, ko je bila še na Pohorju, kjer so bile spomladi 1944 terenske organizacije še slabo razvite.

Avtor je pripravljaj zgodovino Zidanškove brigade deset let. Pregledal je vse do stopne viře po arhivih. Ker je za nekatera obdobja arhivskih virov zelo malo, je moral zbrati tudi veliko izjav borcev, da je lahko tudi ta obdobja primerno opisal. Stevilne izjave so mu omogočile, da se je zlasti pri opisu posameznih bojov oddaljil od običajnega suhoparnega opisovanja dogodkov po dokumentih in je prikazal tudi dejanja borcev, ki so se v bojih posebej izkazali. Rad se je ustavljal pri junaških dejanjih mitraljezcev in bombašev, pa tudi podvige vodilnega kadra ni zanemarjal. S takšnim načinom opisovanja je avtor knjigo približal borcem, ki so omenjeni v knjigi, in drugim bralcem. Pohvaliti je treba tudi odbor Zidanškove brigade pod vodstvom Alojza Vindiša-Dunde, ki se je ob trideseti obletnici osvoboditve spomnil na borce brigade in poskrbel, da so vsi dobili knjigo. Podeljevanje knjig borcem je bilo povezano z različnimi občinskimi proslavami. Marsikateri borec je bil ob podelitvi knjige prvič predstavljen širši javnosti, a še zlasti mladini, ki se je v velikem številu udeleževala teh proslav.

Poudariti je še treba, da je bilo doslej napisanih že več knjig, ki z izjemo knjige o Šlandrovi brigadi, obravnavajo partizanske vojaške enote na slovenskem štajerskem v prvih letih vojne. Z monografijo Zidanškova brigada smo dobili pomemben prispevek za zgodovino narodnoosvobodilnega boja v severovzhodni Sloveniji od padca Pohorskega bataljona do osvoboditve.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Janez VIPOTNIK: *Rodna letina*. Opremila Mojca Černič. Izdala in založila v nakladi 1000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1976.

Marjan PFEIFER: *Soline in soliranji pred kamero*. Tekst: Jože Kastelic. Prevodi:

Roksana Njeguš, Franc Slivnik, Avgust Petrišič, Vida Sturm, Narcis Demskij. Izbor fotografij: Janez Pirnat. Oprema Barbara Kraigher. Izdala in založila Partizanska knjiga s pomočjo jugoslovanske avtorske agencije. Naklada 2000 izvodov. Ljubljana 1975.